

**UNIVERZITA JANA AMOSE KOMENSKÉHO
PRAHA**

**MAGISTERSKÉ
KOMBINOVANÉ STUDIUM
2011–2014**

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Ivana Novotná

**Rytířská a dvorská výchova v období vrcholného
středověku až počátku novověku**

Praha 2014

Vedoucí diplomové práce:
PhDr. Tereza Vacínová Ph.D.

JAN AMOS KOMENSKY UNIVERSITY PRAGUE

MASTER
COMBINED (PART TIME) STUDIES
2011-2014

DIPLOMA THESIS

Ivana Novotná

**The Knight's and Court Education in the Period of the
High Middle Ages to Early Modern Times**

Prague 2014

The Diploma Thesis Work Supervisor:
PhDr. Tereza Vacínová Ph.D.

Prohlášení

Prohlašuji, že předložená diplomová práce je mým původním autorským dílem, které jsem vypracovala samostatně. Veškerou literaturu a další zdroje, z nichž jsem při zpracování čerpala, v práci řádně cituji a jsou uvedeny v seznamu použitých zdrojů.

Souhlasím s prezenčním zpřístupněním své práce v univerzitní knihovně.

V Praze dne 16. 2. 2014

Jméno autorky Ivana Novotná

Poděkování

Chtěla bych poděkovat vedoucí mé diplomové práce PhDr. Tereze Vacínové Ph.D. za odborné rady, připomínky a vstřícný přístup.

Anotace

Tato diplomová práce se zabývá dvorskou a rytířskou výchovou v období vrcholného středověku až počátku novověku. Dokumentuje proměnu středověkého ideálu rytíře a jeho ctností do podoby novověkého ideálu dvořana. Zároveň postihuje proměnlivé prostředí dvora v jeho každodennosti i festivitech. Pozornost je věnována vzniku rytířstva, rytířské ideologii i realitě.

Klíčová slova

dvorská – rytířská kultura, dvorská výchova, dvořan, festivity, každodennost, raný novověk, rytířská výchova, rytířské ctnosti, rytířství, středověk, turnaj, vzdělávání, výcvik.

Annotation

This diploma thesis deals with the court and Knight's education in the period of the high Middle Ages to early modern times. It documents the transformation of the ideal medieval knight and his virtues into a New Age courtier. At the same time this thesis describes the variable environment of the Court in its everyday life and festivities. Attention is paid to the formation of chivalry, a chivalrous ideology and reality.

Key words

chivalrous virtues, chivalry, courtier, courtly education, courtly - knightly culture, early modern era, education, everyday life, festivity, knight`s education, the Middle Ages, tournament, training

OBSAH

Obsah	7
úvod	8
1. Dvorská kultura.....	10
1.1 Panovnický dvůr	10
1.2 Každodennost panovnického dvora	13
1.2.1 Ženy na dvoře	17
1.2.2 Děti a jejich výchova	19
1.3 Dvorské ceremonie a festivity	24
2. Rytířská výchova	31
2.1 Vznik rytířstva	31
2.2 Výchova a výcvik rytíře.....	35
2.3 Mravní kodex rytíře a rytířský ideál	41
3. Rytíř „pracuje“	45
3.1 Rytíř ve válce	45
3.1.1 Rytířova výbava a taktika boje	48
3.2 Rytíř v míru.....	55
3.2.1 Hry nazývané turnaje	59
4. Rytířské (kavalírské) cesty.....	66
4.1 Soumrak rytířské slávy	66
4.2 Nový ideál.....	70
4.3 Výchova aristokrata na prahu novověku	76
4.4 Rytířské (kavalírské) cesty.....	81
5. Realita rytířství	86
5.1 Rytířský kodex a realita	86
5.2 Rytířství a křížové výpravy.....	89
Závěr	94
Seznam použité české literatury a pramenů.....	97
Seznam použité zahraniční literatury a pramenů	101

ÚVOD

Práce se snaží předložit obraz výchovy a vzdělávání v nejvyšších vrstvách společnosti v období vrcholného středověku až počátku novověku v kontextu dvorské – rytířské kultury západoevropského prostředí.

Cílem je zdokumentovat nejen vzdělávání a výchovu elitních společenských vrstev, ale zároveň zachytit proměnu pohledu na vzdělání ve středověku a na počátku novověku. Práce, vycházející ze studia literatury soudobých autorů a současných vydání dobových pramenů a kronik, se věnuje období od 11. století a nepřekračuje rok 1550.

Dvorská – rytířská kultura se na evropském kontinentě začala rozvíjet od 12. století. Počátky jsou spojovány obvykle se západoevropskými oblastmi, zejména s francouzským a anglofrancouzským prostředím. Výrazný vliv na šíření dvorské – rytířské kultury měla především literární tvorba, která čtenářům a posluchačům zprostředkovávala idealizované normy chování, které byly prezentovány jako žádoucí v urozené společnosti. Hlavní postavou dvorské – rytířské kultury byl rytíř, který nebyl pouze statečným bojovníkem a nositelem křesťanských hodnot, ale ovládal rovněž dvorné způsoby (*curialitas*, *cortésie*). Ideální rytíř se vyznačoval štědrostí, vybraným odíváním a stolováním, skvělou mluvou, celkově uhlazeným vystupováním a ctěl zásady rytířského kodexu. Zároveň měl dosáhnout odpovídající vzdělanosti. Musel se rovněž vyznat v hraní her, ale také v tanci či dokonce ve hře na hudební nástroj a skládání veršů. V neposlední řadě dokázal naplňovat pravidla „dvorské lásky“ a choval se uctivě a galantně k ženám. Všechny zmíněné ctnosti měl prokazovat nejen v rámci běžného dvorského života, během slavností a zábav, ale zejména účastí v bitvách a turnajích. Obraz ideálního rytíře byl často v rozporu s realitou každodenního života středověké společnosti. Namísto se ctiteli křesťanské morálky se setkáváme s rytíři, kteří mají daleko ke kultivovanosti a obyvatelé míst, kde rytíři momentálně působí, jsou vystaveni násilí.

Rytíř ve zbroji, sedící na skvělém koni a ozdobený barevnými erby je jedním ze symbolů středověkého období. Téměř půl tisíciletí byli rytíři dominantní silou ve válečnictví a společnosti a jejich kultura pronikala téměř každým aspektem středověkého světa.

V průběhu 15. století se však obraz společnosti určované rytířským ideálem mění. Ideály středověkého rytířství jako modelu chování a jednání šlechticů se proměňují a získávají novu podobu. V renesanční Itálii se hodnoty křesťanského života obohacují o podněty antických tradic a v jejich duchu je kladen důraz nejen na rozvoj rytířských (fyzických) dovedností, ale i na rozvoj duševních schopností a všeobecnou vzdělanost. Na prahu novověku se ideál rytíře proměňuje do ideálu dvořana.

1. DVORSKÁ KULTURA

1.1 Panovnický dvůr

Výrazná dvorská kultura se dle Goetze¹ mohla trvale rozvíjet pouze na stálých dvorech. Avšak „dvůr“ ve středověku dlouho nebyl ničím pevným a královský dvůr byl tam, kde se král se svou družinou právě zdržoval. V raném středověku neexistovala žádná trvalá rezidence. Ta se v Evropě rozvíjela až od 12. století především v Londýně a v Paříži.

Dvořáčková-Malá a Zelenka² uvádějí, že prostředí dvora, jeho význam i mnohoznačnost, přitahovalo již současníky, kteří se jej snažili zachytit a charakterizovat. Mnozí učenci se zabývali otázkami, jak má panovnický dvůr vypadat, hodnotili jej, posuzovali z různých hledisek a neváhali ani kritizovat. Remešský arcibiskup Hinkmar z Remeše chápal dvůr jako srdce říše, jehož prostřednictvím král uskutečňuje svou vládu. Ve svém díle popsal podrobným způsobem chod karolinského dvora, jeho strukturu i hierarchii jednotlivých úřadů.

Jinou charakteristiku podle Dvořáčkové-Malé³ nabídl ve druhé polovině 12. století anglický klerik Walter Map, který satirickou formou popisuje život panovnického dvora. Podle tohoto dvořana anglického krále Jindřicha II. skýtal dvůr pouze tu jistotu, že je stálý ve své nestálosti.

Podle Dvořáčkové-Malé a Zelenky⁴ další autoři popisovali dvůr například metaforou králova těla. Propojení mezi osobou vládce a jeho dvorem vyjádřil císař Fridrich II., který poznamenal, že německý dvůr je tam, kde je on a jeho knížata.

V polovině 14. století Konrád z Megenbergu popsal ve svém díle Ökonomik ideální uspořádání dvora římského krále. Jeho práce představuje pouze teoretické dílo, nejde o přímý popis dvorského řádu nebo instrukce. Přínosem spisu je Konrádovo rozdělení na curia minor (dvůr menší) a curia maior (dvůr větší). „*Je nutno vědět, že dvůr císaře je dvojitý, totiž větší a menší. Menší dvůr je císařův dům (domácnost) složený*

¹ GOETZ, H.-W. *Život ve středověku*. Vyd. 1. Jinočany: H & H, 2005, s. 236. ISBN 80-7319-025-7.

² DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, D. a ZELENKA, J. *Curia ducis, curia regis: panovnický dvůr za vlády Přemyslovců*. Praha: Historický ústav, 2011, s. 24. ISBN 978-80-7286-182-8.

³ DVOŘÁČKOVÁ – MALÁ, D. Panovnický dvůr ve středověku struktura, prostor a reprezentace. In: DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, D., ed. a ZELENKA, J., ed. *Dvory a rezidence ve středověku. II, Skladba a kultura dvorské společnosti*. 1. vyd. Praha: Historický ústav, 2008, s. 13. ISBN 978-80-7286-134-7.

⁴ DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, D. a ZELENKA, J. *Curia ducis, curia regis: panovnický dvůr za vlády Přemyslovců*. Praha: Historický ústav, 2011, s. 25. ISBN 978-80-7286-182-8.

*z menších služebníků, jako jsou níže postavení rytíři a vazalové, kteří jsou jeho každodenními dvořany a čeledí. Dvůr větší znamená pak osobní setkávání se císaře s velmoži, knížaty a kurfiřty Svaté říše římské“.*⁵

Rozmanitost pohledů na instituci dvora podle Dvořáčkové-Malé a Zelenky⁶ podtrhují rovněž výrazy, jimiž je dvůr označován. Pojmy *curia*, *universa curia*, *familia* představují běžný každodenní dvůr vládce. Význam slova *familia* leží v tomto případě ve slovech dvůr – družina a to ve smyslu těch, kteří žijí v domě, tedy každodenně nebo do něj pravidelně docházejí a panovníka doprovázejí. Součástí takového domu je domácnost, přičemž termín představuje jeden z původních významů slova *familia* (domácnost, dům, rodina). Přes terminologickou nejednoznačnost popisu středověké dvorské společnosti vidíme, že byl vnímán okruh dvora kolem panovníka jako každodenní dvůr nebo jako menší a to proto, že byla příležitostně potřeba vymezit se proti širší společnosti, která se scházela nepravidelně při různých příležitostech. Konrádovo rozlišení na menší (každodenní) a větší (úplný) je proto možné užívat ve vztahu k domácímu i zahraničnímu prostředí.

Dvořáčková-Malá a Zelenka⁷ uvádějí, že panovník a jeho rodina stáli v centru dvora, kde je obklopoval okruh služebnictva a úředníků z řad duchovních i světských. Společně s panovníkem uskutečňovali správu a reprezentaci v rámci ovládaného teritoria. Základní v rámci geneze dvora je ale domácnost panovníka a hospodářsko-materiální zázemí, které zajišťovalo potřeby vládce a jeho rodiny a postupně přibývajících členů dvora. Domácnost je tedy možné vymezit jako jádro menšího dvora. V situacích, kdy do života panovníka vstupovaly slavnostní události nebo důležité okamžiky vlády, dostával dvůr rozměr velkého shromáždění. Každodenní (běžný) dvůr se tak stal menším dvorem v poměru k nepravidelnému, příležitostnému shromáždění velkého (úplného) dvora.

Tato schematizace nám umožňuje pochopit proměnlivost, vývoj a genezi dvorského prostředí.

Charakterizovat menší dvůr můžeme na příkladu dvora Václava II.:

⁵ DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, D. *Královský dvůr Václava II.* Vyd. 1. České Budějovice: Veduta, 2011, s. 21. ISBN 978-80-86829-73-9.

⁶ DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, D. a ZELENKA, J. *Curia ducis, curia regis: panovnický dvůr za vlády Přemyslovců.* Praha: Historický ústav, 2011, s. 31-32. ISBN 978-80-7286-182-8.

⁷ DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, D. a ZELENKA, J. *Curia ducis, curia regis: panovnický dvůr za vlády Přemyslovců.* Praha: Historický ústav, 2011, s. 32. ISBN 978-80-7286-182-8.

„Některým tedy svěřoval hrady, některým města, jiným pak záležitosti úřadů království a řízení soudů: Toho ustanovil purkrabím, onoho maršálkem, jiného pak postavil do čela své familie jako představeného a mistra. Jiné pak ustanovil podle své vůle komorníky, druhé soudci, některé pak správci nejen stolu, nýbrž i své ložnice.“⁸ Z kronikářova popisu je dobře patrné, které jednotlivce můžeme vnímat v menším dvoře.

Dvořáčková-Malá⁹ uvádí, že z výpovědí z převážně diplomatických pramenů o skladbě dvora vyplývá, že se z úřadů prosadil nejprve nejvyšší komoří, dále kancléř, podkomoří a purkrabí Pražského hradu. Úřady stolník, číšník a maršálek se zde nacházejí jen sporadicky. Z hlediska personálního složení se v blízkosti panovníka Václava II. pohyboval po celou dobu jeho vlády Hynek z Dubé, který prostřídával postupně několik úřadů – nejvyšší komorník a purkrabí Pražského hradu. Další postavou byl Burchard z Magdeburku v roli podkomořího. Posledním z nejčastěji citovaných úřadů je kancléř, kde vždy působila osoba panovníkovi blízká. Například se jednalo o nevlastního králova bratra Jana, či Petra z Aspeltu. Duchovní osoby působily na dvoře především jako rádci, členové kanceláře, pronotář a notáři. K výčtu osob menšího dvora počítáme rádce a nositele dvorských hodností, kteří byli s králem denně v kontaktu. Předpokládáme v něm nejvyšší hodnostáře a členy královské kanceláře, ale i kaplany a zpovědníky či jednotlivce, kteří tvořili pouze králův doprovod. Je nutné zdůraznit, že v jádru menšího dvora figurovali osobní důvěrníci a oblíbenci. Výběr důvěrníků byl často ovlivněn subjektivním založením a potřebami panovníka. Ve skladbě menšího dvora působila ještě nepostradatelná sociální kategorie sloužících. Na těch závisel chod domácnosti, materiální zajištění panovníka a jeho rodiny. Pod pojem služební personál řadíme i chůvy a vychovatele. Další služebníky představovali strážé, ozbrojený doprovod, poslové, pečovatelé o koně a stáje.

Menší dvůr panovníka složený ze světské šlechty a duchovenstva tvořil střed výkonné, soudní a správní moci. Spolu se všemi sloužícími byl zároveň dvorskou domácností panovníka a jeho rodiny. Výkonná moc panovnického dvora pak byla delegována do státní správy celého království.

⁸ *Zbraslavská kronika = Chronicon Aulae Regiae*. Vyd. 2. Praha: Svoboda, 1976, s. 38.

⁹ DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, D. Panovnický dvůr ve středověku struktura, prostor a reprezentace. In: DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, D., ed. a ZELENKA, J., ed. *Dvory a rezidence ve středověku. II, Skladba a kultura dvorské společnosti*. 1. vyd. Praha: Historický ústav, 2008, s. 20-23. ISBN 978-80-7286-134-7

1.2 Každodennost panovnického dvora

Podle Dvořáčkové-Malé a Zelenky¹⁰ můžeme na všední den nahlížet jako na opakovatelné situace nebo ritualizované úkony, které se týkaly panovníka a jeho rodiny. Jednalo se o návštěvy bohoslužeb, společné stolování, porady, jednání, diktování listin, či přijímání hostů. Současně mohl panovník pořádat lov, vyjížďky a zábavy. Všední den dvora se odvíjel především od zajištění dvorské domácnosti a provozu dvora. V podstatě stejné schéma najdeme již v nejstarších dvorských řádech či instrukcích z různých částí Evropy a obdobná organizace probíhala v tomto směru na všech evropských dvorech.

Chod dvora byl podle Kavky¹¹ nemyslitelný bez četného služebnictva na které dohlíželi vyšší hodnostáři. Služebné zázemí tvořili lidé, kteří se starali o kuchyň, pekárnu a spižírnu, sklep, služebníci se starali o topení, ubytování, zdraví i nákupy různého zboží. Asi nejvíce bylo sloužících u koní a ve stájích a jejich činnost byla pro středověký dvůr charakteristická. Už sám počet koní, který musel být pohotově, se vymyká dnešním představám. Když se k nim připočte počet koní hostů a vůbec návštěvníků dvora, musí být jasné jaké problémy přinášelo jen jejich ustájení.

O provoz stájí se starali maštalíři, o koně podkoní nebo štolbové. Vedle nich se o válečné nebo turnajové koně starali speciální podkoní. O kočárové koně se starali kočí, o kočáry koláři a kováři. Se speciálními podkoními spolupracovali řemeslníci zabývající se údržbou brnění a zbraní všeho druhu. K nim se pak úzce vázala skupina, která měla na starosti ostrahu paláce vně i uvnitř. Náleželi sem vrátní bran a osobní stáž, která držela hlídky na nádvořích i na chodbách. Ve sklepech a přízemích měli svá působiště sklepmistři, pekaři a kuchaři se svými pomocníky. Spižírníci dbali o dostatečné zásoby potravin, zejména masa a ryb. Jiná kategorie sloužících pracovala v obydlí panovníka a jeho rodiny.

Bytové poměry se ve středověkých palácích z dnešního pohledu jeví jako víc než skromné. Základ bydlení tvořily dvě místnosti. Jedna s krbem sloužící jako obývací komnata, druhá s prěvetem jako ložnice. Víceúčelovosti se dosahovalo tím, že se do nich vestavovaly dřevěné konstrukce vyložené látkami, které je rozdělovaly na menší kabiny. Místnosti i jejich členění byly stejné v obydlí panovníkově i v obydlí jeho

¹⁰ DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, D. a ZELENKA, J. *Curia ducis, curia regis: panovnický dvůr za vlády Přemyslovců*. Praha: Historický ústav, 2011, s. 128. ISBN 978-80-7286-182-8.

¹¹ KAVKA, F. *Život na dvoře Karla IV.* Vyd. 1. Praha: Apeiron, 1993, s. 31-32. ISBN 80-900703-4-5.

choti a dvořanů a služebníků. S výjimkou Itálie bylo skromné také vybavení komnat nábytkem. Hlavní úložné prostory poskytovaly truhly, na kterých se i sedělo. K sezení sloužila i sedátka v oknech vyložená polštáři a kožešinami. K dojmu, kterým palácové komnaty působily, patřila barevnost látek a dezénů na nástěnných kobercích. Koberce byly sešívány z brokátových, hedvábných či sametových pruhů a byly zdobeny ptačími, zvířecími motivy, štíty a loděmi. Vzácněji se vyskytovaly velké figurální nebo světské náměty.

V tomto prostředí se pohybovalo služebnictvo určené k obsluze panovnické rodiny u stolu, při oblékání a ukládání na lože. Přisluhování u stolu bylo činností nejen obřadnou, ale i zodpovědnou. Nápoje a potraviny musely být vybraně předkládány a musela být vyloučena možnost otravy úmyslné nebo náhodné. Nad tím zpočátku bděli královští úředníci a když se tyto úřady staly čestnými, připadla jejich úloha šenkům a předkraječům. K lesku soukromé tabule přispívala přítomnost pážat z nejlepších šlechtických rodů. Stolničení bylo měřítkem panovnické reprezentace, neboť často usedali ke stolu hosté nebo přední dvořané. Přepych, bohatství, štedrost, tato základní kritéria vážnosti každého středověkého panovníka, se musely především projevit v cennosti stolního náčiní, zejména mís a pohárů.

Dvořáčková-Malá a Zelenka¹² uvádějí, že k náplni všedního dne patřila také úprava a zhotovování oděvů. O šaty panovníků a jejich rodiny se starali a zároveň je zhotovovali specializovaní sloužící. Oděvy panovníků zmiňují kronikáři zejména v situacích, kdy je popisují jako součást prezentace štedrého, mocného a ideálního vládce. Je zde barvitě vylíčeno oblečení i výzbroj, včetně oděvu koně, a k tomu odpovídající gesta, která provázela nošení jeho jednotlivých částí. Oděv zdůrazňoval moc a bohatství a toto pravidlo platilo mnohem okázaleji během slavností. Středověký oděv ke své původní funkci krytí a ochrany těla získával, více než kdy dříve, funkce další. Svými charakteristickými znaky, barvami a detaily určoval člověka, vypovídal o jeho zařazení do společnosti, pomocí oděvu se rozlišovaly a identifikovaly společenské vrstvy, definovala jednotlivá zaměstnání a vymezovaly se etnické skupiny.

Podle Kybalové¹³ bylo již v ustanoveních Karla Velikého dáno, jak se mají urození lidé na dvoře oblékat. Jejich oblečení se mělo skládat z kožešin sobola, rysa,

¹² DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, D. a ZELENKA, J. *Curia ducis, curia regis: panovnický dvůr za vlády Přemyslovců*. Praha: Historický ústav, 2011, s. 132. ISBN 978-80-7286-182-8.

¹³ KYBALOVÁ, L. *Středověk*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2001, s.31-34. ISBN 80-7106-146-8.

hranostaje a kuny. Lidé nižší vrstvy mohli oblékat kožešiny z ovce, medvěda, vlka a tchoře. Karel Veliký nosil také ovčí kožešinu, ale pro slavnostní chvíle oblékal vydru a sobola. K oděvu z Karlovy doby patřila alba, tunika a dalmatika, jako doplňky cingulum na albu a štola.

Kybalová¹⁴ doplňuje, že tato skladba byla průběžně vylepšována. Například vyobrazení císaře Oty III. již ukazuje vladaře v purpurové tunice bohatě zdobené zlatými lemy, přes ramena má zelený plášť, na nohou punčochy či kalhoty snad z hedvábné látky.

Kybalová¹⁵ uvádí, že kultura vrcholného a pozdního středověku ještě více podtrhla společenskou roli oděvu a jeho symbolickou bohatost. Střih oděvu se stával rafinovanějším a zdobnějším. Barvy, podšití i ozdoby získaly množství nových variant a kombinací. Oblečení ale bylo stále ze základu košilové, ženy košili převazovaly v pase, muži nosili volnější. V té době se ujala svrchní sukňe zvaná surcot, jež vzhledově připomínala plášť se šatovou sukňí, kterou nosili muži i ženy. Surcot měl volně visící rukávy, zdobené často kožešinou a zapínal se na knoflíky. Ozdoby tvořily ve vyšší společnosti běžnou součást oděvu. Používaly se různé stužky, spony, šňůrky a drahé kameny. Z látek se cenil šarlach, různé druhy hedvábí či sukno protkávané zlatem. K oděvu náležely také doplňky – k plášťům kožešinové límce a rukavice.

Významným prvkem ženského oděvu, který nesmíme podle Kybalové¹⁶ opomenout, byla pokrývka hlavy zvaná rouška nebo závoj. Ženské zakrytí či naopak dekorování hlavy nemělo jen charakter módního detailu, ale viditelně určovalo ženu podle její společenské role. Rouška měla zakrývat hlavu ženy vdané nebo vdovy. Odlišila ji tak od panny, která si mohla své rozpuštěné nebo zapletené vlasy ozdobit vínkem z květů nebo obroučkou.

Podle Kybalové¹⁷ oblékání elitních vrstev významně ovlivnila i gotická elegance. Módní ladná prohnutí dávala postavě životnost, gotický střih zdůraznil tělesné tvary a rafinované detaily zvyšovaly estetičnost. Svou roli zde hrála i kurtoazie, rytířská dvornost. Kurtoazní zájem o tělesný vzhled a eleganci přispěl do středověké kultury zvláštním systémem kurtoazních gest. K reprezentativnímu oděvu patřila již zmíněná

¹⁴ KYBALOVÁ, L. *Středověk*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2001, s. 41. ISBN 80-7106-146-8.

¹⁵ KYBALOVÁ, L. *Středověk*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2001, s. 91-92. ISBN 80-7106-146-8.

¹⁶ KYBALOVÁ, L. *Středověk*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2001, s. 112. ISBN 80-7106-146-8.

¹⁷ KYBALOVÁ, L. *Středověk*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2001, s. 141. ISBN 80-7106-146-8.

gesta, která rafinovaným způsobem doplňovala středověkou módu a stala se součástí tehdejšího uhlazeného mravu. V kurtoazním gestu žena zdvihá horní lem šatů a řasí sukni, v gestu si za pomoci šňůrek povytahuje nebo spouští plášť, gestem se do oděvu halí a zároveň odhaluje (odhaluje spodní vrstvu či rub obleku). Úprava oděvů odpovídala těmto požadavkům a upřela svou pozornost na spodní odhalované vrstvy oděvu. Podšití plášťů v rubu i spodní sukne tak bývaly pro větší efektivitu kurtoazních gest výrazně barevně odlišeny od horní vrstvy.

Mužský oděv obsahoval stejné, mnohdy i nákladnější módní prvky než šat ženský. Mužova reprezentativní role vyžadovala vysoké investice do oděvu a jeho nutný zájem o módní trendy.

Přepychové a nákladné oblékání, přílišná péče o zevnějšek se staly i terčem kritiky kazatelů a mravokárců. Módní výstřelky byly vnímány jako nebezpečí pro mravní řád středověké společnosti. „*V těch dobách a letech začala značně a podivně vznikat skoro u všech lidí a zvláště v krajinách českých a v okolních zemích jakási nová zvláštnost a zvláštní novota jak v oděvech, tak ve zvycích a mravech, a nechybějí z počtu moudrých, kteří takové věci pozorují s podivem a ve svých výkladech a básních je zavrhuji a dělají si z nich ústípký. Jsou někteří z těchto podivných vynálezců, kteří po způsobu barbarů pěstují dlouhé brady a neholí se. Jsou i jiní, kteří zneuctují mužskou důstojnost a v úpravě vlasů se všem přidrží ženského způsobu, jiní své vlasy jako vlnaři naširoko rozčechrávají do okrouhla a až po uši rozpouštějí, druzí si vlasy nakrucují želízkem, aby ozdobili své plece vlasy zkadeřenými a kolem poletujícími. V oděvech je tak veliká různá znetvořenost, jak veliká různost znetvořených myslí uvnitř to káže. Každý se pokládá za šťastnějšího, kdo vymyslí novou módu. Už je vidět u většiny lidí krátké a úzké šaty s jakýmsi cípem, u lokte splývajícím na sukni, který poletuje jak oslí uši. Klobouky dlouhé a nahoře špičaté, různě zbarvené. Nad botami a střevíci, které těsně stahují lýtka i nohy, staří a rozumní lidé se diví a smějí.*“¹⁸

K náplni všedního dne panovnického služebnictva patřilo vedle zajištění stravy, pití a péče o oblečení také zajištění hygieny. Podle Dvořáčkové-Malé a Zelenky¹⁹ patřila tělesná hygiena k běžným záležitostem a koupel vedle očisty sloužila také k zábavě. K osobní hygieně bylo používáno kádě na koupele. Informace nám poskytují

¹⁸ Zbraslavská kronika = *Chronicon Aulae Regiae*. Vyd. 2. Praha: Svoboda, 1976, s. 377.

¹⁹ DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, D. a ZELENKA, J. *Curia ducis, curia regis: panovnický dvůr za vlády Přemyslovců*. Praha: Historický ústav, 2011, s. 135. ISBN 978-80-7286-182-8.

i literární památky, rytířské eposy. Například ve vyprávění o Parzivalovi se dovídáme, že rytířům byla nachystána koupel, v jiné básni se dočteme, že do koupele se přidávaly květy růží. V blízkosti panovníka je z nejstarších záznamů zdokumentována osoba komorníka, který se staral o pánovy osobní potřeby.

Dvořáčková-Malá a Zelenka²⁰ uvádějí, že k panovnickému dvoru náleželi také lékaři. Jednalo se ve většině případů o kleriky a širěji vzdělané osoby, které se nemusely věnovat pouze zdravotní péči. Někteří učenci znali astronomii a astrologii nebo ovládali právo.

1.2.1 Ženy na dvoře

Všední den u dvora byl nedílně spjat se světem žen, k jehož náplni primárně patřila péče o děti a rodinu. Podle Dvořáčkové-Malé²¹ byla hlavní starostí manželky péče o potomky, která vycházela ze zdárného narození a vychování pokračovatele rodu. Manželství mohly dívky uzavírat, podle církevního práva, mezi dvanáctým a třináctým rokem. Značné množství porodů a v důsledku toho velká fyzická zátěž vedly k četné úmrtnosti. Proto bylo obvyklé, že panovníci uzavírali opakovaně nové sňatky. Přestože hlavní úlohou manželek panovníků bylo zajistit mužského potomka a dvůr po boku chotě reprezentovat, dokázaly některé ženy zasahovat do politické sféry. Ženy byly nedílně ozdobou dvorských slavností, plnily funkci publika při básnických a muzikálních vystoupeních, významně se uplatňovaly v mecenášství literatury i církevních fundací. Měly v poměru k mužům zpravidla vyšší vzdělání, často uměly číst a některé ovládaly *ars dictaminis*, umění diktovat text.

Dvořáčková-Malá a Zelenka²² uvádějí, že podrobněji přibližuje roli a postavení žen u dvora zejména dvorská literatura, ve které je však role žen mnohem více nadsazená. Ženy jsou na dvoře barvitě popisovány jako mocné, vlivné a často samostatné vládkyně, nejen jako předmět lásky a obdivu. Epická tvorba zároveň ukazuje, že ženám na dvoře příslušelo přijímání, obdarovávání nebo propouštění hostů,

²⁰ DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, D. a ZELENKA, J. *Curia ducis, curia regis: panovnický dvůr za vlády Přemyslovců*. Praha: Historický ústav, 2011, s. 137. ISBN 978-80-7286-182-8.

²¹ DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, D. *Královský dvůr Václava II*. Vyd. 1. České Budějovice: Veduta, 2011, s. 139. ISBN 978-80-86829-73-9.

²² DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, D. a ZELENKA, J. *Curia ducis, curia regis: panovnický dvůr za vlády Přemyslovců*. Praha: Historický ústav, 2011, s. 142. ISBN 978-80-7286-182-8.

odměňování posluš a zařizování dvorských slavností a svátků. Nedílně se ovšem zmiňuje šití, vyšívání a péče o nemocné či raněné. Idealizaci ženy v tomto smyslu nabízí asi nejlépe báseň *Ctnostná paní (Die gute Frau)*, kterou složil neznámý básník v polovině 13. století. Přibližuje ženu v postavení regentky, která spravedlivě vládne, naslouchá rádcům a v její službě slouží leníci, z nichž se jeden, syn zemřelého vládce, nakonec stane jejím chotěm.

Postavení ženy – panovnice můžeme podle literární tvorby vyhodnotit jako idealizované v rámci módních požadavků dvorské kultury a spojení křesťanských morálních hodnot, které literáti nebo kronikáři zpracovávali a dotvářeli protipól k obrazu ideálního vládce či statečného rytíře. Naproti tomu středověcí učenci sledovali v normativních textech úlohu ženy jako správné manželky.

Dvořáčková-Malá a Zelenka²³ poukazují na dílo Konráda z Megenberku, který se ve 14. století vyjadřuje k ideální ženě pro císaře. V jeho teoretickém pojetí měla žena plnit tři dobra (*bona*). *Bonum naturale* dával již rodový původ a krása těla, to znamená, že panovnice pocházela ze vznešené rodiny a už tím ji náležela odpovídající úcta ve společnosti. *Bonum fortune* vzniká v manželství, které přináší přátelství, mír a plnohodnotný život. *Bonum morum* naplňují správné mravy či způsoby chování, jež jsou položeny až manželstvím.

Opustíme-li svět literární a naučné tvorby, dostáváme se k problematice běžného života žen, resp. panovnic. Co vyplňovalo vlastní svět žen a jaké byly jejich radosti a potřeby, je přes několik století obtížně postihnutečné.

Podle Dvořáčkové-Malé²⁴ bylo zmíněno, že primárně do ženského světa patřily péče o potomky a rodinu. Královna ovšem reprezentovala dvůr a tak mohla ovlivňovat jeho vkus, módu i zábavu. Četná těhotenství a sním spojené porody však každodenní realitu vystihují asi více. O některých ženách panuje dokonce představa, že byly téměř stále těhotné. Takovým příkladem je manželka krále Václava II. Guta, která od šestnácti do dvaceti šesti let porodila deset dětí, fyzická zátěž, kterou s každým novým těhotenstvím postupovala, zřejmě přispěla k jejímu brzkému konci života.

²³ DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, D. a ZELENKA, J. *Curia ducis, curia regis: panovnický dvůr za vlády Přemyslovců*. Praha: Historický ústav, 2011, s. 143. ISBN 978-80-7286-182-8.

²⁴ DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, D. *Královský dvůr Václava II*. Vyd. 1. České Budějovice: Veduta, 2011, s. 143. ISBN 978-80-86829-73-9.

1.2.2 Děti a jejich výchova

Při posuzování života dětí tehdejší doby si musíme uvědomit, že výchova měla zcela jiná kritéria než dnes. Děti dostávaly mnohem menší prostor k uplatnění vlastní vůle, často byly posílány na různá místa k výchově a u nižších vrstev byly brzy zapojeny do pracovního procesu.

V nejvyšší společnosti se podle Nodla²⁵ očekávalo zajištění dědice, či v brzkých zasnoubeních a sňatcích pomoc v rámci politických ambicí otců a dynastie. Ne že by v tomto sociálním světě lidé své děti považovali za malé dospělé, kteří by se díky své urozenosti lišili od svých vrstevníků pocházející z nižších vrstev. V praxi se však někteří králové a knížata ke svým dcerám a synům jako k malým dospělým chovali a zbavovali je svébytného dětského světa. Ritualizované proklamování dětské dospělosti mělo zaručit kontinuitu vlády, která byla ohrožena ve chvíli, kdy žena byla dlouho neplodná či když rodila jen dcery. V těchto okamžicích králové usilovali o rozvod a pokud se jim v jejich novém manželství narodil syn, pokoušeli se v co nejujtějším věku prostřednictvím korunovace zajistit jeho nástupnická práva. K dětským korunovacím přistupovali i otcové, kteří se obávali politických rivalů a příbuzenských úskoků. V dětské korunovaci, která byla spojena s obřadem při němž na malého krále sestupovalo *sacrum*, bylo spatřováno symbolické posílení božských nároků na vládu. Mladý král již od svého pomazání nebyl dítětem, ale vyvolenou osobou, jež se musela účastnit politických jednání, přijímat diplomatické návštěvy a formálně soudit a vládnout. Otcové museli vědět, že na své děti kladou více povinnosti, než které byly schopny zvládnout.

Neznamená to však, že by ve středověku lidé své děti nemilovali nebo se o ně nebáli. Středověk nazírá na etapu dětských her a předurčení v kratším horizontu do sedmi let a mnohem rychleji a účelově je začlenil do světa dospělých.

Lenderová a Rýdl²⁶ uvádějí, že se dětství ve středověku členilo po vzoru antiky počínaje narozením na několik etap. Za nejranější fázi se považoval věk do sedmi let (*infantia*), což odpovídá somatickému vývoji, neboť dochází k růstu druhých zubů a zakončení vývoje mluvy. Od sedmého do čtrnáctého roku hovoříme o jinošství (*pueritia*), kdy dospívající nebyl právně odpovědný. Dosažení čtrnácti let (dvanácti let

²⁵ NODL, M. Dvě tváře dětství. *Dějiny a současnost*. 2006, roč. 28, č. 1, s. 32. ISSN 0418-5129.

²⁶ LENDEROVÁ, M. a RÝDL, K. *Radostné dětství?: dítě v Čechách devatenáctého století*. Vyd. 1. V Praze: Paseka, 2006, s. 133. ISBN 80-7185-647-9.

u dívek) bylo považováno za závazné pro uzavření manželství, případně pro jeho uznání a naplnění. V této době vstupovaly děti do adolescence (*adolescencia*), jejíž konec se pohyboval kolem jednadvacátého roku života.

Dvořáčková-Malá a Zelenka²⁷ upozorňují na dílo Konráda z Megenberku. Podle něj dítě po narození zůstávalo zpravidla v péči matky, ve vyšší společnosti ji pomáhaly chůvy a kojné. Bylo však žádoucí, aby kojila matka, neboť dítě s mateřským mlékem získávalo nejen výživou, ale i kladné vlastnosti kojící ženy, které se nesly v pokrevní linii. Pokud mělo dítě kojnou, považoval Konrád za nejlepší, aby měla stejný temperament jako dítě. Kojná se měla zároveň vyvarovat pití silného vína. Upozorňoval také, že by při špatném chování mohlo dítě kojné vypadnou z náručí, nebo by je při spánku mohla zalehnout. Pro délku kojení bylo obvyklé roční až dvouleté období

Můžeme vidět, že autor uvažoval ve zcela praktických souvislostech péče o dítě a navíc blízkých dnešní době.

Dvořáčková-Malá a Zelenka²⁸ uvádějí, že se praktické péči o malé děti věnuje encyklopedie Vincence z Beauvias (1190-1264?), ve které jsou instrukce, že děti se mají vykoupat, hodinu si hrát, najíst se a opět se zapojit do hraní. Obsáhlé informace přináší také knížecí zrcadlo pro francouzského krále Filipa IV. Sličného od Aegidia Romana z druhé poloviny 13. století, ve které se doporučuje, aby se v prvním roce života podávala mléčná strava, ve druhém roce aby se děti chránily před vínem, ve třech letech aby si zvykaly na chlad, ve čtyřech letech aby se věnovaly vhodným návykům a v pěti letech aby hledaly poučení a zábavu prostřednictvím her. Za vhodné považoval vyprávět dětem příběhy a báje, zvláště, když se učily mluvit

Podle Verdone²⁹ zůstávaly děti do sedmi let v opatrování matky nebo chův a kromě péče, která se jim dostávala, se učily první kroky, slova a hry. Dětské hračky se lišily v závislosti na pohlaví a sociálním postavení rodiny. K doloženým hračkám patřily panenky, kterým nechyběly napodobeniny dobového oblečení, figurky postav, zvláště rytířů a zvířat, a modely různých vozů nebo lodí. Děti si hrály rovněž s míčem, chlapani hlavně s kopími zbraní a zbroje.

²⁷ DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, D. a ZELENKA, J. *Curia ducis, curia regis: panovnícký dvůr za vlády Přemyslovců*. Praha: Historický ústav, 2011, s. 146. ISBN 978-80-7286-182-8.

²⁸ DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, D. a ZELENKA, J. *Curia ducis, curia regis: panovnícký dvůr za vlády Přemyslovců*. Praha: Historický ústav, 2011, s. 147. ISBN 978-80-7286-182-8.

²⁹ VERDON, J. *Volný čas ve středověku*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2003, s. 130. ISBN 80-7021-543-7.

Dvořáčková-Malá a Zelenka³⁰ připomínají anglického duchovního a učenice Geralda z Walesu (12. století), který ve své autobiografii vzpomíná, jak si s bratry stavěli hrady a paláce z písku. Ve stejné době si jeho současník William Marshall hrával na rytíře s anglickým králem Štěpánem, ke hře místo mečů používaly rostliny.

Vidíme, že se svět dětské fantazie i přes rozdíly v technických možnostech nelišil od toho dnešního.

Podle Dvořáčkové-Malé³¹ v sedmi letech péče chův končila a děti přebírali vychovatelé. Například Konrád z Megenberku tvrdil, že se v této fázi dítě učilo jednat vlastním rozumem, neboť zatím se chovalo tak, jak chtěli a jak je vedli jeho rodiče. Současně si mělo nadále hrát s loutkami či jinými předměty. Zároveň doporučoval pobyt na vzduchu, dobrou stravu a spánek. Vychovatel Aegidius Romanus soudil, že vývoj je nyní odlišný u každého jedince, neboť někdo se jevil vyvinutější ve dvanácti, jiný v šestnácti letech. Kladl důraz zvláště na duši a tělo, proto se výchova ubírala k tělesnému cvičení na straně jedné a k dosažení ctností příslušnou výukou na straně druhé. Takové zkušenosti mohli chlapci získat například v pážecím období na dvoře u příbuzného či vybraného panovníka případně knížete.

Vidíme, že v tomto období dítě nejen vstupovalo do další fáze života, ale začalo se připravovat na budoucí roli ve společnosti, s čímž souviselo odlišné směřování chlapců a dívek. Zatímco se výchova chlapců soustředila na světskou, případně církevní kariéru, u dívek se zaměřila na roli budoucích manželek a matek.

Výchova u dvora podle Dvořáčkové-Malé a Zelenky³² nabízela dvě cesty, které se ale v praxi většinou prolínaly a doplňovaly. V prvním případě mohlo dítě zůstat na dvoře u rodičů a nadále vyrůstat pod dozorem vychovatelů. Příkladem může být dětství budoucího císaře Oty III., jehož fyzickou průpravu převzal saský hrabě Hoico, zatímco o vzdělání budoucího panovníka se staral řecký učenec Johannes Philagathos.

Druhou eventualitu představovalo odeslání dítěte k cizímu dvoru, v západoevropském prostředí nejčastěji lenního pána, ať už se jednalo o panovníka nebo jiného významného knížete. Příkladem může být výchova syna henegavského hraběte

³⁰ DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, D. a ZELENKA, J. *Curia ducis, curia regis: panovnický dvůr za vlády Přemyslovců*. Praha: Historický ústav, 2011, s. 148. ISBN 978-80-7286-182-8.

³¹ DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, D. *Královský dvůr Václava II*. Vyd. 1. České Budějovice: Veduta, 2011, s. 125. ISBN 978-80-86829-73-9.

³² DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, D. a ZELENKA, J. *Curia ducis, curia regis: panovnický dvůr za vlády Přemyslovců*. Praha: Historický ústav, 2011, s. 149-151. ISBN 978-80-7286-182-8.

Balduina, který se na dvoře Fridricha I. Barbarossy učil německému jazyku a dvorským způsobům.

Na dvoře anglického kancléře Tomáše Becketta byl ve druhé polovině 12. století vychováván syn a nástupce anglického krále Jindřicha II. i další urození chlapci. Mladíci z urozených rodin procházeli nejen tělesnou přípravou a někteří, jako panovníkův syn, byli uváděni do způsobů vybraného chování. Jedním z praktických cvičení, na něž Beckett osobně dohlížel, byla účast a posluhování na jeho okázalých hostinách.

Výchova na dvoře u chlapců sledovala hlavně způsoby chování a rytířské (tělesné) dovednosti. K prvnímu patřily hovory s dámami, dovednost tance, stolování, hry v šachy nebo skládání básní. V druhém směru se vyučovala jízda na koni, zacházení se zbraněmi a účast v turnajových hrách.³³

Dvořáčková-Malá a Zelenka³⁴ upozorňují na traktát Petra Alfonse *Disciplina clericalis* ze dvora anglického krále Jindřicha II., podle kterého patřila mezi konkrétní výukové dovednosti budoucích rytířů jízda na koni, plavání, střelba z luku, vzájemný boj, lov se sokolem, hra v šachy a skládání veršů. Petr Alfons zároveň považoval za celkově nevhodné chování přílišné holdování jídlu a pití, nevázanost, násilnost, lhaní a chamtivost.

Umění boje a lovu nebyly podle Dvořáčkové-Malé³⁵ jediné dovednosti, které měla tříbit dvorská výchova, důležitou součástí bylo rovněž nabývání vědomostí a osvojování určitých pravidel chování. S rozvojem dvorské-rytířské kultury se osvojení „dvorného chování“ stalo nedílnou součástí výchovy. V případě výchovy následníka představovala zdroj poučení tzv. *knížecí zrcadla*. Podstata panování v nich vycházela z církevně-filozofického učení a vladař se měl chovat tak, aby se stal obrazem Božím na zemi. V průběhu středověku se písemně předávala představa o vladařských ctnostech a povinnostech panovníka jako spravedlivého vládce, mírotvorce a štědrého dárce.

³³ Podrobněji kapitola 2.

³⁴ DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, D. a ZELENKA, J. *Curia ducis, curia regis: panovnícký dvůr za vlády Přemyslovců*. Praha: Historický ústav, 2011, s. 151. ISBN 978-80-7286-182-8.

³⁵ DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, D. *Královský dvůr Václava II.* Vyd. 1. České Budějovice: Veduta, 2011, s. 127. ISBN 978-80-86829-73-9.

Podle Dvořáčkové-Malé a Zelenky³⁶ knížecí zrcadla vznikala zpravidla na objednávku pro konkrétní panovnický dvůr (rodinu). Jednalo se o texty, jež shrnovaly představy o vedení budoucího vládce na jeho cestě k ideální vládě. K nejznámějším patří dílo *De regno ad regem Cypri* od Tomáše Akvinského ze šedesátých let 13. století a práce jeho žáka Aegidia Romana *De regimine principum*, která byla napsaná pro francouzského krále Filipa IV. Sličného kolem roku 1280.

Šmahel³⁷ uvádí, že z českého prostředí takové dílo neznáme, podobnosti vykazují některé pasáže ve *Vita Caroli* a *Moralit* císaře Karla IV. V tomto díle císař například varuje svého syna před hladem po zlatě, ale zároveň ho nabádá ke štědrosti a potlačení lakoty.

Výchova dívek byla především vedena k přípravě na manželství a péči o potomky. Dívky mohly být vychovávány v domácím prostředí, v klášteře nebo mohly po zasnubách odejít na dvůr budoucího manžela.

Výuka v domácím prostředí podle Kádnera³⁸ probíhala za pomoci domácích kleriků, kteří dívkám předávali znalosti čtení a psaní, někdy i základní znalost latiny a sedmera svobodných umění. Předpokládá se, že základní znalost liturgické latiny byla u žen vyšší než u mužů. Nescházela ani výuka hry na hudební nástroje, zpěv nebo recitace. Nedílnou součástí výchovy tvořily ruční práce – vyšívání, šití, tkaní, či zdobení oděvů drahými kameny.

Klášterní školy, jak uvádí Wolff³⁹ poskytovaly dívkám výuku čtení a psaní, dívky zhotovovaly opisy a učily se ručním pracím (šití, vyšívání, tkaní a předení). Získávaly také vzdělání v hudbě, astronomii, matematice a základy dialektiky. Protože kláštery byly hospodářsky samostatné, bylo potřebné mít i jisté ekonomické znalosti. Lze tedy konstatovat, že vzdělání, které dívky získaly během pobytu v klášteře, bylo skutečně značné.

³⁶ DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, D. a ZELENKA, J. *Curia ducis, curia regis: panovnický dvůr za vlády Přemyslovců*. Praha: Historický ústav, 2011, s. 159. ISBN 978-80-7286-182-8.

³⁷ ŠMAHEL, F. *Mezi středověkem a renesancí*. Vyd. 1. Praha: Argo, 2002, s. 109. ISBN 80-7203-426-X.

³⁸ KÁDNER, O. *Dějiny pedagogiky. Díl I., Do konce středověku*. Vyd. 2. V Praze: Nákladem České grafické Unie, 1923. s. 196.

³⁹ WOLFF, K. *Frauen- und Mädchenbildung im deutschen Hochmittelalter: klösterliche und weltliche Bildung im Vergleich: am Beispiel der Biographien Hildegard von Bingen und Agnes von Böhmen*. 1. Aufl. München: GRIN, 2009, s. 7. ISBN 978-3-640-39086-1.

Wolff⁴⁰ tvrdí, že požadavky, které byly kladeny na urozené ženy z nejvyšších společenských vrstev, byly velmi vysoké. Dvorským ideálem byla krásná žena, která měla být z náboženského hlediska éterickou, jemnou bytostí. Ženy se především měly zabývat hudbou a básnickým uměním, spíše šlo o přednes básní a zpěv než o vlastní tvorbu. Dalšími dovednostmi byly etiketa, tanec a umění konverzace. Mladé dívky se učily šít a vyšívat šaty pro sebe i pro muže. Musely znát základy ranhojičství, neboť nejedna urozená dáma ošetřovala zraněné rytíře. Žena měla být ve všech směrech klenotem dvorské společnosti.

1.3 Dvorské ceremonie a festivity

Korunovace, svatby, hostiny, turnaje, pohřební ceremonie se v životě královské rodiny a dvořanů opakovaly, ale přesto bývaly výjimečnou a mimořádnou součástí jejich života. Nevšední okázalost ceremonií, organizované akce, teatrálnost gest se v takových chvílích vyhraňovala nejen mezi dvorskou společností, ale také směrem k okolí, které jejich počínání sledovalo.

Bláhová⁴¹ uvádí, že králové byli od počátku považováni za bytosti s nadpřirozenými schopnostmi, za tvory božského původu, kteří nesli odpovědnost za řád věcí. Křesťanství navíc dodalo postavení krále sakrální charakter, který byl potvrzen pomazáním krále při obřadu korunovace. Charisma panovnickovy osoby bylo chápáno odděleně od fyzického těla, jež se nelišilo od ostatních smrtelníků. Posvátnost a mystiku panovnickova politického těla bylo ovšem nutné náležitě prezentovat a neustále znovu dokazovat a potvrzovat. Stejně jako každý příslušník dvorské společnosti se panovník prezentoval náležitým oděvem, řečí a chováním, dokonce i v nejjednodušším každodenním jednání. To ho nadřazovalo nejen ostatním příslušníkům dvorské společnosti, ale všem obyvatelům státu. Panovník musel stále dokazovat i legitimitu své moci, která spočívala v kontinuitě starobylého, přímo božského původu panovnického rodu a v hrdinství a mimořádných činech samotného panovníka. Současně se v procesu

⁴⁰ WOLFF, K. *Frauen- und Mädchenbildung im deutschen Hochmittelalter: klösterliche und weltliche Bildung im Vergleich: am Beispiel der Biographien Hildegard von Bingen und Agnes von Böhmen*. 1. Aufl. München: GRIN, 2009, s. 9-10. ISBN 978-3-640-39086-1.

⁴¹ BLÁHOVÁ, M. Královský majestát Karla IV. In: BLÁHOVÁ, M. BOBKOVÁ, L., ed., a HOLÁ, M., ed. *Lesk královského majestátu ve středověku*. 1. vyd. Praha: Paseka, 2005, s. 15. ISBN 80-7185-773-4.

interakce mezi panovníkem a ostatní společností utvářelo symbolické jednání, rituály spojené s gesty, které doprovázelo a demonstrovalo panovníkovu nadřazenost. V tomto smyslu se propracovávala organizace každé události a v návaznosti na starší zvyklosti se vytvářel ceremoniál. Ceremoniál plnil dvě hlavní společenské funkce: potvrzoval základní společenské vztahy a zároveň zobrazoval dobové elementární učení o lidech a o světě. Ceremoniály se skládaly z prvků dvou typů: na jedné straně z vyjádření úcty, tedy ocenění, které prokazuje jeden druhému buď tak, že mu ustoupí z cesty nebo prokáže úsluhu, na druhé straně vystupováním, tedy oním ceremoniálním prvkem jednání, který je charakteristicky vyjádřen držením těla, oděvem a chováním. Ceremoniální jednání mělo mimořádnou důležitost, neboť vytvářelo systém, v němž měl každý prvek i gesto své místo a pouze jako celek nabýval ceremoniál platnosti. Reprezentativní panovnické jednání vyžadovalo smyslově uchopitelné zobrazení společenské hodnosti a skutečného právního postavení. Aby král mohl být vnímán jako opravdový král, musel tak být vizuálně představován. Musel sedět na trůně, nosit královský oděv a účes a být ozdoben královskými insigniemi a mluvit královskými slovy, která mu byly předsána či dokonce vnucena.

Vizuální prezentace královského majestátu prostřednictvím slavnostních ceremoniálů podle Bláhové⁴² přišla ke slovu především při slavnostním vjezdu panovníka do měst, udílení lén, zahajování sněmů a soudů, ukončování konfliktů, audiencích, hostinách, svatbách a křtinách, zvláště však při panovnických korunovacích a pohřbech. K jednotlivým příležitostem byly sestavovány slavnostní ceremoniály, které se sestávaly z řady symbolických jednání. Hlavní těžiště představovala zpravidla bohoslužba s přidanými prvky, odpovídající druhu slavnosti a doprovodné zvyklosti v podobě hostiny, turnajové zábavy či průvodu městem, a to v různém, ale situaci odpovídajícím prostředí.

Při těchto slavnostech se podle Dvořáčkové-Malé⁴³ dvůr představil v plném lesku, bohatství a štědrosti, neboť jen za těchto podmínek mohl být pozitivně hodnocen. Tvořila se zvyková pravidla chování, jež postihovala všechny sociální skupiny dvora (světskou nobilitu, duchovní i služebnictvo). Všichni se vědomě přizpůsobovali chování

⁴² BLÁHOVÁ, M. Královský majestát Karla IV. In: BLÁHOVÁ, M. BOBKOVÁ, L., ed., a HOLÁ, M., ed. *Lesk královského majestátu ve středověku*. 1. vyd. Praha: Paseka, 2005, s. 16. ISBN 80-7185-773-4.

⁴³ DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, D. *Královský dvůr Václava II*. Vyd. 1. České Budějovice: Veduta, 2011, s. 158. ISBN 978-80-86829-73-9.

na dvoře, ať už v něm žili, nebo tam docházeli, či tam byli pozváni. Přizpůsobování vedlo nejen k dalšímu zachování takových způsobů, ale zakládalo charakter skupinové identity. Výsledek společného jednání byl upevňován a opakován. Formy chování panovníka a jeho rodiny včetně dvořanů můžeme v těchto situacích vymezit jako dvorné chování nebo dvorský ceremoniál, či obecně hledat rituály společnosti. Z hlediska dvorného chování se jednalo o projevy nejen při slavnostech, ale představovalo tehdejší společenskou etiku, a to jak v soukromé, tak veřejné sféře. Ideální formu způsobů, požadavků, neboli společenských norem, vyjadřujeme pojmem *curialitas* (*curialis*). Tento termín není ve středověku popsán jako normativní soubor chování, ale je tak vnímán. Můžeme ho popsat jako *vládný, uhlazený, laskavý, pěkný*.

Spolu s termínem *curialitas*, má ve vztahu k popisu dvorského chování význam spojení *elegantia morum*. Podle Dvořáčkové-Malé a Zelenky⁴⁴ tento výraz neodkazuje pouze na etickou rovinu chování, ale především na stránku estetickou. Kultivované chování zahrnovalo vizuální stránku projevu: elegantní vybrané vystupování, důraz na pěkný zevnějšek, zdvořilost v řeči i odpovídající gestikulaci, nevylučovalo však ani vnitřní morální kvality spojené s křesťanskými hodnotami. *Elegantia morum* sjednocovala způsoby a mravy, vyjadřovala schopnost sebeovládání se, potlačení nemístného chování a prokazování respektu i ohledů vůči ostatním.

O dvorném chování vypráví konkrétně báseň „Hofzucht“ připisovaná Tannhäserovi (asi 1240).

*„Toho považuji za dobře vychovaného muže,
kdo zná pravidla dvorného chování,
kdo se proti nim nikdy neprohřešil
a kdo se vždy choval vznešeně.
Je mnoho pravidel dvorného chování,
jež slouží dobrým věcem.
Můžete si být jisti, že ten kdo je dodržuje,
se nikdy nebude chovat nevhodně.“⁴⁵*

⁴⁴ DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, D. a ZELENKA, J. *Curia ducis, curia regis: panovnický dvůr za vlády Přemyslovců*. Praha: Historický ústav, 2011, s. 227. ISBN 978-80-7286-182-8.

⁴⁵ ELIAS, N. *O procesu civilizace: sociogenetické a psychogenetické studie. I., Proměny chování světských horních vrstev na Západě*. Vyd. 1. Praha: Argo, 2006, s. 291. ISBN 80-7203-838-9.

Dvořáčková-Malá⁴⁶ uvádí, že se v průběhu středověku se vyvíjela tzv. dvorská etiketa, která výrazně zasahovala právě do průběhu slavnostních hostin. Pozvání hosté i domácí museli dodržovat zásady stolování a zasedacího pořádku, který určoval společenské postavení. K tomu se podle ní vyjadřuje i Zlatá bula Karla IV. z roku 1356, kde je zakotveno, který z kurfiřtů bude sedět na pravé či levé straně císaře a jakým způsobem mají vykonat příslušné obřadní úkony během hostiny. Tento výnos Karla IV. je bezprostřední reakcí na předchozí vývoj sporů o přednost mezi nobilitou a preláty na dvoře.

„Správné chování“ podle Dvořáčkové-Malé,⁴⁷ dvorská společnost ale vyžadovala nejen při organizovaných děních, kdy bylo klíčové potvrzení moci a zvyklostí. Ze stejných důvodů ho nemohla pomíjet ani při krizové politické situaci. I v této vypjaté chvíli zde byla nutnost dodržování pravidel odpovídajícího sociálního řádu a s tím spojený příslušný způsob komunikace panovníka, dvora a jeho okolí. Tedy v odpovídající formě chování. Případné odchýlení se od požadovaných symbolů v chování dané sociální vrstvy totiž vyvolávalo nesouhlasnou reakci, neboť narušovalo nastavený systém. Případné znevážení královského majestátu bylo nepřijatelné.

K hlavním slavnostním aktům, při nichž byl okázale prezentován královský majestát, patřily korunovace.

Podle Žůrka⁴⁸ korunovace představovala ve středověku nejslavnostnější okamžik královské vlády. Šlo o rituál, jehož základem bylo několik nezbytných úkonů: během obřadu arcibiskup pomazal krále svěceným olejem, vložil mu na jeho hlavu korunu a předal mu další odznaky vlády, především žezlo, jablko a meč. Nezbytným aktem bylo také nastolení nového krále na trůn. Korunovační řády se vyvinuly z raně středověkých liturgických *ordines* a v době vrcholného středověku se změnilly v předpisy lišící se jednotlivými akty království od království. Celý text se podobá velmi detailnímu návodu, jak má obřad probíhat. Jsou v něm předepsány všechny promluvy, přísahy a motlitby.

⁴⁶ DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, D. *Královský dvůr Václava II.* Vyd. 1. České Budějovice: Veduta, 2011, s. 159. ISBN 978-80-86829-73-9.

⁴⁷ DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, D. *Královský dvůr Václava II.* Vyd. 1. České Budějovice: Veduta, 2011, s. 162. ISBN 978-80-86829-73-9.

⁴⁸ ŽŮREK, V. Korunovace a český korunovační řád Karla IV. In: ANTONÍN, R. et al. *Lucemburkové: česká koruna uprostřed Evropy.* Vyd. 1. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2012, s. 204. ISBN 978-80-7422-093-7.

Svou korunovaci dobře přichystal a s velkou pompou představil také Karel IV. Ve spolupráci se svými důvěrníky připravil korunovační řád, který vycházel nejen za vzorů užívaných v Říši tedy i v Čechách, ale významným zdrojem inspirace mu byla francouzská tradice. Celkově však řád popisuje specificky český obřad.

„Příznačné je, že král v rubrikách českého řádu není nazýván králem, nýbrž knížetem, který má být korunován, jako by korunovační obřad měl konstitutivní význam a krále teprve činil králem. Tím se shoduje do jisté míry s R. a D., kde svěcenec je do posvěcení zván knížetem, potom však králem, ale nadobro se liší od řádů francouzských, kde je svěcenec od začátku zván králem.“⁴⁹

Celý obřad měl podle Cibulky⁵⁰ začít již v předvečer korunovace průvodem na Vyšehrad a zpět. Z řádu nevysvítá, co bylo cílem této pouti, ale z kroniky Přibíka Pulkavy víme, že budoucímu králi vyšehradští kanovníci ukážou přemyslovské střevíce a na ramena mu položí přemyslovskou kabelu. Tento předpis je zcela ojedinělý, neboť se nenalzá v řádech francouzských ani německých, které v předvečer korunovace nic nepředepisují.

Český korunovační řád je pozoruhodným svědectvím o vladařské koncepci Karla IV. Zračí se v něm nejen potřeba zdůraznit výjimečný charakter královské moci v čele s osobou vyvolenou Bohem, ale i snaha o přihlášení se k přemyslovským předkům a předchůdcům na českém trůně.

Průběh dalšího obřadu podle Žúrka⁵¹ odpovídal standardním korunovačním předpisům rozšířených ve valné části Evropy. V určený den, zpravidla v neděli, se průvod s králem či královnou odebral do katedrály, kde se v rámci slavnostní mše odehrála celá ceremonie. Součástí předpisu je část věnovaná královnám, které byly zpravidla korunovány zároveň se svými manžely. V případě, že měly podstoupit rituál samy, byl pro ně uspořádán zvláštní obřad. V řádu se nachází i několik drobných předpisů, kdy měla katedrálou zaznít čeština.

Bláhová⁵² uvádí, že významnou úlohu v obřadu podle Karlova řádu měla hrát postava svatého Václava. Jeho jméno bylo spojeno především s korunovačním

⁴⁹ CIBULKA, J. *Český řád korunovační a jeho původ*. Praha: [s.n.], 1934, s. 103.

⁵⁰ CIBULKA, J. *Český řád korunovační a jeho původ*. Praha: [s.n.], 1934, s. 103.

⁵¹ ŽŮREK, V. Korunovace a český korunovační řád Karla IV. In: ANTONÍN, R. et al. *Lucemburkové: česká koruna uprostřed Evropy*. Vyd. 1. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2012, s. 205. ISBN 978-80-7422-093-7.

⁵² BLÁHOVÁ, M. Královský majestát Karla IV. In: BLÁHOVÁ, M. BOBKOVÁ, L., ed., a HOLÁ, M., ed. *Lesk královského majestátu ve středověku*. 1. vyd. Praha: Paseka, 2005, s. 23. ISBN 80-7185-773-4.

diadémem, který nechal Karel IV. vyrobit. Zacházení s korunou upravovala papežská listina z roku 1346, kterou si markrabí Karel vyžádal od papeže Klimenta VI. Koruna nesměla být zcizena ani použita k jinému účelu, měla ležet na lebce sv. Václava, jemuž byly darována a neměla být odtud vzdálena kromě korunovací a jiných blíže neurčených svátků, při nichž králové nosí oficiální insignie. Její použití je listinou omezeno na Prahu s okolím a to pouze na jediný den.

Svůj symbolický význam podle Cibulky⁵³ ukrývala také kaple nad hrobem sv. Václava. Právě z ní přinášeli dva opati pod baldachýnem veliký kalich se svčceným olejem, přikrytým hedvábným rouchem, pro pomazání krále.

Cibulka⁵⁴ uvádí, že se světcovým jménem je spojen také ceremoniální meč, kterým také zřejmě král pasoval na rytíře. Smyslem tohoto úkonu bylo, že král odevzdával svůj světský meč církvi na oltář, odkud jej získával zpět jako meč církevním požehnáním proměněný.

Po skončení obřadu přicházela obvykle na řadu několikadenní oslava v předem připravených prostorách, zvláštních stavbách a stanech. Součástí byla zábava v podobě turnajových her a vystoupení hudebníků a kejklířů. Obvykle také čerstvě korunovaný král pasoval rytíře.

Podle Kubínové⁵⁵ se korunovační obřad středověkých císařů odehrával v Římě ve Svatopetrské bazilice. Do baziliky se vstupovalo pěti branami, císaři byla určena ta střední. Panovník při svém průchodu bazilikou poklekal na určených místech, vyznačených rudými kruhovými kamennými deskami. Ústředním kultovním místem chrámu byl v křížení situovaný hrob sv. Petra, před nímž panovník padl na tvář. Nad hrobem se nacházel hlavní oltář, u kterého se při korunovaci odehrávalo převzetí vladařských insignií.

Říšské korunovační klenoty jsou souborem insignií, liturgických oděvů a relikvií, považovaných za symbol Svaté říše římské. Pro svůj posvátný charakter byly chápány jako svátostiny, tedy posvátná znamení napodobující svátosti. Nejvýznamnější je koruna Karla Velikého zhotovená kolem roku 962. Dále říšské jablko, žezlo a říšský meč sv. Mořice. K oděvům patřily alba, dalmatika, pluvíál, štola, ponožky, boty,

⁵³ CIBULKA, J. *Český řád korunovační a jeho původ*. Praha: [s.n.], 1934, s. 118.

⁵⁴ CIBULKA, J. *Český řád korunovační a jeho původ*. Praha: [s.n.], 1934, s. 128.

⁵⁵ KUBÍNOVÁ, K. Korunovace Karla IV. v Říši a v Římě. In: ANTONÍN, R. et al. *Lucemburkové: česká koruna uprostřed Evropy*. Vyd. 1. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2012, s. 209-211. ISBN 978-80-7422-093-7.

cingulum, opasek na meč a rukavice. Mimořádně významné byly pašijové relikvie (kopí, hřeb a část z Kristova kříže), jejichž vlastnictví činilo z císaře Kristova zástupce na zemi.

Korunovace panovníkovu vládu slavnostně zahajovala, pohřeb ji neméně slavnostně uzavíral. Podle Šmahela⁵⁶ se král poslední slavnosti ve svém pozemském životě účastnil jen svým tělem, jinak vše bylo jakoby černě zahaleným reverzem počátečního aktu. Pozvání církevních hodnostářů a významných hostů, zajištění potravin, oděvů, textilií, pompa funebris i závěrečné obřady; to vše probíhalo podle předem připravovaného scénáře. Z konkrétních zmínek o jednotlivých pohřbech vystupují opět opakující se prvky smutečních slavností, vystavení těla zemřelého, průvod s duchovními a nobilitou, nářek a zpěvy před uložením zemřelého do hrobu.

⁵⁶ ŠMAHEL, F. *Mezi středověkem a renesancí*. Vyd. 1. Praha: Argo, 2002, s. 114. ISBN 80-7203-426-X.

2. RYTÍŘSKÁ VÝCHOVA

2.1 Vznik rytířstva

Pokud budeme chápat „rytířstvo“ v čistě vojenském smyslu, pak jde v zásadě o profesionální skupinu elitních válečníků, kteří s mečem v ruce zaníceně bojovali na bitevních polích středověké Evropy. Je to ona těžká jízda, královna bitev od 11. do 14. století, kdy ji rozvoj lukostřelby a později dělostřelectva začal sesazovat z trůnu, až ji nakonec odkázal mezi věhlasné vzpomínky na hrdinské a ctihodné časy.

Za poznáním vzniku rytířstva je podle Sobotky⁵⁷ třeba vrátit se do Francké říše, která pod vládou Karlovců přerůstala na přelomu 8. a 9. století v mohutný stát, jehož jádrem byla západní Evropa, ale který zasahoval i do střední Evropy a na Apeninský a Pyrenejský poloostrov. Hlavní silou francké armády s jejíž pomocí bylo toto ohromné panství vybudováno a několik let hájeno, byla původně pěchota bojující sekerami, kopími, meči, luky a samostřílky a chráněná štíty, drátěnými košilemi a přilbami. Jízda byla zprvu složkou, která nerozhodovala bitvy, ale postupem doby se však prokazovaly její výhody a proto byly vytvářeny podmínky pro její rozšiřování a zdokonalování. Příslušníci franckého vojska, odměňovaní dočasnou držbou půdy, měli povinnost dostavit se k boji na koni, patřičně vyzbrojeni pro jízdní boj a s doprovodem. Již Karel Martel (717-741), který reformoval armádu v době saracénského nebezpečí, stanovil pro držitele půdy, tzv. beneficií, povinnost sloužit v jízdě a to v těžké zbroji. Karel Veliký (768-814) určil tuto povinnost pro držitele čtyř až pěti lánů. Ti se stali základem francké jízdy. Od těch dob význam jízdy neustále rostl a nové bitvy, v nichž se střetávala vojska organizovaná jako selské domobrany s těžkou jízdou, svědčí ve prospěch jízdy, která se stává rozhodující silou středověkých armád.

Ovšem vojenský význam nebyl jediný. Od samého počátku se k němu přidával i aspekt společenský, stále více vázaný na aristokracii. Otázka vztahů mezi šlechtou a rytířstvem je dodnes předmětem sporů mezi historiky. Na nestejnorožném původu rytířstva se však většinou shodují.

Podle Le Goffa a Schmitta⁵⁸ byli názvem rytíř původně označováni ozbrojení jezdci, jejichž jméno bylo odvozeno právě od skutečnosti, že bojovali na koni, což bylo

⁵⁷ SOBOTKA, J. Historický úvod. In: *Rytířské srdce majíce: Česká rytířská epika 14. století*. Praha: Odeon, 1984, s. 321.

⁵⁸ LE GOFF, J. a SCHMITT, J.-C. *Encyklopedie středověku*. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 2002, s. 591-592. ISBN 80-7021-545-3.

v době jejich vzniku, v období raného feudalismu, zvláštnost vyhrazená pouze bojovníkům královské družiny. Tento bojovník na koni se označoval latinsky *miles*, španělsky *caballero*, francouzsky *cavalier*, anglicky *knight*, německy *ritter*, česky *rytíř*. Již před rokem 1000 se velmožové obklopovali klientelou složenou z vazalů a profesionálních válečníků (*milites*), kteří je měli chránit a pomáhali jim ve vykonávání veřejné moci, jejichž byli představiteli. Úloha rytířů však nabyla zásadního významu v důsledku zásadních společenských změn v 11. století, z nichž vznikla feudální společnost. V laické společnosti od té doby vzniká ostrý protiklad mezi těmi, kdo vykonávají politické, ekonomické a správní pravomoci a mezi těmi, kteří jsou vystaveni poddanským závazkům a daním, tj. vesničanům. *Milites* jako ozbrojení pomocníci nových pánů jsou těchto závazků ušetřeni a jasně se tak oddělují od anonymní masy rolníků. Začínají pomalu vplývat mezi aristokracii a přijímat její mentalitu a mravy. Tento proces ještě posílilo pozvednutí jejich společenského a ekonomického postavení a výhodná sňatková politika. Aristokracie stále ještě zůstává záležitostí krve, urozenosti a rodu. Rytířstvo je od ní nadále odděleno, získává však stále větší úctu, takže se z něj stává dědičná společenská třída, jakýsi druh aristokracie, do níž se vstupuje pasováním, rytířským obřadem *par excellence*, vyhrazovaným stále častěji jen pro syny rytířů. Na rytíře mohl být pasován jen syn rytíře a matky urozeného původu. Díky těmto podmínkám, v době, kdy rytířská hodnost dodává jejím majitelům více společenské prestiže, získává šlechta kontrolu nad vstupem do rytířstva a vyhrazuje je pro stoupence z vlastních řad. Již od konce 12. století se rytířstvo považuje za vojenský výraz šlechty a ta je má za své vyhrazené území, takže jeho členy vybírá kooptací. Rytíř od tohoto okamžiku není pouze, a časem není vůbec, válečníkem na koni, ale uznávaným článkem aristokracie. Slovo rytíř se stává šlechtickým titulem. Rytířstvo a aristokracie tak postupně tvoří jediný celek, aniž by však zcela splynuly. Tento jev ještě podpořilo znovuobjevení centrální moci panovníků, zejména králů, na konci 13. století. Nobilitačními listy je udělována dědičná kvalita, urozenost, způsobilost stát se rytířem. Čestné ceremonie a pasování se od 13. století používá stále méně v řadách nižší šlechty. Začínají se objevovat nové tituly, označující syny šlechticů, kteří nebyli ani nebudou pasováni na rytíře: *esquire*, *štolba*, *panoš*, *Edelknecht*. Rytířství představuje jakousi ozdobu, náležející šlechtě, naplněnou ideologiemi rytířské cti. Tato ideologie se šíří za hranice Francie, země jejího původu, díky prestiži, kterou získali francouzští rytíři na

mnoha bitevních polích Evropy. O rytířství můžeme tedy hovořit jako o evropském fenoménu.

O vztahu rytířstva a církve může říci, že ideál nenásilí praktikovaný prvotními křesťany nepřežil nástup křesťanských panovníků k moci.

Le Goff a Schmitt⁵⁹ uvádějí, že již v 5. století obhajuje sv. Augustin použití války, pokud ji vedou legitimní síly k obraně vlasti (později k obraně křesťanstva a církve) nebo k opětovnému získání uloupeného majetku. Tento úkol bránit společnost připadal císařům, králům a ostatním vládcům. Zákaz prolévat krev platil i nadále pro duchovní, zejména mnichy, kteří měli být dědici prvních křesťanů a zachovávat zejména nenásilí. Křesťanská společnost se tak štěpí na dvě skupiny s rozdílnými ideály: kleriky a mnichy *milites Dei*, kteří slouží Bohu modlitbami nebo vykonáváním svátostí a laiky *milites seaculi* žijící v tomto věku a dávající obživu a ochranu těm prvním. Počátkem 10. století se rozděluje společnost na tři skupiny. Vzniká jakýsi řád válečníků *ordo militum*, jehož význam v očích církve stoupá tím víc, čím více jej potřebuje. Se vznikem feudální společnosti, která se vyznačuje oslabením centrální moci, spočívá veřejný pořádek v rukou hradních pánů a jejich bojovníků, kteří rozkazují, soudí a vyměřují daně. Oni nastolují řád či chaos. Církev se snaží mírumilovnými ustanoveními přimět válečníky ke slibu, že nebudou napadat, vydírat a unášet ty, kteří se nemohou bránit: duchovní, urozené ženy bez doprovodu, venkovany a venkovanky, chudáky a bezbranné všeho druhu. O něco později se zavádí „Boží příměří“, které by mělo chránit nejen živé bytosti, ale i význačné svátky, památky svatých a dny klidu v každém týdnu. Tato omezení nestačila k udržení pořádku. Svědčí o tom zvyšující se počet mírových sněmů a shromáždění. Cílem těchto prostředků nebylo postavit válku mimo zákon, ale vymezit ji na určitý čas a pro vymezenou kategorii jedinců – profesionální válečníky. Stanovit její pravidla prodchnutá pravidly křesťanskými. Církev začíná válku mezi křesťany označovat jako pohoršující: kdo zabije křesťana, prolévá krev Kristovu, proto se snaží vést rytíře k boji proti muslimům ve Španělsku nebo ve Svaté zemi. Kázání papeže Urbana II. se neslo v duchu „mírových ustanovení“ a první křížová výprava je považována za jejich logické vyústění. Papež odsuzuje všechny křesťanské bojovníky, kteří se zabíjejí mezi sebou a naopak vyzdvihuje ty, kteří ve jménu Boha opouštějí své rodiny, aby zachránili

⁵⁹ LE GOFF, J. a SCHMITT, J.-C. *Encyklopedie středověku*. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 2002, s. 592-593. ISBN 80-7021-545-3.

Spasitelův hrob. Ti, kdo zemřou během takové válečné pouti, si zaslouží mučednickou palmovou ratolest. Křižáci se stejně jako kdysi mučedníci a později mniši mohou pyšnit označením *milites christi*. Z křížových výprav se církvi se podařilo vytvořit instituci. Svědčí o tom zakládání řádů mnichů – válečníků, jako byli templáři nebo špitálníci.

Církev v souvislosti s křížovými výpravami vytvořila obraz nového rytíře, který k povinnostem věrnosti k panovníkovi bral za svůj čestný úkol bojovat za svatou víru. Postoj církve k rytířství se projevil i v účasti kněží při ceremoniálu pasování na rytíře. Posvěcení činnosti rytířstva církví přispělo ke vzrůstu jeho prestiže, ale bylo vlastně pokusem o podřízení rytířstva církvi a využití v její prospěch.

Na vzniku rytířstva se podle Floriho⁶⁰ možná ještě více podepsal technologický rozvoj. Někteří historikové jej dokonce zařadili na počátek vývoje společenského. Podle nich prý šlechta a rytířstvo vzešly z technických inovací, kterými prošla jízda. Hlavní z těchto inovací spočívala v zavedení nové bojové techniky v níž měl přednost útok za použití kopí, přidržovaného nyní v horizontální poloze. Toto byla jediná bojová metoda vyhrazená výhradně rytířstvu. Dříve se boj v sedle nelišil od boje pěšího vojska a kopí se používalo čtyřmi způsoby: jako vrhací zbraň – typ házecího kopí; jako velký bodný meč na způsob dýky pro boj zblízka, kdy se rychlým vymrštěním paže zasadil protivníkovi úder; jako zbraň jíž se rána zasadila svrchu na způsob harpuny; nebo jako zbraň, jíž se zasadil úder zesponu. Nová technika byla radikálně jiná a určená výhradně pro boj v sedle koně. Rytířova paže sloužila jen k vedení kopí směrem k protivníkovi. Účinnost úderu už nezávisela na síle paže, ale jen rychlosti kompaktního celku, který tvořilo kopí pevně držené rytířem a sám rytíř pevně usazený na svém koni díky lépe tvarovanému sedlu s hlubším obloukem. Nová metoda nevytlačila ihned beze zbytku staré způsoby, které se uplatňovaly dříve. Je však jisté, že od první poloviny 12. století každý rytíř hodný toho jména, trénoval novou metodu charakteristickou pro elitní rytířstvo a bojoval výlučně tímto způsobem, měl-li zaútočit na jiné rytíře. Takto se definitivně vymezily základní obrysy rytířského boje, které se nezměnily do počátku novověku. Nová technika byla nesporně revoluční. Nikoliv ve smyslu, že by vznikla třída rytířů, ale tím, že vzniklo rytířstvo ve vlastním slova smyslu: od ostatních

⁶⁰ FLORI, J. *Rytíři a rytířství ve středověku*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2008, s. 80-82. ISBN 978-80-7021-897-6.

bojovníků oddělilo ty, kteří budou bojovat zvláštním a specifickým způsobem a kteří vyvinou jim vlastní etiku a ideologii.

2.2 Výchova a výcvik rytíře

Olivová⁶¹ uvádí, že době vrcholného feudalismu nabyla fyzická příprava rytířů organizovaného charakteru a byla začleněna do širšího výchovného programu. Malé děti vyrůstaly pod dozorem matky a jejich systematická výchova byly zahájena v sedmi letech. Jejím prvním úkolem bylo, aby si děti osvojily základy dvorských mravů, tedy všeho, co je shrnuto pod název *courtoisie* či *heverschheit*. Patřilo sem dobré chování, znalost společenských her, hudební vzdělání a znalost řeči. V tomto základním vzdělání byly samozřejmě značné rozdíly. Nejvybranější mravy byly na královském dvoře a královské děti měly nejlepší výchovu. Přitom existovaly i výrazné rozdíly podle zemí. Za vzor nejjemnějších mravů byl považován dvůr francouzský, z něhož se zjemnělé chování šířilo na ostatní evropské dvory. Spolu s ním se mezi evropskou šlechtu šířila i francouzština. Přinášely ji s sebou i družiny francouzských princezen provdaných na různé dvory v Evropě. Ten, kdo byl předurčen k vládě nebo se chtěl prosadit, musel ovládat jazyků několik. Královské děti se učily i latině a seznamovaly se s poznatky vědy a právními normami země. Proslulí učitelé je seznamovali se sedmi svobodnými uměními. Fyzická příprava byla zahájena již před sedmým rokem. Chlapci byli od útlého mládí podrobováni soustavnému otužování, které bylo přípravou na nepohodlí válečných tažení. K fyzické přípravě patřil i všestranný tělesný výcvik, o jehož náplni máme řadu dobových informací. Chlapci museli běhat, skákat a šplhat. Pro posílení paží házeli velkými kusy kamene. Učili se plavat, a to nejprve na nafouklých hovézích měšcích, později bez této pomoci. Učili se házet kopím, střílet z luku nebo z kuše a zápasily dru s druhem. Tento výcvik měl charakter průpravných cvičení a směřoval k tomu, aby připravil chlapce k zvládnutí toho, co je pro existenci rytíře základní. V první řadě to byla jízda na koni. Proto byl také důraz kladen na to, aby budoucí rytíř ovládal koně za všech situací.

⁶¹ OLIVOVÁ, V. *Lidé a hry: historická geneze sportu*. 1. vyd. Praha: Olympia, 1979, s. 172-173.

O důležitosti tohoto výcviku svědčí tyto poznámky: „*Z chlapce můžete udělat jezdce do puberty, potom už nikdy. Kdo zůstal ve škole až do dvanácti let a nikdy nejezdil na koni, může být pouze knězem.*“⁶²

Podle Olivové⁶³ se k této disciplíně přidal výcvik ovládní zbraní za jízdy. V první řadě to byl meč, výsostná zbraň rytířů. V první fázi výcviku používali buď dřevěné, nebo speciální lehké a tupé meče. Ve Francii používali chlapci při cvičení v šermu i dřevěných holí. Mimo zacházení s mečem se učili používat štítu a kopí. Chlapci museli bezpečně ovládat koně a řídit ho svými stehny, štítem v levé ruce zadržovat protivníkovi útoky a kopím v pravé ruce současně podnikat útočné výpady, jejichž cílem bylo vyhodit soupeře ze sedla. Pro tento složitý nácvik bylo ve Francii a Anglii používáno zvláštní zařízení – quintaine. Na kůl upevněný v zemi bylo zavěšeno brnění a štít, ale také jen obyčejný sud. Bylo nutné tohoto fingovaného soupeře zasáhnout tak, aby celá quintaine a pokud možno celý kůl byly strženy k zemi.

Gravett⁶⁴ uvádí, že je v některých rukopisech ze 14. století popisován výcvik pomocí dřevěného koně tažený na kolečkách taženého kamarády. Žák mířil na štít přibitý ke sloupu, po úderu se měl kůň táhnout dál, aby se chlapec naučil pevně sevřít nohy a udržet kopí a zabránit tak ztrátě zbraně či potupnému pádu ze sedla. Na stejný cíl se později útočilo se skutečným válečným koněm.

Do výcviku bylo podle Olivové⁶⁵ někdy zařazováno i házení nožem. Chránění malým kulatým štítem chlapci vrhali jeden, dva i tři nože tak, aby každý zásah byl pokud možno smrtelný. Byla to příprava pro boj na život a na smrt, i když zápas s nožem nebyl pokládán za rytířský způsob boje. Součástí výcviku a současně jakousi první praktickou prověrkou byla účast na lovu. Zde bylo nutno osvědčit svou obratnost, pohotovost, duchapřítomnost na koni i ovládní zbraní, především házení kopím a střelbu z luku.

Olivová uvádí,⁶⁶ že poté co budoucí rytíř ve věku 12-14 let získal tento základní fyzický výcvik, odcházel ze svého otcovského domu k lennímu pánovi, ke knížecímu či královskému dvoru. Zde se stal panošem (bachelier, knappe, junkherr, garzume)

⁶² GRAVETT, Ch. *Normanští rytíři a doba Viléma Dobyvatele*. Vyd. 1. Brno: Computer Press, 2009, s. 27. ISBN 978-80-251-2281-5.

⁶³ OLIVOVÁ, V. *Lidé a hry: historická geneze sportu*. 1. vyd. Praha: Olympia, 1979, s. 173.

⁶⁴ GRAVETT, Ch. *Normanští rytíři a doba Viléma Dobyvatele*. Vyd. 1. Brno: Computer Press, 2009, s. 27. ISBN 978-80-251-2281-5.

⁶⁵ OLIVOVÁ, V. *Lidé a hry: historická geneze sportu*. 1. vyd. Praha: Olympia, 1979, s. 173.

⁶⁶ OLIVOVÁ, V. *Lidé a hry: historická geneze sportu*. 1. vyd. Praha: Olympia, 1979, s. 174.

a v kolektivu dalších panošů pokračovala jeho výchova, která nabyla na vážnosti a přísnosti. Každý mladík byl svěřen péči staršího, zkušeného rytíře. Základem výchovy byla jízda na koni a výcvik ve zbraní. Vedle toho byly na knížecích dvorech pořádány rytířské hry, při kterých se stupňovala fyzická síla, obratnost a zručnost mladíků. Pro budoucí rytíře byly pořádány i speciální cvičné turnaje – tirocinia. Mladíci k nim byli připuštěni v posledních letech svého výcviku. Cílem těchto cvičných turnajů bylo, aby panoši zvládli veškerá pravidla a zvyklosti turnajů. Proto se také tyto turnaje konaly pod dohledem starších rytířů. K povinnostem panošů patřila i mnohostranná služba lennímu pánovi, knížeti, jeho hostů a přátelům. Panoši vyřizovali nejrůznější vzkazy, nosili poselství přátelům i nepřátelům. Při příjezdu hosta mu drželi koně a pomáhali mu s odkládáním zbraní. Při jídle pod možno tiše obsluhovali stolovníky.

Učili se také hrát na hudební nástroje, zpívat, tančit a pohybovat se ve společnosti dam. Učili se způsobům dvoření a poskytovali dámám pomoc a ochranu.

Poučení, jichž se panošům a pážatům dostávalo například v Anglii sepsal John Russel. Jde o dílo plné konkrétních detailů, které dříve činí velice živým a autentickým. „...aby se neškrábal a nedloubal v nose, aby mu z nosu neteklo, aby hlasitě nesmrkal, aby si nestrkal ruku do kalhot a nedrbal se na zadní části těla, aby nelhal, nekrkal, nevylizoval talíře ani nezíval, neříhal, nehekal, neokouněl, nelelkoval a nešťáral se v zubech. Nesměl také nikdy dopustit, aby mu vyšla zezadu dělová rána atd. Učili ho, jak porcovat a podávat různé druhy jídel, potom jak obsluhovat při hostině a jak servírovat ubrousky na drobné zbytky jídel (což byly div ne umělecky provedené servítky z papíru či jiného materiálu, opatřené erbovními hesly).“⁶⁷

Panoši se podle Bakera⁶⁸ se svým pánem se účastnili i rytířských turnajů. Rytíř potřeboval služby hned několika podřízených: jeden se musel starat o koně, další vezl ty nejtěžší zbraně, hlavně štít, jiný mu pomáhal do sedla válečného koně nebo na nohy pokud zrovna na koni nesesedl. Nosili rezervní kopí a dřevce, v případě potřeby mu je podávali, vodili koně a pomáhali s oblékáním brnění. Často panoši provázeli svého pána i do války a všestranně svému pánu pomáhali. Při tažení panoš nejdříve postavil rytířův stan a opatřil dřevo na oheň vodu, hlavně pro koně. Zdá se, že panoši takto často odjížděli ve skupinách, někdy s ozbrojeným doprovodem. Hráli také významnou úlohu

⁶⁷ BREWER, D. *Chaucer a jeho svět*. Vyd. 1. Praha: Odeon, 1988, s. 69.

⁶⁸ BAKER, A. *Rytíř*. 1.vyd. Praha: Metafora, 2004, s. 14. ISBN 80-86518-66-3.

při obléhání a plenění. Střežili zajatce, zejména z urozených rodin, u nichž se předpokládalo vysoké výkupné.

Skvělý idealizovaný portrét dvacetiletého panoše popsal Geoffrey Chaucer. „*Je to bujný mladík, nevelký ale silný, kudrnatý, má ducha, celé dny zpívá nebo hraje na flétnu. Nosí módní krátkou kazajku vyšitou bílými a červenými květy, takže je barevný jako louka, a má neobyčejně dlouhé a široké rukávce. Jezdí dobře na koni, dobře si vede v turnajích, dobře tančí, dobře píše a umí skládat melodie a písně.*“⁶⁹

Když mladíci dospěli v muže nastal čas, kdy byli slavnostně přijímáni mezi rytíře.

Podle Cardiniho⁷⁰ byl tento přijímací obřad prastarý a svými kořeny tkvěl v iniciačním zasvěcování a přijímání chlapců mezi muže hodné nosit zbraň. Byly to drsné zkoušky síly a schopnosti snášet bolest a docházelo při nich k rituálním zraněním a prověrkám obratnosti.

K těmto obřadům docházelo v období kolem puberty. V období vrcholného středověku, kdy dokonalý výcvik předpokládal dlouhodobou a cílevědomou přípravu, byl tento obřad přijímání mezi dospělé rytíře posunut až ke dvacátému roku života.

Gravett⁷¹ uvádí, že pasování se původně provádělo silným úderem do prostoru uší, což byla jediná rána, kterou mohl mladý rytíř oddržet bez odplaty. Obřad pasování prováděl jiný rytíř z královské společnosti, někdy i samotný král.

Podle Dubyho⁷² zasáhla později do obřadu i církve. V Egbertově Pontifikálu z 10. století se pojí formulace světící erby, meče, kopí, brnění a helmice s motlitbami za krále a jeho válečníky. V tomto případě se jedná s rituál, který měl sakralizovat královské vojsko před jeho tažením. Jeho cílem bylo přenést na všechny bojovníky charisma, které v době míru patřilo k výsadám panovníka. Rukopis z 11. století obsahuje formuli, jež se má pronášet při příležitosti „svěcení meče“. Jiný rukopis ze stejného období obsahuje rituál, jehož prostřednictvím se předávají zbraně ochránci církve či jinému rytíři.

⁶⁹ BREWER, D. *Chaucer a jeho svět*. Vyd. 1. Praha: Odeon, 1988, s. 77.

⁷⁰ CARDINI, F. Válečník a rytíř. In: LE GOFF, J., ed. *Středověký člověk a jeho svět*. Vyd. 2. Praha: Vyšehrad, 2003, s. 70. ISBN 80-7021-682-4.

⁷¹ GRAVETT, Ch. *Normanští rytíři a doba Viléma Dobyvatele*. Vyd. 1. Brno: Computer Press, 2009, s. 27. ISBN 978-80-251-2281-5.

⁷² DUBY, G. *Tři řády, aneb, Představy feudalismu*. Vyd.1. Praha: Argo, 2008, s. 311. ISBN 978-80-7203-966-1.

V poslední třetině 12. století dosáhly rytířské hodnoty velkého rozkvětu a pod vlivem nadšení a výprav do Jeruzaléma se také začaly horlivě uctívat. Jan ze Salisbury popisuje svěcení rytíře následujícím způsobem: „*V den, kdy rytíř přijímá vojenský řemen, je svátečním zvykem, že slavnostně vstoupí do kostela, položí meč na oltář a po této oběti se sám na znamení slavného vyznání víry sám oddá službě oltáři, přičemž slíbí bohu, že se mu odevzdává do služby ve zbraní, tedy s ohledem na jeho úřad.*“⁷³ Meč tudíž symbolizuje rytířskou funkci a uchovává vzpomínku na přijatý závazek, tvoří hmatatelnou připomínku přijatých povinností.

Le Goff a Schmitt⁷⁴ uvádějí, že od 13. století obřad pasování, prováděný slavnostní pompou a okázalými dary, představoval druh přepychu, který aristokracie ráda stavěla na odív. Stává se tak nákladnou záležitostí, že pasování pánova nejstaršího syna bylo jedním z případů finanční pomoci vazalů (vedle výkupného, účast na křížové výpravě, svatba dcery).

Přijímání do rytířského stavu se dělo, jak uvádí Olivová⁷⁵, většinou hromadně. Někdy bylo přijímáno i několik set mladíků. Zvláště slavnostní byl obřad, pokud byl mezi přijímanými knížecí, či královský syn. K obřadu docházelo nejčastěji na svatodušní svátky, spadající přibližně do období prastarých slavností slunovratu. Forma přijímacího obřadu se lišila podle jednotlivých zemí. Přes svěcení meče a zasvěcování rytířů až ke složitému ceremonálu pasování. V Německu byl ještě ve 12. století meč pouze posvěcen při slavnostní mši a poté jím byly mladý rytíř opásán. Ve Francii, kde existovala dlouhá rytířská tradice, byl ceremonál slavnostně rozveden. V předvečer slavnosti prošel budoucí rytíř očištnou lázní a obdržel nový oděv. Konce 12. století se ještě objevuje noční bdění postulanta, jakási iniciační askeze a náboženská meditace. Po slavnostní mši byl mladý adept obřadně oblečen do rytířského brnění – adoubé; jeden rytíř mu připjal levou ostruhu, druhý pravou, další mu oblékl brnění a připevnil helmu. Vyvrcholením slavnostního aktu bylo opásání mladého rytíře hlavní rytířskou zbraní – mečem. Korunou celého přijímacího ceremonálu bylo pasování – *la coleé* (*alapa militaris*). Rytíř, který přijímal mladého člena do řádu, ho udeřil plochou dlaní nebo mečem do krku nebo do šíje a provázal úder slavnostní formulí: „*Ve jménu Boha,*

⁷³ DUBY, G. *Tři řády, aneb, Představy feudalismu*. Vyd.1. Praha: Argo, 2008, s. 312. ISBN 978-80-7203-966-1.

⁷⁴ LE GOFF, J. a SCHMITT, J.-C. *Encyklopedie středověku*. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 2002, s. 595. ISBN 80-7021-545-3

⁷⁵ OLIVOVÁ, V. *Lidé a hry: historická geneze sportu*. 1. vyd. Praha: Olympia, 1979, s. 175.

svatého Michala a svatého Jiřího.“ Mladý rytíř poté přísahal, že bude používat svého meče k obraně církve, Boha, pána a lidí, na obranu slabých a utlačených. Rytíř řídící ceremoniál ho pak obětím nebo polibkem přijal do privilegovaného bratrského svazku rytířů.

Duby⁷⁶ uvádí, že zuto veřejnou a kolektivní oslavu organizoval kníže nebo panovník, který při této příležitosti stavěl na odiv svou štedrost. Jeho dospělý syn nyní opouští otcovský dům, aby absolvoval velkou cestu po turnajích, kde uplatní své mládí a dobude si slávy. Spolu s ním odcházejí i jeho společníci, téhož věku, kteří se naučili vojenskému umu spolu s ním a kteří ho budou následovat.

O tom jak probíhal ceremoniál rytířského pasování nás informuje i Goetz:⁷⁷ Obřad pro hraběcího syna Geoffroie začal koupelí (symbolické očištění), poté mladík oblékl lněné spodní roucho, zlatem protkávanou tuniku, purpurový plášť, hedvábné punčochy a zdobené boty. Před shromážděným množstvím lidu dostal Geoffroi dvojitou drátěnou košili, boty ze železných kroužků, ostruhy, štít s erbem hrabat z Anjou, drahokamy osázenou přilbu, kopí a starý drahocenný meč.

Při výjimečných událostech se mohlo pasování odehrát přímo na bitevním poli. *„Téhož roku okolo svátku svatého Ondřeje, Václav, přezvaný Karel, prvorozený syn českého krále, ustanovený od otce za hejtmána v městech lombardských, dobyl v polní bitvě velmi slavného vítězství nad svými nepřáteli, totiž nad Canem a jeho společníky, přemnoho jich pobil a přemnoho zajal, jak mně vypravovali ti, kteří se zúčastnili těch bojů a viděli to na vlastní oči. Mnoho vypravují tito lidé o veliké odvaze tohoto mladíka, protože sám nikterak nechtěl být vzdálen těch bitev, nýbrž chtěl být přítomen. Byl tam mezi bitevními šiky opásán rytířským pásem a bojoval ne s duchem chlapeckým nýbrž mužným.*“⁷⁸

⁷⁶ DUBY, G. *Tři řády, aneb, Představy feudalismu*. Vyd.1. Praha: Argo, 2008, s. 315. ISBN 978-80-7203-966-1.

⁷⁷ GOETZ, H.-W. *Život ve středověku*. Vyd. 1. Jinočany: H & H, 2005, s. 257. ISBN 80-7319-025-7.

⁷⁸ *Zbraslavská kronika = Chronicon Aulae Regiae*. Vyd. 2.Praha: Svoboda, 1976, s. 391.

2.3 Mravní kodex rytíře a rytířský ideál

Kovářík⁷⁹ uvádí, že mravní kodex, systém hodnot sdílených rytíři, lze shrnout do těchto slov: *prouesse* (statečnost), tedy schopnost dokázat fyzickou sílu a završit vojenský skutek; *loyauté* (loajalita) to je suma závazků, vazalských slibů, vzájemných povinností, propojenosti a služeb, mezi něž patří například sounáležitost v boji; *largesse* (štedrost), neboť rytíř hodný tohoto jména odmítá bohatství, odmítá je hromadit a naopak jím plýtvá. Od konce 12. století se připojuje *courtoisie* (zdvořilost) označuje způsob ohledů dvorský vychovaného rytíře vůči ženám. Pozdější literatura ještě obsahuje pojem *franchise* (přímost a upřímnost), ten je však do značné míry obsažen v *prouesse* a *loyauté*. Všechny tyto hodnoty, jež tvoří základní normy rytířské etiky, prolíná a objímá pojem *honneur* (čest), jež zprvu úzce souvisel s rolí feudálního pána. Čest to byl závazek a úkol, který mu jeho postavení ukládalo vůči poddaným, i těm, kterým byl ve feudální hierarchii poddán on.

Podle Dvořáčkové-Malé a Zelenky⁸⁰ opat Filip Harvengt z valonského kláštera nastínil ideál rytířství vrcholného středověku, když připomínal Filipovi Flanderskému, že četba pohanských (antických) i křesťanských autorů přispěje k jeho vážnosti, objasní jak vést válku, vytríbí způsoby a celkově rozvine jeho ctnosti, stručně tak rytíř neměl být pouze neohroženým bojovníkem, ale měl oplývat ještě dalšími ctnostmi, umět se chovat správným způsobem a v neposlední řadě dosáhnout odpovídající vzdělanosti.

Dvořáčková-Malá a Zelenka⁸¹ doplňují, že, k této vzdělanosti nezařazoval znalost psaní, ale jmenoval čtení, schopnost diktování textu, skládání veršů a ovládnutí latiny.

Rytířský ideál byl však výsledkem vývoje, který propojil antické předlohy s názorovým světem západoevropských etnik po rozpadu Západořímské říše s křesťanskými hodnotami. Za základ ideálu můžeme považovat ctnosti spojené s postavou válečníka. Odvaha, bojová zdatnost a věrnost překračující až hranice sebeobětování představovaly ideální vlastnosti kmenového bojovníka stejně jako středověkého rytíře.

⁷⁹ KOVAŘÍK, J. *Rytířské bitvy a osudy. I, Meč a kříž (1066-1214)*. Vyd. 1. Praha: Mladá fronta, 2005, s. 9-10. ISBN 80-204-1289-1.

⁸⁰ DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, D. a ZELENKA, J. *Curia ducis, curia regis: panovnícký dvůr za vlády Přemyslovců*. Praha: Historický ústav, 2011, s. 222. ISBN 978-80-7286-182-8.

⁸¹ DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, D. a ZELENKA, J. *Curia ducis, curia regis: panovnícký dvůr za vlády Přemyslovců*. Praha: Historický ústav, 2011, s. 152. ISBN 978-80-7286-182-8.

Dvořáčková-Malá a Zelenka⁸² uvádějí, že již v 10. století je patrná snaha o propojení církevního ideálu „rytíře Kristova“ s postavou urozeného laika. Největší rozmach přinesl konec 11. století a počátky křížových výprav. Papež Urban II. a později Bernard z Clairvaux, postavili obraz *militum Christi* v protikladu k obyčejným válečným násilníkům, kteří se měli z chamtivosti a zpuštění věnovat pouze vzájemnému zabíjení a loupení. Ideální rytíř přelomu 11. a 12. století měl vedle již zmíněných ctností aktivně vystupovat na obranu církve, víry a křesťanstva, zdržet se přepadů a loupení, chovat se pokorně a prokazovat milosrdenství, chránit vdovy a sirotky i další bezmocné a celkově konat ve jménu dobra.

Ve 12. století dokonalý rytíř zůstával statečným a věrným bojovníkem, který své schopnosti a umění prokazoval vyhledáváním dobrodružství, v bitvách nebo v turnajích, kde respektoval a hájil křesťanské morální hodnoty. K ideálu té doby patřilo rovněž odpovídající dvorné chování ve společnosti. Ideální rytíř vynikal tělesnou krásou, nákladným oblečením, péčí o zevnějšek, vybraně stoloval, uměl hrát šachy a hrál na hudební nástroj či skládal básně. Mimořádným prvkem rytířského ideálu se stala láska a galantní chování k dámě.

Podle Olivové⁸³ patřila služba k dámě k jedné ze základních rytířských povinností. Již při svém pasování rytíř sliboval, že bude ochraňovat slabé, v první řadě ženy, vdovy a sirotky. K složité etice rytířské cti však patřil současně požadavek, aby měl každý rytíř svoji dámu – svou paní. Tato dáma patřila do nejvyšší urozené společnosti a byla provdána. K této dámě byl rytíř vázán věností, k její počtě konal udatné činy, bojoval ve válce a zápasil v turnajích. Tento vztah rytíře k dámě byl obdobou feudálních vztahů, v jejichž rámci rytíř, mimo svou rodinu a svůj původ, oddaně a věrně sloužil svému lennímu pánovi. Láska odlišovala ideál rytíře diametrálně od církevního ideálu světce – askety, ale na druhé straně měla spolu s ním něco společného. Rytířská láska k ženě pronikla do řad církve v podobě výrazného vzestupu kultu panny Marie – panenské matky Boží, jejíž uctívání nabylo ve 12. století nového, předtím zcela neznámého rozměru a intenzity. Na druhé straně ideál světce – askety výrazně ovlivnil i rytířskou lásku, neboť v souvislosti s ním byla hrubá sexualita a erotika podřízena zákonům svébytné etiky a kurtoazie. Rytíř procházel ve vztahu ke

⁸² DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, D. a ZELENKA, J. *Curia ducis, curia regis: panovnický dvůr za vlády Přemyslovců*. Praha: Historický ústav, 2011, s. 223-224. ISBN 978-80-7286-182-8.

⁸³ OLIVOVÁ, V. *Lidé a hry: historická geneze sportu*. 1. vyd. Praha: Olympia, 1979, s. 171.

své dámě složitým systémem dvoření. Rytíř který se neodvážil ještě svou lásku projevit se nazýval *feignaire*. Poté co to učinil stával se *pregnaire*. *Entendaire* byl vyslyšen a jeho láska byla dámou přijata. *Drutz* se pak stával skutečným milencem. V průběhu těchto čtyř stupňů dvoření, které mělo trvat asi pět let, dávala dáma rytíři mnoho úkolů, v nichž musel osvědčit svou statečnost a prokázat rytířskou čest. Nejtěžší zkoušky musel podstupovat, aby jeho lásku dáma přijala. Někdy dáma v tomto stádiu žádala, aby se například zúčastnil křížového tažení, ale většinou stačilo prokázat odvahu a dovednost v turnaji. Mimořádnými činy získal rytíř souhlas k tomu, aby postoupil do čtvrté, nejvyšší kategorie. Třebaže každý rytíř měl svou dámu, její jméno bylo udržováno v tajnosti. Neprozradit toto jméno patřilo k rytířské cti a zamlčování jména se přeneslo i do dvorské poezie. Většinou však šlo o veřejné tajemství. Avšak existovala zvláštní skupina rytířů, kteří vystupovali zcela otevřeně ve službách určité dámy. V německé literatuře je tento rytíř nazýván *vrowen ritter* – rytíř dámy. Služba dámě naplňovala celý jeho život a rytíř se i svým vnějším vzhledem odlišoval od ostatních rytířů například tím, že vedle svých erbů nosil i erby své paní.

Rytířská láska byla romantickým ideálem, byla to láska s potlačovanou smyslností, koncentrovaná do uctívání, touhy, nedosažitelnosti a bolesti. Láska byly největším mystériem, extází a patřila k nejvyšším hodnotám rytíře.

Podle Šrámka⁸⁴ se nejvlastnější kolébkou zjemnělého dvorského ideálu rytíře stala Provence, jedna z nejstarších kulturních oblastí Evropy. U jejích břehů přistávaly již foinické lodě a od 6. století př. n. l. se stala součástí řeckého světa a byla obohacena i etruskými vlivy. Ve 2. století př. n. l. se stala římskou provincií, od níž obdržela i své dnešní jméno. Tyto stopy tisícileté kultury z ní nikdy nezmizely a zde se vynořil ze směsice reality, snu a básnictví ideál rytíře. Literárním ztvárněním postupně získával i konkrétnější podobu. Z Provence pronikal rytířský ideál do celé Evropy kam jej šířili francouzští troubadouři, angličtí minstrels i němečtí minnesängři a postupně se stal náplní dvorské literatury. Na rozdíl od rytířské epiky „*chansons de geste*“ v nichž dominovala témata statečnosti a cti, tedy rytířské vlastnosti, jež muž nejlépe osvědčil v boji, se ve dvorské literatuře objevuje a stále více zvýrazňuje milostná tematika a mužovi city k ženě. To se však mohlo týkat citových vztahů mezi muži a ženami v nejvyšším společenském postavení. I když hrdinství z umění zdaleka nezmizelo,

⁸⁴ ŠRÁMEK, J. *Panorama francouzské literatury: od počátku po současnost. 1.* Vyd. 1. Brno: Host, 2012, s. 43. ISBN 978-80-7294-565-8.

ústředním tématem dvorské literatury se stala láska. Dvorský rytíř se cítil vázán vazalskou poslušností k „paní svého srdce“, kterou platonicky miluje a uctívá. Ideálem dokonalé dámy, která byla nejvhodnějším objektem všeobecného zbožňování, byla pochopitelně manželka feudála. Jako vdaná žena zůstává samozřejmě nedostupná, ale její rytíř je ochoten obětovat této lásce život i čest.

*„Pamětliv povinnosti své,
chci sloužit věrně, s radostí
té, která je mou paní.
A stanu-li se v službě té
otrokem, bude mi to ctí.
Pamětliv povinnosti své,
chci sloužit věrně, s radostí.
Zřítí to čelo z úběle
tak velikou je milostí,
že splním každé přání.
Pamětliv povinnosti své,
chci sloužit věrně s radostí
té, která je mou paní.“⁸⁵*

Ideál rytíře v jeho složité a mystické zjemnělosti nebyl nikdy skutečně realizován, byl v ostrém protikladu ke skutečnému životu naplněnému ničivými válkami, bezohledností a nenávisť. Byla to představa, jak by měl vypadat ideál člověka. Čest, statečnost a láska – hodnoty, které byly tímto ideálem vyzdviženy, však vtiskly evropské kultuře hluboké rysy.

⁸⁵ VÁCLAV LUCEMBURSKÝ a FROISSART, J., ed. *Netoužím po ráji*. 1. vyd. Praha: Odeon, 1975, s. 11.

3. RYTÍŘ „PRACUJE“

3.1 Rytíř ve válce

Goetz⁸⁶ uvádí, že pokud vyjdeme z pramenů, pak práce *Arbeit* rytíře spočívala v boji, neboť Středohornoněmecké *arebeit* je opravdu třeba překládat jako usilovný boj.

Také doboví kronikáři, jimiž byli mniši nebo kanovníci, kteří většinou pocházeli z rytířských rodů, přirozeně tíhli ke zveličování slavných činů svého pána nebo příslušníků svého původního prostředí. Právě všechny tyto prameny podtrhovali klíčovou roli rytířských útoků ve středověkých bitvách.

Podle Floriho⁸⁷ ve skutečnosti k opravdovým bitvám docházelo vzácně, a to především do 13. století. Knížata a pánové se jim obecně snažili vyhnout, nehodlali riskovat, že v jediném okamžiku ztratí vše. Vést válku neznamenovalo nutně svádět bitvy. Je dokonce možné odhadnout, že ve 12. století byli bitvy tak ojedinělé, že mnoho rytířů nezažilo ani jedinou. Většina vojenských operací měla podobu obléhání měst, pevností a hradů, což bylo nezbytné pro udržení země nebo narušení útočné síly protivníka. Dále jízdnicích výpadů, jejichž cílem bylo zpusťošit zemi nepřítelē, vydrancovat ji nebo vypálit, poničit jeho hospodářské zásoby a zkomplikovat mu možnosti obživy. V těchto typech vojenských operací rytíře nepochybně zasahovali, ale daleko spíše jako pěšáci nebo lučištníci než jako jezdcí. Zásah rytířů v takové situaci proběhl nejčastěji nenápadně či přinejmenším nevzbudil pozornost. Zároveň můžeme pozorovat, že se žádná velká bitva nedala vyhrát bez těžké jízdy. Kronikáři vždy zdůrazňovali rozhodující přínos rytířů a jejich činů, těžká jízda ohromí protivníka, posílí sebedůvěru pěšáků, povzbudí je a jen ona dokáže uvést nepřátelské linie a obrátit protivníky na útěk. Nadto se každý nedostatek jízdy okamžitě promění v pohromu pro celé vojsko, jež končí na hlavu poraženo či na úprku. Výzbroj nejvyšší kvality, kterou se jízda vyznačovala, ji předurčovala k nadřazenosti a prestiži, jež neměly rivala. Proto smrt rytířů nebyla vůbec častá a soustředila se na ni pozornost a úcta jejich současníků. Pravidla rytířství byla základem jakési válečnické internacionály, která umožňovala svým členům, aby se uznávali jako bratři ve zbrani. Rytíř se nesnažil zabít, nýbrž spíše vyhodit protivníka ze sedla dobře umístěnou ranou kopí, aby ho poté mohl vzít do zajetí

⁸⁶ GOETZ, H.-W. *Život ve středověku*. Vyd. 1. Jinočany: H & H, 2005, s. 268. ISBN 80-7319-025-7.

⁸⁷ FLORI, J. *Rytíři a rytířství ve středověku*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2008, s. 97-98. ISBN 978-80-7021-897-6.

a získat tak cenné výkupné. Během zajetí, které často mělo formu pohostinství a dokonce mohlo být velmi dvorné a přepychové se stávalo, že protivníci již začínali jednat o uzavření míru a příštím spojenectví.

Svědectví o zajetí francouzského krále a zacházení s ním během stoleté vlaky s Anglií v roce 1356 podává i Jean Froissart ve své kronice. „*Kromě krále a jeho syna Filipa padlo do zajetí sedmnáct hrabat a jiných pánů a pět nebo šest tisíc mrtvých zůstalo na bojišti. Když nadešel večer, princ waleský vyznamenával u tabule královského zajatce svou neobyčejnou pozorností. Když minula zima a počasí zas bylo vhodné k cestování, princ činil přípravy na odchod z Bordeaux, neboť chtěl převézt do Anglie francouzského krále a další významné zajatce. Dověděl se o tom anglický král, nařídil městu Londýnu, aby se připravilo na důstojné přivítání mocné a významné osobnosti, jakou je francouzský král. Nejprve francouzskému králi přidělili k pobytu Savojský palác, brzy ho však přemístili do Windsoru a věnovali se mu s co největší pozorností: brali ho na hony, na lovy se sokoly a četné jiné zábavy.*“⁸⁸

Pojetí rytířské války, jestliže se vedla na Západě, se podle Floriho⁸⁹ dosti výrazně lišilo od války s účastí běžných bojovníků a také od té, kterou vedli rytíři proti „nerytířům“, ať šlo v tomto případě o křesťanské pěšáky, „barbary“ z krajin obývaných Kelty nebo muslimy ze Španělska či Svaté země.

Flori⁹⁰ uvádí, že rytíři v bitvě u Kresčaku dávali najevo svrchované pohrdání svými pěšáky, zejména janovskými kušíníky, kteří brzdili jejich útok a které neváhali rozsekat na kusy, aby si uvolnili cestu. O kronikáři Froissartovi prozrazuje, že ve svých spisech tituluje pěšáky nadmíru obrazně slovem „sráči“ (merdaille).

Nelze pochybovat o tom, že rytířská etika byla určena k použití uvnitř vymezeného celku. Obracela se k rytířům a týkala se jen jich, členů onoho klanu či spolku, z něhož vzešlo rytířstvo.

Flori⁹¹ uvádí, že se na přelomu 13. a 14. století těžká jízda ocitla v krizi. Nebyla však dotčena její prestiž ani mýtus. Duch rytířství se stále obrozoval i když působení těchto bojovníků na bitevních pláních bylo prakticky u konce. Lučištníci vybavení

⁸⁸ FROISSART, J. *Kronika stoleté války*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1977, s. 62.

⁸⁹ FLORI, J. *Rytíři a rytířství ve středověku*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2008, s. 85. ISBN 978-80-7021-897-6.

⁹⁰ FLORI, J. *Rytíři a rytířství ve středověku*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2008, s. 105. ISBN 978-80-7021-897-6.

⁹¹ FLORI, J. *Rytíři a rytířství ve středověku*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2008, s. 99. ISBN 978-80-7021-897-6.

velkým anglickým lukem či malým lukem syrským, střelci z kuší, pěší oddíly italských či vlámských měst, poté bombardy a arkebuzy získávaly nad těžkou jízdou stále častěji převahu.

Podle Le Goffa a Schmitta⁹² od konce 14. století narůstal v Evropě počet žoldnéřských oddílů v jejichž zájmu bylo vojenské konflikty protahovat, protože mír byl pro ně synonymem nečinnosti. V době míru se oddíly žoldnéřů bez práce měnily ve strašlivé lupičské tlupy. Proto byly různé války často protahovány donekonečna a s velkými náklady, jen aby se předešlo nebezpečí hrozícímu v případě volného pohybu žoldnéřů bez peněz. Musíme si uvědomit, že je toto období poznamenáno hlubokou krizí ekonomickou a sociální, poté rovněž demografickou v důsledku epidemií moru. Války se tedy odehrávaly v kontextu již rozvráceného světa a zdály se vražednější, než ve skutečnosti byly.

Le Goff a Schmitt⁹³ uvádějí, že z vojenského hlediska nebyl středověk překonán, dokud se nepodařilo organizovat nejen vojenskou službu šlechty, ale i osob neurozených. První rozhodný krok ve vytvoření stálých profesionálních armád byl učiněn ve Francii na konci dlouhé války proti Anglii. V roce 1445 se Karel VI. rozhodl odstranit feudální povolávání do zbraně a lenní hotovost a vytvořil patnáct kumpanií po stu „kopí“. „Kopí“ byla bojová jednotka; počet jejích složek a organizační struktura se v různých dobách a zemích lišily. Nicméně při plném stavu zahrnovala tato jednotka šest jezdců, z nichž jeden byl bojovníkem ve vlastním smyslu slova, tři byli jeho pomocníky a zbývající dva byli sluhové. Právě od této doby začali být těžcí jezdci označováni jako „hommes d'armes“ (jezdci v plné zbroji). Francouzské šlechtě konce středověku a počátku novověku se v rámci takto uspořádaných kumpanií podařilo na jistý čas smířit starý rytířský ideál s novými požadavky služební hierarchie a věrnosti koruně. Tou měrou, jak se šířila humanistická kultura, objevovali lidé znovu to, co Římané nazývali vojenskou disciplínou. Umění válčit bylo znovu v módě a byla mu věnována řada spisů, které se zabývali taktikou, teorií obléhání a etickými principy spojenými s vedením války a tedy i duchem rytířství. Tato literatura, žánrově obtížně vymežitelná, však prozrazuje, že se objevily první úvahy o mezinárodním válečném právu.

⁹² LE GOFF, J. a SCHMITT, J.-C. *Encyklopedie středověku*. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 2002, s. 852. ISBN 80-7021-545-3.

⁹³ LE GOFF, J. a SCHMITT, J.-C. *Encyklopedie středověku*. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 2002, s. 853. ISBN 80-7021-545-3.

Rytířská etika, vzdálené dědictví středověku, tvoří ještě dnes základ mezinárodního práva, jehož cílem je omezovat války a stanovit jejich pravidla.

3.1.1 Rytířova výbava a taktika boje

Zbraně dostupné středověkým rytířům, byly nejrůznějších druhů, avšak až hrůzostrašně účinné.

Baker⁹⁴ uvádí že, rytíři nejčastěji používali kopí, kuší a méně často, pouze pokud nebojovali v koňském sedle, luk. V boji muže proti muži jim sloužila sekera, palcát a hlavně meč.

Meč měřil 90-100 cm a vážil 1-1,8 kg. Meč s oboustranným ostřím měl ve své nejsilnější části drážku, která ho odlehčovala, ale nesnižovala jeho odolnost. Na konci rukojeti ze dřeva, rohu nebo kosti, potažené kůží nebo motouzem, aby se v dlani lépe držela, byl kulatý knoflík (hruška), jehož úkolem bylo zajistit vyváženost zbraně, případně se mohl požit pro boj zblízka k úderům. Rytíři dávali svým mečům jména a dokazovali tak svou příchyllost ke zbrani, od níž se dokázali odloučit jen vzácně. Některé meče zdobily inkrustované nápisy buď zlaté, stříbrné nebo jen vyryté na ostří. Mohly to být znaky vlastníka, častěji jméno výrobce, případně formule náboženského charakteru, jež sloužily jako talisman. Meče se požívalo spíše jako zbraně sečné než bodné a hrdinské zpěvy se dlouze rozepisují o tom jak silnou měl rytíř paži a jak ostrý byl jeho meč, schopný naráz přetnout tělo nepřítele či dokonce jeho koně. Nalezené ostatky prokazují hluboké rány, uťaté končetiny, přeseknutá těla, i když nelze s jistotou říci, zda k nim došlo po údaru meče nebo sekery. Používání *seker* a *palcátů* se rozšířilo ve 14. a ještě více v 15. století souběžně s používáním obouručního meče, tedy v době, kdy se zbraně stávaly objemnějšími.

Dýka s krátkým tenkým ostřím (20 cm), již se později říkalo „milosrdná“ se používala k dobití poraženého nebo k jeho zastrašení, s cílem donutit ho, aby se vzdal.

Palcát byl sofistikovanější verzí obušku a většinou jej tvořila kovová hlavice na konci dřevěné násady. Později pak dřevěná rukojeť ustoupila celokovové konstrukci. Tato zbraň byla zvláště účinná při prorážení nebo páření zbroje a omračování protivníka.

⁹⁴ BAKER, A. *Rytíř*. 1.vyd. Praha: Metafora, 2004, s. 43-47. ISBN 80-86518-66-3.

V mírumilovnějších dobách fungoval palcát jako žezlo, jako symbol moci a zákonodárství.

Luk, jedna z nejstarších zbraní lidstva, byl od počátku užitečnou, ale ne příliš mocnou zbraní. To se ovšem změnilo s vynálezem složeného luku, který se vždy vyráběl z několika materiálů skládaných do vrstev, přičemž každá vrstva zvyšovala pružnost a sílu zbraně. Dlouhý luk se používal od 12. století a vyráběl se z jednoho kusu dřeva nejčastěji tisového. Luk byl stejně vysoký jako lučištník, šípy měřily polovinu. K pouhému natažení tětivy bylo potřeba obrovské síly a zkušenosti k přesnému namíření. Nejefektivněji byl tento luk použit v bitvách u Kresčaku, Poitiers a Azincourtu, kde angličtí lučištníci způsobily francouzským protivníkům rozsáhlé ztráty. Francouzi, v odpověď na nebyvalý úspěch zbraně, zejména v bitvě u Azincourt, usekávali všem zajatým anglickým lučištníkům ukazováčky a prostředníčky, aby svou zbraň nemohli již nikdy použít. Angličané byly tímto počínáním vyděšení a zhnusení a od té doby francouzským nepřátelům posměšně na bojišti nastrkovali před oči prostředníčky a ukazováčky. Odtud se traduje vznik známého urážlivé gesta.

Kuše neboli samostříl se používala již ve starém Římě a v Evropě se do období středověku příliš neujala. Jak se zlepšovala její konstrukce a vzhled, její popularita stoupala. Energii natažené zbraně nezadržovala střelcova ruka, nýbrž tzv. ořech, do něhož zapadala tětiva a který se uvolňoval dlouhou zahnutou spouští. Takto se dalo pohodlně mířit, nedostatkem však byla váha zbraně. Střelec mohl v průměru vystřelit jen jednou na šest výstřelů lučištníka, protože nabíjení bylo poměrně komplikovanou záležitostí. První kuše se nabíjeli pomocí železného háku - střelec sklonil zbraň kolmo k zemi, vstrčil nohu do třmenu a hákem táhnul tětivu k sobě až zapadla do ořechu v pažbě. Později se vyvinuly pomůcky k nabíjení, které daly vzniknout kuším s kladkou a malým heverem, kde se k nabíjení používalo složitých pák a soukolí. Tyto kuše mohli používat zranění a nemocní, dokonce i děti.

Le Goff a Schmitt⁹⁵ podotýkají, že používání kuše církev na lateránském koncilu v roce 1139 zakázala. Křesťané neměli právo používat kuši ve vnitřních válkách, avšak sám nejkřesťanštější císař Fridrich I. Barbarossa ji neváhal použít, aby sestřelil z hradeb obránce vzbouřených italských měst.

⁹⁵ LE GOFF, J. a SCHMITT, J.-C. *Encyklopedie středověku*. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 2002, s. 851. ISBN 80-7021-545-3.

Podle Floriho⁹⁶ *kopí*, které je v latinských textech pojmenováno slovy *hasta* nebo *lancea*, zůstalo po celý středověk charakteristickou zbraní rytíře. Až do konce 11. století se používalo jako bodné zbraně a měřilo méně než 250 cm. Prodloužilo se a bylo těžší po té, co se ujala a rozšířila nová forma útoku s napřaženým kopím. V průběhu 13. století přesáhlo délky 350 cm a vážilo 15-18 kg. Ratiště z jasanového, jabloňového nebo bukového dřeva bylo někdy před hrotem s dvojitým ostřím ozdobeno podlouhlou korouhvičkou (praporec) nebo erbovním znakem či korouhví označující postavení toho, kdo kopí nosí. Rytíř – korouhevnický pán řídil skupinu rytířů, tzv. *conroi*; korouhev nebo zástava, symbol vedení, sloužilo v boji jako orientační bod. Kopí opatřené erbovním znakem se také mohlo použít jako útočná zbraň. Aby se zamezilo příliš hlubokému zanoření špice, kterou by pak nebylo možné vytáhnout z těla ven, umístila se na ni zarážka či obruba. Souběžně s prodlužováním délky kopí a zvětšováním jeho váhy se muselo řešit jeho uchopení. U ruky, která ho držela, bylo opatřeno kruhovým štítem, který měl zmírnit zpětný náraz. Na konci 14. století (všeobecně až v 15. století) se na krunýř rytíře umístila pojistná zarážka (hrázka). Byl to pevný háček na brnění, který umožnil uvést do souladu ratiště kopí a krunýř a ulehčit tak paži od váhy kopí. Obvyklá technika spočívala v držení kopí pravou paží a jeho vedení šikmo ve směru protivníka, tedy vpřed poněkud vlevo nad krkem koně. Štít se tudíž přidržoval rovněž mírným vychýlením vlevo, ve směru předpokládaného útoku. Protože úder býval smrtelný, používala se od roku 1200 v některých zábavných zápasech a turnajích kopí ztupená; špičku nahradila vrubovaná korunka, které měla umožnit vyhození protivníka ze sedla, aniž by ho útočník probodl. Také brnění používané v turnajích bylo brzy asymetrické, zpevněné v levé části.

Zbroj rytířů se vyvíjela v návaznosti na narůstající útočnou sílu. Až do poloviny 11. století, kdy se objevila nová technika útoku, chránila tělo bojovníka krátká šupinovitá sukňe s rozparkem nošená na krátké kožené tunice a nebo kroužková zbroj ve tvaru suknice, která sahala do poloviny steh. Od poloviny 11. do poloviny 13. století se používání kroužkové tuniky *hauberku* stalo všeobecným. Hauberk vážil 12-15 kg, tato nemalá váha byla rozložená na obě ramena a aby se mohl bojovník dobře hýbat, byl rozstřížený vepředu i vzadu. Volné rukávy sahaly po lokty, ale i přes dlaně. Předloktí pak chránily kožené nebo kovové chrániče. Odhaduje se, že hauberk se

⁹⁶ FLORI, J. *Rytíři a rytířství ve středověku*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2008, s. 87-90. ISBN 978-80-7021-897-6

skládal z 20000 a 200000 propojených kroužků, takže vzniklo pružné odění, které rozšířilo energii nárazu do větší plochy. Ztlumení úderu měl dosáhnout i vycpaný kabátec, neboli *gamboison*, který se nosil pod hauberkem a měl zabránit bolestivým zraněním. Hauberk postupně chránil celé tělo, přidávali se k němu další ochranné části; krátké skládané kalhoty z kovových kroužků, kroužkové rukavice bez prstů, drátěná čepice, která se nasazovala pod přilbici. Kolem roku 1150 nosily rytíři přes hauberk pláštík ozdobený jejich heraldickými znaky, podle nichž se poznávali a které umocňovali jejich solidaritu a rytířský pocit nadřazenosti. Počátkem 13. století ochranná zbroj ztěžkla. Drátěná tunika byla na exponovaných místech zesílená pláty kovu. Tím vznikla plátová zbroj, která pokrývala tuniku z kroužků stále početnějších, širokých a silných. Přestože tato zbroj byla těžší než hauberk, její údržba byly mnohem snadnější. Nemusela se rolovat a promazávat olejem, aby jí rez neubrala pružnosti. V závěru 15. století se objevilo velké železné brnění, zbroj složená z pevných článkových částí, které nabízelo maximální ochranu. Musíme i vyvrátit zkreslený obraz rytíře vyhozeného ze sedla a neschopného pohybu. Dobová literatura nám jej přibližuje jak často završují svůj boj v roli pěšáků nebo sekerou v ruce. Je třeba si uvědomit, že váha zbroje takový přístup dovozovala: hauberk vážil 12 kg a váha válečného brnění činila 25-30 kg, což byly jistě značná zátěž, ale rozložení na celé tělo trénovaných rytířů jim umožňovalo hýbat se. Jen zbroj určená pro turnajové klání, která byla velmi masivní a asymetrická, dosáhla váhy nad 50 dokonce 70 kg a znemožňovala každý jiný způsob boje.

Zdokonalení zbroje se týkalo také pokrývky hlavy. V 11. a 12. století převládal model normanský: k helmici, kuželovité přilbě z nýtovaných proužků, které často nepokrývaly celou hlavu, se přidával nánosník a později maskový kryt obličeje, který chránil před úderem meče shora. Přilbice se nosila na kukle z drátěných oček, kterou se v době, kdy móda přála dlouhým vlasům, shrnovaly vlasy na temeno hlavy. Ve 13. století doplnila přilbici válcovitá tzv. hrncová helma s malými průzory, která lépe chránila, ale omezovala zrakové a sluchové vjemy. Přidávaly se k ní různé ochranné prvky a ozdoby; heraldický chochol, závěs na helmu atd. To vše její váhu zvyšovalo a proto se od ní ustoupilo. V polovině 14. století ji nahradila přilba s pohyblivým hledím.

Baker⁹⁷ uvádí, že *válečný kůň*, privilegovaný cíl lučištníků, byl od počátku 12. století chráněn prošívanými pokrývkami, od 13. století pokrývkami z drátěných kroužků nebo kůže, skutečným brněním byl pokryt až v 15. – 16. století. Hlavu mu chránil plechový náhlavník. Rytíř musel vlastnit dva, později pět až šest válečných koní (drestriers) a jednoho, zpravidla dva sluhy, kteří se o koně starali a dbali na výměnu koně, v případě, že o něj v bitvě přišel. Zvířata určená do bitevního pole musela být mohutná, měla být rychlá, odolná a cvičená pro bitevní řez. Dostupné pozůstatky naznačují, že kůň měřil v kohoutku 140-150 cm. Na konci 13. století byly ve Francii a v Anglii zahájeny programy chovu válečných koní. Tak byl vyšlechtěn velký kůň, v kohoutku dosahoval 150-160 cm, který byl velice silný a navíc výjimečně agresivní. Na těchto mohutných koních ale jezdilo velice málo rytířů, většina jich dále preferovala ty drobnější, jejichž pohyblivost byla výhodnější.

Podle Floriho⁹⁸ se nabízí otázka, zda je možné vůbec stanovit hodnotu tohoto vybavení. Kolem roku 1100 se cena minimálního rytířského vybavení rovnala ceně třiceti kusů hovězího dobytka. Uprostřed 13. století to bylo asi pětikrát více, ale s přihlédnutím ke znehodnocení měny ve 12. století to nepředstavovalo významné zdražení. Nicméně přesto náklady na zbroj a koně, a patrně ještě více náklady spojené s obřadem pasování na rytíře, do nichž bylo nutné zahrnout výdaje potřebné na nákladnou slavnost, přiměly mnoho šlechtických rodin, aby se obřadu pasování vzdaly. Ve 12. století výcvik rytíře včetně jeho vybavení odpovídal přibližně ročnímu příjmu středně velkému panství nebo výnosům zemědělské usedlosti o výměře asi 150 hektarů. Je jisté, že rytíři za těchto okolností nebyli chudí. Pro rytíře, kteří však žili v závislém postavení, ale také rytíře nezávislé, pro něž vybavení, které získali při obřadu pasování, představovalo jediné bohatství, znamenaly válka a turnaj jediný zdroj příjmu a pro jejich existenci byly nepostradatelné.

Přestože se středověk podle Doughertyho⁹⁹ nezajímal o vojenské umění a nevěnoval pozornost bojové taktice, nelze se domnívat, že se rytířstvo ve vlastním slova smyslu, spokojilo s útočením na nepřítele bez promyšlené strategie a disciplíny a že je vedlo jen přání porazit co největší počet nepřátel. Vojenské operace o nichž se

⁹⁷ BAKER, A. *Rytíř*. 1.vyd. Praha: Metafora, 2004, s. 59-60. ISBN 80-86518-66-3.

⁹⁸ FLORI, J. *Rytíři a rytířství ve středověku*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2008, s. 92. ISBN 978-80-7021-897-6.

⁹⁹ DOUGHERTY, M. J. *Zbraně a bojové techniky středověkých válečníků: 1000-1500 n.l.* Praha: Naše vojsko, 2012, s. 8. ISBN 978-80-206-1292-2.

píše v literatuře, leckdy naznačují, že probíhaly podle připraveného plánu, že se respektovaly pokyny velitele a uplatňovala se kolektivní soudržnost, vyžadující bezpodmínečnou kázeň.

Jak již bylo zmíněno, docházelo k bitvám ve středověku ojediněle. První reakce vůdců byla raději se jim vyhnout a uzavřít se v nějakém opevněném prostoru; odtud prvořadý význam připisovaný obléhání. Přesto existují doklady o tom, že se obléhání snažili podniknout výpad, narušit sevření obléhatelů nebo obléhání ukončit. Rytíři, toužící po hrdinských činech v boji, často doporučovali takové řešení, jež se bralo za nejkrajnější východisko.

Flori¹⁰⁰ uvádí, že čelní útok, tolik vynášený rytíři i historickými a literárními prameny té doby, si kladl za cíl vyvolat paniku v řadách nepřátel. Zahajoval se obvykle po přípravě lučištníků a střelců z kuše. Rytíři se zpravidla seskupily do tří až pěti řad v conrois, malých taktických skupinách po dvaceti až třiceti rytířích, kteří se shromáždili pod svou korouhví. Několik conrois tvořilo šik. Jedna armáda měla obvykle tři až čtyři šiky. Conrois útočily v sevřeném semknutí, rytíři naráz sklopili kopí, bodli koně ostruhami, zrychlovali jízdu až k okamžiku čelního nárazu a zároveň dbali o svou soudržnost, což byly nezbytné podmínky úspěchu. Tento manévr samozřejmě vyžadoval disciplínu a solidaritu. Bez ohledu na to, co nám líčí historické prameny, byl první útok zřídka úspěšný. Po otočce se museli rytíři znovu sešikovat do pevných řad. Měl jim to umožnit nový útok, vedený tentokrát vojskem čekajícím v záloze. V případě neúspěchu rytíři riskovali, že budou odříznuti a pěšáci je vyhodí ze sedla, případně je donutí k útěku. Jestliže, se první útok nezdařil, mohl velitel zmást nepřítele a mohl vydat rozkaz k předstíranému útěku. Oddíl rytířů a pěšáků se ukrýval v záloze na těch místech, kudy ustupovali vojáci předstírající útek. Tato účinná taktika se často používala. Rytíři nebojovali jen v sedle, při mnohých příležitostech hlavně Němci, méně Angličané, Francouzi ojediněle bojovali po sesednutí s koně spolu s pěšáky.

Během stoleté války spočívala hlavní taktika anglických rytířů v jízdnicích útocích, kdy cílem nebylo nepřátelská území dobýt, ale projet jimi, zároveň je zpustošit, vyrabovat a zapálit úrodu, vše obrátit v trosky a všude zasít strach.

¹⁰⁰ FLORI, J. *Rytíři a rytířství ve středověku*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2008, s. 102-103. ISBN 978-80-7021-897-6.

Podle Floriho¹⁰¹ se vyžadovaná skupinová kázeň vojska dala propojit s individuální touhou po hrdinských činech. I v hromadném utkání byl prostor pro střety jednotlivců, tedy boj osobnějšiho rázu. Útočná zteč sice probíhala kompaktně a kolektivně, ale každý rytíř, měl-li být jeho zásah účinný, si musel v linii nepřátel vybrat protivníka a k němu zaměřit údery svého kopí, v bitevní řadě byly údery mečem rovněž cílené. Většinou kolektivních střetů předcházely bojové akce menšího rozsahu, blížící se souboji. Po úvodních urážkách, zastrašovacích výkřicích a různých projevech nepřátelství následovala obvykle výzva k boji, vyslovená jedním nebo několika rytíři, na něž tábor protivníka odpověděl v případě, že skýtala šanci na úspěch. Výsledek takového souboje, vedeného v zájmu cti, měl význam varovného signálu k akci většího rozsahu. Aby tyto souboje byly považovány za platné, musely mít rámeček odpovídající skutečným vojenským operacím. Stejně jako u každé rytířské bitvy i zde jim předcházela dohoda o místu a datu konfrontace, volbě terénu, jenž by umožnil rozvinutí rytířské zteče. Tyto boje měly většinou málo obětí, mezi rytíři před 15. stoletím probíhalo málo soubojů na život a na smrt. To bylo dáno současně kvalitou jejich výstroje a herním pojetím rytířské války a kodexem, jehož požadavek zněl: ušetřit poraženého rytíře.

Čestný souboj, který se rozšířil na konci středověku a ještě více v pozdějším období, vycházel ze dvou starších pojetí: na jedné straně šlo o souboj v rámci „Božího soudu“ (ordálie, ordál) s cílem domoci se práva, na druhé straně šlo o právo na soukromou válku.

Rytíři považovali ozbrojená pojetí za běžnou proceduru k urovnání rozepře, ať již měla ráz individuální konfrontace, anebo přešla v hromadnou akci, v důsledku solidarity. Obecně válka byla součástí jejich života, pokládali ji za normální stav společnosti. Samotná praxe války je přivedla k vypracování návyků, které se do této profese promítly. Rytíři přispěli k vypracování určitých pravidel chování, které poznamenalo evropskou kulturu i mentalitu až do našich dnů.

¹⁰¹ FLORI, J. *Rytíři a rytířství ve středověku*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2008, s. 106-107. ISBN 978-80-7021-897-6.

3.2 Rytíř v míru

Boj a dobrodružství byly výjimečnými případy, hodnými literatury. Lze vycházet z toho, že i páni strávili část dne normální prací, totiž správou svých statků a shledáváním svých práv. Vládcové se museli navíc starat o své teritorium, šlechtici museli vyřizovat své vazalské a úřednické povinnosti. Na druhé straně každodennost nechávala rytíři daleko více času k pohodě a zábavě.

K velkým slavnostem se podle Goetze¹⁰² využívaly předem dané příležitosti, přičemž ani církevní svátky se neslavily pouze nábožensky, neboť ke slavnosti patřila mše, na níž mohla navázat družná část. Vedle jídla byly hostiny také příležitostmi, aby si hosté vyslechli básně, zatančili si, shlédli herce a akrobaty. Pevnou součástí dvorské zábavy představovali i potulní pěvci, šašci, mimové nebo žongléři a kejklíři, kteří většinou vystupovali v nápadně pestrém oděvu. Soud církve byl rozporný: vedle obecného odmítání her a podobných představení ovlivňovala její názor špatná pověst mnoha potulných pěvců. Ve 12. století byli pro papeže Honoria kejklíři sluhy ďáblůvými bez naděje na spásu duše, pěvkyně a tanečnice byly přirovnávány k běhnám. Církevní napomínání však zůstávalo neplodné, zejména když to na biskupských dvorech později nechodilo v podstatě jinak, než na rytířských sídlech.

Verdon¹⁰³ uvádí, že texty ze 13. století často popisovaly hostiny, kterých se účastnily příslušníci vznešené společnosti.

Hostiny se nepořádaly v obyčejné komnatě, ale ve velkém sále do kterého se nejprve nanosila křesla, stoly, příborníky a ty se pak vyzdobily. Začátek hostiny oznámili služebníci, kteří hostům nabídli misky z tepaného stříbra, do nichž jim z konviček nalili parfémovanou vodu. Čelo dlouhého stolu bylo vyhrazeno nejvýše postaveným osobnostem. Hosté seděli pouze na jedné straně stolu, druhá strana obrácená do sálu zůstávala volná. Na dosah stolů přikrytých bílými ubrusy stála skříň s náčiním používaným k ochutnávání. Jakmile bylo odříkáno *Benedictum*, hostina mohla začít. Sluhové přinášeli jídlo na zakrytých podnosech, na omáčky se používaly mísy se dvěma uchy, přičemž se jedna mísa byly určena vždy pro dvě osoby. Ostatní pokrmy dostávali hosté na *taillor* na kterém si každý uchopil jídlo do ruky a za pomoci

¹⁰² GOETZ, H.-W. *Život ve středověku*. Vyd. 1. Jinočany: H & H, 2005, s. 276. ISBN 80-7319-025-7.

¹⁰³ VERDON, J. *Volný čas ve středověku*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2003, s. 91-92. ISBN 80-7021-543-7.

nože si ho nakrájel. Lžíce se používaly zřídka. Pilo se z pohárů vyrobených ze vzácných materiálů.

Podle Verдона¹⁰⁴ mělo obyčejné konzumování stravy ve společenském životě velký význam. Šlechtické a panovnické hostiny se však proměňovaly ve skutečné velkolepé oslavy, jak o tom svědčí banket, uspořádaný v roce 1454 v Lille vévodou Burgundským Filipem Dobrým. Když se Turci zmocnili v roce 1453 Cařihradu, Filip se rozhodl bojovat proti nevěřícím. Během nádherné oslavy, se rytířstvo začalo opájet myšlenkou na uspořádání křížové výpravy. Organizátoři se rozhodli uspořádat dvě malé oslavy a pak uspořádat turnaj. Vše vyvrcholila velkou hostinou.

„Pak se ve stanovenou hodinu shromáždili v sále, v němž nechal výše jmenovaný velmož připravit bohatý banket. Vešel tam v doprovodu princů a rytířů, dam a slečen a všichni s úžasem hleděli na prostřený stůl, na němž byly uspořádány předkrmy do krásných obrazů. Sál, v němž se banket konal, byl velký a vyzdobený tapiserií, na níž byly vyobrazeny motivy ze života Héraklova. Ke vstupu do sálu sloužilo pět dveří střežených lučištníky, oblečenými do šedočerného sukna, a uvnitř sálu bylo několik rytířů a panošů, kteří byli pověřeni řízením banketu. Rytíři byli oblečeni do damašku a panoši do šedočerného hedvábí. V sále vždy tři prostřené stoly, jeden prostřední, druhý velký a třetí malý. Na prostředním byl z předkrmů postavený kostel s křížem tak, že na zvonici byl zvon a v kostele čtyři zpěváci. Byl tam rovněž další předkrm v podobě nahého chlapce stojícího na skále a nepřetržitě čurajícího vodu. Další předkrm představoval zakotvenou karaku s námořníky, lany, plachtami, plnou nejrůznějšího zboží, takže vypadala jako největší karaka na světě. Další předkrm tvořil krásnou fontánu, jejíž část byly vytvořena ze skla a druhá z olova, s nádhernými skleněnými stromečky, které měly skleněné lístky a květy zhotoveny s velkým vkusem. Prostor kolem studánky byl jako loučka obklopená skalami ze safírů a dalších drahých kamenů. Uprostřed stál malý svatý Ondřej a před ním kříž. Jeden z jeho konců byl zasazený ve studánce a vše bylo uděláno tak, že nikdo nevěděl odkud voda vlastně prýští...“¹⁰⁵

Dále se zápis o hostině věnuje dalším předkrmům, chodům, prostírání, ale především vystoupením a hrám, které byly velkolepou podívanou.

¹⁰⁴ VERDON, J. *Volný čas ve středověku*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2003, s. 101. ISBN 80-7021-543-7

¹⁰⁵ VERDON, J. *Volný čas ve středověku*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2003, s. 101. ISBN 80-7021-543-7.

Verdon¹⁰⁶ uvádí, že tato slavnost se také stala terčem kritiky. Počet vystoupení byl příliš velký, vše bylo organizováno s přílišnou nadsázkou a s jediným cílem – vyvolat u hostů vášně a nadšení. Celá hostina se podobala divadelnímu představení, při kterém po stránce materiální nebylo zanedbáno nic. Použity byly nejnádhernější kostýmy a nejdůmyslnější technika. Diváci seděli na tribuně a šlechtici s dámami, rozsazení kolem stolů vypadali jako herci. Sám vévoda hrál v tomto představení velkou roli.

Podobná hostina se zdaleka nepodobala hostinám, ke kterým se běžně usedalo během roku. Náklady na tyto hostiny byly obrovské a proto je mohla pořádat pouze nejvyšší šlechta.

Dalším oblíbeným zaměstnáním šlechty byl bezpochyby lov.

Lov dával možnost uplatnit rychlou a dovednou jízdu, mistrovské zvládnutí zbraní, přesnost ve střelbě i hbitost a odolnost celého těla. Pomáhal udržovat rytíře v dobré fyzické kondici.

Podle některých významných historiků „*Byl tedy lov jakýmsi tréninkem na válku*“¹⁰⁷ Toto zcela odmítá francouzský mediaevalista Le Goff. „*Pojetí lovu jako přípravy či náhražky válečné činnosti je taktéž neudržitelné: veškerá lovecká výzbroj i všechny způsoby lovu se naopak velmi zjevně snažily jakémukoliv střetnutí zabránit.*“¹⁰⁸

Le Goff a Schmitt¹⁰⁹ zároveň odmítají názor, že hon sloužil aristokracii k zásobování masem, hojná přítomnost zvěřiny na panských stolech popisovaná ve dvorské literatuře měla význam čistě symbolický.

Podle Verdon¹¹⁰ byl lov zvěře všeho druhu nejprve právem všech svobodných. Postupně však bylo toto právo omezováno pouze na urozené. Honební právo, které bylo zpočátku naprosto přirozenou záležitostí, se stalo později součástí majetkového práva a začalo být výsadou mocných.

¹⁰⁶ VERDON, J. *Volný čas ve středověku*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2003, s. 105. ISBN 80-7021-543-7.

¹⁰⁷ VERDON, J. *Volný čas ve středověku*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2003, s. 71. ISBN 80-7021-543-7.

¹⁰⁸ LE GOFF, J. a SCHMITT, J.-C. *Encyklopedie středověku*. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 2002, s. 368. ISBN 80-7021-545-3.

¹⁰⁹ LE GOFF, J. a SCHMITT, J.-C. *Encyklopedie středověku*. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 2002, s. 368. ISBN 80-7021-545-3.

¹¹⁰ VERDON, J. *Volný čas ve středověku*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2003, s. 52. ISBN 80-7021-543-7.

Le Goff a Schmitt¹¹¹ uvádějí, že lov probíhal formou štvance za pomoci psů nebo jako lov s ptáky. V obou případech se lovci pohybovali na koních, s lehkou výbavou, která je měla chránit před nepřízní počasí, také před trním a hlozím – tedy pravý opak válečné nebo turnajové výzbroje. Při lovu se psem byli pronásledováni zejména jelenovití (jelen, srnec, daněk), popřípadě kanci. Medvěd se objevoval jen zřídka, škodná (vlci, lišky) nebyla přitažlivým cílem a lovit zajíce bylo trochu pod úroveň. Někdy se pořádaly hony na vysokou zvěř, při nichž lovci postupovali pěšky v řadách a stříleli z luku na zvířata vyplašená nadháněči. Šlo však o druhořadou variantu, neboť skutečný velký lesní lov spočíval v tom, že lovec na koni a se smečkou psů štvál zvíře až do okamžiku, kdy s zcela vyčerpané zastavilo a postavilo se čelem ke smečce. V té chvíli je lovec dobil kopím nebo mečem. Pokud zvíře opustilo pásmo vytyčené k jeho pronásledování, hon končil. Lov s ptáky se často provozoval na územích v blízkosti vodní plochy. Jedinou funkcí psů bylo vyplašit zvěř, aby ji cvičení draví ptáci mohli posléze ulovit. Tento druh lovu mohly pěstovat i ženy.

Podle LeGoffa a Schmitta¹¹² spojení pes-pták působí také v kurtoazní tematice. Pes (malý psík) je symbolicky spojen s *dámou*, zatímco sokol nebo krahujec je atributem *rytíře*. Tyto dva druhy lovu byly chápány jako analogie vztahu muž-žena.

Průběh honu dle Verdone¹¹³ zajišťovalo několik lovčích a sokolníci, dále myslivci, psovodi a lovečtí pomocníci. Právě lovčí rozhodovali o svých podřízených, stanovovali počty mužů, psů a ptáků. Kdo si chtěl vychovat dobrého lovčího, musel si vybrat chlapce starého nejvýš sedm let a vštípit mu lásku ke psům i schopnost potrestat je v případě neposlušnosti. Takové dítě muselo znát jména všech psů, každé ráno muselo vyčistit psinec, dvakrát denně nalít do nádob čistou vodu, jednou týdně měnit podestýlku. Muselo se naučit dávat psům povely, venčit je a účastnit se s nimi štvance. Toto všechno muselo umět, aby mohlo zastávat funkci pážete. Když se chlapec stal ve čtrnácti letech psovodem, musel chodit do lesa na čekanou, aby se naučil rozpoznávat zvěř. Z psovoda byl pak ve dvaceti letech jmenován pomocníkem a potom lovčím.

Pokud můžeme soudit z textů, lovci se rekrutovali převážně z řad šlechticů. Chudáci se naopak občas objevovali i jako oběti loveckých aktivit. Lov byl demonstrací

¹¹¹ LE GOFF, J. a SCHMITT, J.-C. *Encyklopedie středověku*. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 2002, s. 369. ISBN 80-7021-545-3.

¹¹² LE GOFF, J. a SCHMITT, J.-C. *Encyklopedie středověku*. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 2002, s. 370. ISBN 80-7021-545-3.

¹¹³ VERDON, J. *Volný čas ve středověku*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2003, s. 54. ISBN 80-7021-543-7.

sociálního postavení, reprezentací panství, zároveň tělesným cvičením a zkouškou odvahy.

Goetz¹¹⁴ uvádí, že dalším oblíbeným způsobem trávení volného času byli *hry* a to nejen pro dámy. Především to byly hry v kostky a deskové hry s drahocennými hracími kameny, vyzdobenými dvorskými či literárními scénkami. Zvláště ceněnými byly triktrak (desková hra s kostkami), dáma a šachy. Hrály se však i jiné hry. Jedna miniatura ukazuje dva chlapce, jak s pomoci marionet hrají bojující rytíře. Později byly oblíbeny i společenské hry jako hra na slepou bábu nebo hra na kvintánu, při níž se dáma a pán s jednou nohou ve vzduchu snažili druhého povalit. Při hře „*la main chaude*“ položil pán dámě hlavu do klína a musel uhodnout, kdo ho bije. Ponechme stranou otázku, zda lze ještě mluvit o rytířské kultuře.

3.2.1 Hry nazývané turnaje

Slavnostní hostiny, hudba, tanec a umělecká představení tvořily spíše rámec pro vlastní vrchol dvorské slavnosti, pro turnaj.

Za první stopy, které vedly ke vzniku turnajů, můžeme podle Verdone¹¹⁵ považovat hry urozené francké mládeže, o nichž podává zprávu v 9. století francký kronikář Nithard. Popisuje hry, které jak výslovně uvádí, provozovali vnuci Karla Velikého – králové Ludvík Němec a Karel Holý. Účastníci se shromáždili na vybraném místě, kde se seřadili proti sobě do dvou řad. Obě skupiny se hnaly proti sobě v bojovém šiku, jakoby na sebe chtěly zaútočit. Potom se však jedna skupina otočila a chráníc si štíty záda, předstírala, že chce uprchnout. Potom se role obou skupin vyměnily a z pronásledovaných se stali pronásledovatelé. Nithard poznamenává, že byly vhodné pro vznešenou společnost, neboť se obešly bez vážnějších zranění a škod.

Podle Floriho¹¹⁶ je vznik skutečných turnajů ve středověkých kronikách spojován se jménem rytíře Geoffroy de Preuilly. Tento rytíř pravděpodobně stanovil pevnější pravidla bojových her a tím přispěl ke zvýšení jejich popularity. Z Francie se turnaje šířily do dalších evropských států. Výrazem jejich stoupající oblíbenosti byl stále se

¹¹⁴ GOETZ, H.-W. *Život ve středověku*. Vyd. 1. Jinočany: H & H, 2005, s. 281. ISBN 80-7319-025-7.

¹¹⁵ VERDON, J. *Volný čas ve středověku*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2003, s. 141. ISBN 80-7021-543-7

¹¹⁶ FLORI, J. *Rytíři a rytířství ve středověku*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2008, s. 112.

ISBN 978-80-7021-897-6.

zvětšující počet pořádaných turnajů. První zprávy o pořádání turnajů v Anglii se váží k panování krále Štěpána (1134-1154). Za jeho nástupců bylo od pořádání turnajů upuštěno, jejich konání bylo přímo zakázáno. Proto angličtí rytíři odjížděli do Francie, kde se turnajů účastnili. Teprve v roce 1194 přikázal anglický král pořádat turnaje a stvrdil to listinou. Pro Německo zaznamenal první turnaje kronikář Otto Frisinský z roku 1127, avšak k rozšíření turnajů v Německu došlo až ve druhé polovině 12.století. Z Německa se turnaje rozšířily do Itálie. V Čechách se turnaje konaly až za vlády krále Václava I. na konci čtyřicátých let 13. století.

Olivová¹¹⁷ uvádí, že šíření turnajů naráželo na značný odpor církve. Zákaz účastnit se turnajů vydal koncil v Remeši již v roce 1131. Tyto zákazy se během let opakovaly a i třetí lateránský koncil v roce 1179 se musel záležitostmi turnajů zabývat. Ale všechny tyto zákazy se setkávaly s malým účinkem a církevní zákazy neubraly turnajům na jejich přitažlivosti. Otázkou zůstává, proč církev sváděla urputný boj s rytířskými turnaji? Nabízí se několik odpovědí. Odůvodnění, že v turnajích umírají lidé, nemohla hrát jedinou roli. Stejně tak jako vyrůstal ideál rytíře z historické reality tj. pohanské reality, zůstávaly v turnajích určité pohanské prvky. Dalším důvodem bylo nesporně to, že turnaje byly formou hry. Byly zábavou rytířstva i kratochvílí diváků z ostatních společenských vrstev. Byly demonstrací fyzické síly a obratnosti, byly obdobím radosti. Odvracely pozornost lidí od jejich duše k hříšnému tělu. V této souvislosti v nich vystupoval do popředí i erotický motiv, byly formou dvoření i formou milostné hry. Byly projevem a výrazem toho, čím se odlišoval rytířský ideál od církevního ideálu světce – askety.

Forma turnajů podle Olivové¹¹⁸ prodělala v průběhu vývoje značný vývoj, působila v něm i řada krajových zvyklostí, které vedly ke zdůraznění té či oné události.

Skupinový způsob boje se promítl do bojové hry nazývané *buhurt* (bohordicium, bohordamentum, buhurdicium). Tato bojová hra byly rozšířena s určitými nuancemi ve Francii, ve Španělsku i v Německu. Tak jako ve skutečném boji nastupovali i v buhurtu proti sobě dvě řady protivníků. Najížděli proti sobě v přímém útoku a v co nejvíce sevřené řadě – štít vedle štítu, kolena vedle kolen, kůň vedle koně. Cílem tohoto útoku byla co nejprudší srážka, při níž slabší z řad byla buď prolomena, nebo zatlačena do zadu, popřípadě zcela vytačena z místa zápasu. V případě, že při

¹¹⁷ OLIVOVÁ, V. *Lidé a hry: historická geneze sportu*. 1. vyd. Praha: Olympia, 1979, s. 180.

¹¹⁸ OLIVOVÁ, V. *Lidé a hry: historická geneze sportu*. 1. vyd. Praha: Olympia, 1979, s. 182-184.

prvním náporu nedošlo k rozhodnutí, vrátily se obě řady na výchozí pozice a znovu se srazily v novém útoku. Protože buhurt nepotřeboval žádnou zvláštní přípravu, docházelo k němu spontánně při nejrůznějších slavnostních příležitostech, kde se sešlo více rytířů.

Souboj bez jakýchkoli pravidel, k němuž docházelo kdykoliv a kdekoli se nazýval *aventiure*. Rytíři se navzájem vyzývali k boji, který trval tak dlouho, dokud se jeden z nich neprohlásil za poraženého.

Charakter bojové hry měl tzv. *tjost*. Rytíři vyzbrojení štítem a kopím najížděli přímo proti sobě a souboj se rozvíjel útoky kopí. Vítězem byl ten rytíř, kterému se podařilo vyhodit kopím svého protivníka ze sedla. Avšak mohlo dojít k takovým situacím, že souboj byl nerozhodný. Všechna rezervní kopí byla zlámána nebo se oba protivníci vzájemně vyhodili ze sedla. V těchto případech oba protivníci tasili meče a souboj se změnil v zápas mečem. Zatím co při válečném střetnutí mohl po souboji s mečem následovat ještě i prostý zápas muže proti muži, při *tjostu* bylo nutno dosáhnout mečem konečného vítězství.

Turnaje byly ve srovnání s buhurtem a *tjostem* mnohem složitější, jak co do nároků na jezdecké umění i umění používat zbraně. Měly svá pravidla, etiku i kurtoazii. Ve svém celku byly turnaje napodobením skutečného rytířského válečného střetnutí. Proto jejich základem bylo střetnutí dvou skupin rytířů, obdobně jako u buhurtu. V čele každé skupiny stál vůdce, který však zápasil v jedné řadě s ostatními. Úspěch střetnutí byl odvislý od obratnosti každého jednotlivce i od vzájemné souhry celé skupiny. Na počátku turnaje nastupovaly proti sobě dvě řady rytířů sevřené a vyrovnané do pevného šiku. Cílem bylo udržet tuto sevřenost a vyrovnanost šiku jak při nájezdu protivníka, tak i při srážce s ním. Umění jednotlivců spočívalo v tom, aby na povel vůdce ve stejném okamžiku změnily chod koně, aby nikdo nezůstal pozadu za ostatními. Docházelo i k modifikacím. Místo útoku přímo mohl být útok veden ze strany. Podle pravidel to musel být útok vždy zprava. Útok zleva byl při turnajích zakázán, protože by směřoval ke straně, která by nebyla krytá štítem. Zakázán byl i útok zezadu.

Na konci některých turnajů docházelo ke speciálním soubojům vybraných jednotlivců.

Je zřejmé, že byl do turnajů pojat jak skupinový zápas - buhurt, tak i souboj dvojic - *tjost*. Samotné souboje jednotlivců nebyly však přímou součástí turnajů a jejich

konání nebylo pravidlem. Základním rysem turnaje byl souboj skupin jako tomu bylo ve válce.

Olivová¹¹⁹ uvádí, že základním pravidlem odlišujícím turnaj od válečného střetnutí bylo, že se při turnajích používaly tupé zbraně. Bylo to především kopí, které bylo speciálně upraveno. Rovněž meče měly být tupé. Ve Francii bylo i při turnajích běžné používání ostrých zbraní.

Crouch¹²⁰ odkazuje na zákon krále Eduarda I. z roku 1292, ve kterém je dáno, že se v turnajích musí používat pouze tupé zbraně. Ti co nesou korouhve mohou nosit lehké brnění – krunýř, ramenní chrániče, helmu, ale žádnou zbraň. Pokud se některý ze šlechticů tomuto zákonu protiví bude mu odebrána zbroj a kůň a může být zavřen na tři roky v královském vězení. Vyšší šlechta má povolení nosit zbraně, ale žádné ostré. Při porušení toho nařízení může být šlechtic zavřen na jeden rok do vězení.

Vojenský charakter si dle Olivové¹²¹ udržely turnaje až do 13. století. Současné však do jejich obsahu pronikaly i nové podněty: impulsy ze skutečného života, obrazy a představy vyplývající z ideálu doby – z ideálu rytíře. To vše zatlačovalo vojenský charakter turnajů do pozadí. Mimořádně silný byl vliv dvorské lásky na průběh turnajů. Četné turnaje byly pořádány speciálně pro dámy, tj. k pobavení urozené dámské společnosti. Rytíři v nich bojovali aby se zalíbili své dámě. Jindy byla účast v turnaji jednou ze zkoušek ukládaných dámou rytíři.

Podle Olivové¹²² existovaly i turnaje, kterými byly řešeny spory mezi jednotlivými rytíři. V těchto turnajích se většinou bojovalo s ostrými zbraněmi. Nazývaly se také nepřátelskými turnaji s ostrými zbraněmi – *tournamentum aculeatum et hostile*.

Za nejvyšší rytířskou formu souboje byl pokládán *turnaj pro čest*. Rytíři se jich účastnili jen proto, aby veřejně prokázali svou rytířskou čest, aby předvedli co nejdokonalejší jezdecké umění a nejvyšší mistrovství v zacházení se zbraněmi. Formální dokonalost soubojů byla umocňována dodržováním pravidel a rytířským chováním ve všech ohledech. Nejvyšší odměnou rytíře účastnícího se takového turnaje

¹¹⁹ OLIVOVÁ, V. *Lidé a hry: historická geneze sportu*. 1. vyd. Praha: Olympia, 1979, s. 185.

¹²⁰ CROUCH, D. *Tournament*. London: Hambledon and London, 2006, s. 201. ISBN 1-85285-531-2.

¹²¹ OLIVOVÁ, V. *Lidé a hry: historická geneze sportu*. 1. vyd. Praha: Olympia, 1979, s. 185.

¹²² OLIVOVÁ, V. *Lidé a hry: historická geneze sportu*. 1. vyd. Praha: Olympia, 1979, s. 186-187.

bylo, byl-li prohlášen za nejlepšího rytíře turnaje. Cena, kterou při tom obdržel byla spíše symbolická.

Flori¹²³ zdůrazňuje, že pro mnoho rytířů účastnících se turnajů byl podstatný i ekonomický přínos. Mimořádně přitažlivá byla kořist, kterou bylo možno v turnaji získat. Nešlo jen o přízeň dámy či ruku bohaté dědičky. Podle pravidel turnaje náležela vítěznému rytíři především zbroj a kůň protivníka vyhozeného ze sedla. Tyto věci měly mimořádnou cenu, a to nejen symbolickou, ale i skutečnou. Největší hodnotu měl protivník sám, stával se zajatcem vítěze, který s nim mohl naložit podle svého rozhodnutí. Mohl ho věnovat své dámě, ale běžnější bylo poskytnout mu možnost vykoupit se ze svého zajetí. Nebylo málo rytířů, kteří na kořisti založili i svou existenci. Je zajímavé, že právě tyto turnaje po kořisti nalézaly u obecnstva mimořádný ohlas.

Podle Floriho¹²⁴ museli mladí rytíři, kteří prošli obřadem pasování, často opustit rodinné sídlo, nebo sídlo příbuzného. Ti pak hledali na turnajích nové ochránce. Byli odhodláni proslavit jejich barvy, předvést svou válečnickou hodnotu všem, kteří měli moc a získat ruku bohaté dědičky. Podobný byl i osud Williama Marshalla (Guillaume le Maréchal), považovaného ve své době za nejlepšího rytíře. Marshall dostal, sice až v závěru své dlouhé kariéry elitního rytíře, která mu vynesla vrcholné rytířské pocty, od krále Richarda ve svých téměř padesáti letech ruku sedmnáctileté Isabelle de Clare, což byla jedna z nejbohatších dědiček v království.

Pořadat slavnosti a tím i turnaje patřilo dle Goetze¹²⁵ k čestným povinnostem aristokracie. Bylo to přirozeným výrazem moci a bohatství a ve velkoleposti slavností se odrážela i hierarchie šlechty. Ale i účastnit se slavností a tím přispět ke zdárnému průběhu patřilo k povinnostem rytířů. Rytířská čest nalézala právě při slavnostech mnohonásobný způsob uplatnění. Největší a nejbohatší byly slavnosti pořádané králem. Podnětem k jejich konání byla korunovace, svatba, narození královských synů či jejich přijímání do šlechtického stavu. Nedílnou součástí těchto slavnostních aktů byly i turnaje. Ze středověkých kronik, z poesie i z výtvarných projevů můžeme získat řadu informací o těchto slavnostech. Jedno z nejobsáhlejších líčení obsahuje latinská kronika popisující slavnost a turnaj v Mohuči, kterou uspořádal v roce 1184 Fridrich Barbarossa

¹²³ FLORI, J. *Rytíři a rytířství ve středověku*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2008, s. 118. ISBN 978-80-7021-897-6.

¹²⁴ FLORI, J. *Rytíři a rytířství ve středověku*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2008, s. 119. ISBN 978-80-7021-897-6.

¹²⁵ GOETZ, H.-W. *Život ve středověku*. Vyd. 1. Jinočany: H & H, 2005, s. 280. ISBN 80-7319-025-7.

u příležitosti říšského sněmu. Před branami Mohuče nechal postavit „slavnostní město“, do kterého z celé říše přijížděla knížata se svými vazaly. Dohromady se údajně slavnosti účastnilo 70000 rytířů.

Vedle královských slavností a turnajů, byla pořádána celá řada menších slavností, jejichž součástí byly i turnaje, a často naopak uspořádání turnaje se stalo podnětem ke konání slavnosti.

Olivová¹²⁶ uvádí, že každé pořádání turnaje mělo svůj postup a řád. Pořadatel turnaje dal vyhotovit pozvánky, ve kterých bylo uvedeno místa o doba konání turnaje, podmínky jeho konání tj, ustanovení jakých zbraní bude použito, budou-li použiti pomocníci, jak bude naloženo s poraženými a jak vysoká bude výkupní cena. Bylo zvykem oznamovat konání turnaje nejméně tři týdny předem. S tím, jak rostla popularita turnajů, rostl i počet účastníků a hrady se staly pro pořádání turnajů těsnými. Turnaje se přestěhovaly do města nebo jeho bezprostřední blízkosti. Obvykle bylo pro souboje vyhrazeno zvláštní prostranství, pro vznešené diváky byly postaveny dřevěné tribuny. Zároveň se připravovalo celé město, neboť bylo potřeba zajistit velké množství jídla a pití. Současně se do města sjíždělo množství lidí z celého okolí, kteří viděli v turnaji možnost obživy i zábavy. Kupci, řemeslníci všeho druhu, hudebníci, zpěváci, ale i povaleči, žebráci, lehké děvy a celá řada dalších existencí. Že na pořádání turnajů bylo závislých mnoho obchodníků a řemeslníků, uvádí i Crouch:¹²⁷ Francouzský král Filip III. chtěl v roce 1278 zrušit turnaj, ale byla k němu vyslána delegace kupců a měšťanů, kteří žádali panovníka aby od tohoto rozhodnutí upustil, neboť prodejci koření a zboží všeho druhu by utrpěli velké finanční ztráty.

Před konáním turnaje se začali sjíždět také šlechtičtí účastníci k určenému místu. Podle Olivové¹²⁸ se, než vjeli do města, seskupili tak, aby jejich vstup do města byl co nejeфекtnější. Nejprve jeli na koni vždy po dvojicích štítonoši, potom šlechtičtí synové – panoši, za nimi následovala hudba a poté přijížděli rytíři vždy po dvojicích. Nakonec přijel pán, jehož jméno oznamovali zvláštní hlasatelé (*krier*, *grogirer*), kteří informovali shromážděné o jeho slavných činech. Tito hlasatelé měli značné zkušenosti, znali jednotlivé rytíře i jejich činy. Jak putovali od hradu k hradu, od turnaje k turnaji mohli šířit slávu rytířů, ale naopak jim i škodit.

¹²⁶ OLIVOVÁ, V. *Lidé a hry: historická geneze sportu*. 1. vyd. Praha: Olympia, 1979, s. 190-191.

¹²⁷ CROUCH, D. *Tournament*. London: Hambledon and London, 2006, s. 200. ISBN 1-85285-531-2.

¹²⁸ OLIVOVÁ, V. *Lidé a hry: historická geneze sportu*. 1. vyd. Praha: Olympia, 1979, s. 191-194.

Vlastní turnaje byly zahajovány obvykle v pondělí, ale již několik dní před začátkem docházelo na místě určeném k turnaji k prvním rytířským soubojům, v nichž si většinou měřili síly mladí, nedočkaví rytíři.

Před turnajem se konala slavnostní mše. Poté se všichni účastníci turnaje shromáždili a vyvolávači – *grogirer* je rozdělili do dvou základních skupin, které měly proti sobě bojovat. Při velkém počtu účastníků bylo těchto skupin několik, které střídavě zasahovaly do boje. Turnajů se mohli aktivně účastnit pouze rytíři. Pod trestem ztráty ruky byli vyloučeni i panoši, kteří nebyli dosud přijati do rytířského stavu.

Po rozdělení turnaje následovala malá snídaně (*pitimansiere*), poté již byli vyvoláváni rytíři do zbraně. V průběhu turnaje sledoval výkony jednotlivých stran zvláštní soudcovský sbor, který byl složen ze starších rytířů a opíral se o dobrozdání *grogirů*. Sbor vyhlášoval každodenně nejlepší rytíře a z nich byl po skončení turnaje určen jeden, který byl vyhlášen za nejlepšího, nejúspěšnějšího a nejstatečnějšího rytíře turnaje. Ukončením turnaje se současně uzavíraly slavnosti, které turnaj doprovázely.

Turnaje byly dominantní složkou rytířského života a rytířské zábavy. Umožnily rytířům uplatnit fyzickou zdatnost, čest i bohatství. Bylo v nich možno vše ztratit, ale i vše získat: slávu, bohatství i ženu. Současně turnaj plnil společenskou funkci. Je nesporné, že turnaje po všech stránkách přispívali k soudržnosti šlechty, setkání rytířů a jejich rodin, společné boje a vítězství, vše to bylo kolektivním prožitkem upevňujícím společenské svazky.

4. RYTÍŘSKÉ (KAVALÍRSKÉ) CESTY

4.1 Soumrak rytířské slávy

Podle Čorneje¹²⁹ byla závěrečná fáze středověku, plná válek a nejistot, obdobím posledního vzepětí křesťanského univerzalizmu, skvěle vyjádřeného vznosnými gotickými liniemi. Hospodářská moc feudální aristokracie se vyčerpávala, její politický vliv slábl, byla omezována i její vojenská funkce. V 15. století, kdy vyústil tento vývoj do prvních otevřených krizí feudalismu, ztratila aristokracie své dominantní mocenské postavení, chudla a nebyla schopna pokračovat v dosavadním způsobu života. Feudální šlechta hledala nové formy svého bytí. Značná část staré feudální šlechty nacházela své uplatnění na královských dvorech nových států. Tyto dvory se stávaly jediným místem, kde stará rytířská tradice nadále žila a rozvíjela se do nových podob. Podle Olivové¹³⁰ šlechta hleděla nevráživě na to, jak si vzcházející se a bohatnoucí měšťanstvo přisvojuje její životní styl, privilegia, tituly i rytířské ideály. Protože tato aristokracie již neměla reálnou sílu, aby tomu zabránila, snažila se zastavit příliv nových lidí do svých řad, uzavřít se jako společenská kategorie a proklamovat v uzavřeném kruhu svou sociální nadřazenost. Tato tendence se projevila již ve 13. století a v 15. století vyústila ve výraznou snahu oddělit staré rytířstvo od měšťanstva novými přehradami. Sláva, majetek, prestiž, osobní výkony, to vše přestalo být výlučným majetkem šlechty. Proto se stará feudální šlechta obrací zpět ke své slavné rytířské minulosti, k předkům k tradici. Jen ten, kdo měl a mohl prokázat rytířské předky, byl skutečným rytířem. V tomto pojetí přestala být rytířská hodnota znakem osobní cti a nemohla být již získána osobními úspěchy. Stala se tak hodností dědičnou, kterou bylo možno získat pouze rodem. Tímto posunem klesl současně i význam obřadu pasování. Tito rytíři rodem se začali sdružovat do zvláštních rytířských společenstev. Jejich členové byli spojeni přísahou, jménem a odznakem společenstva. Tato společenstva se vytvářela především tam, kde neexistovala pevná centrální vláda. Členové platili určité příspěvky do společné pokladny, pořádali každoročně shromáždění a volili svého představeného, kterého často nazývali králem. V Německu dospěla tato společenstva i k vytvoření zemských rytířských svazů jako určité konfederace rytířů. Nežádka však byla tato

¹²⁹ ČORNEJ, P. et al. *Dějiny evropské civilizace. 1.* Vyd. 1. Praha: Paseka, 1995, s. 270. ISBN 80-7185-010-1.

¹³⁰ OLIVOVÁ, V. *Lidé a hry: historická geneze sportu.* 1. vyd. Praha: Olympia, 1979, s. 200.

rytířská společenstva i organizacemi loupeživých rytířů. Čornej¹³¹ uvádí, že proti těmto „samosprávným“ tendencím rytířstva bojovali králové a knížata tím, že zakládali pod svým vedením a při svých dvorech různá bratrstva, kroužky a společenství, programově slučující světský a duchovní rozměr. Zvláštní proslulosti nabyly rytířské dvorské řády, jejichž členové sdíleli určitou šlechtickou ideu, vyjádřenou výrazným emblémem – hvězda, lev, labuť, vlastním přijímacím ceremoniálem a zvláštností oděvu. V Anglii v roce 1344 založil král Eduard III. z tří set vybraných rytířů řád, který napodoboval družinu krále Artuše. Tento řád neměl dlouhého trvání a po krátké době byl proměněn ve slavný Podvazkový řád, ze kterého byly z neznámých důvodů všechny reminiscence na krále Artuše vyloučeny. V Burgundsku v roce 1429 založený řád zlatého rouna a v Uhrách králem Zikmundem iniciovaný dračí řád měly za povinnost hájit křesťanskou víru proti nevěřícím a kacířům. Přijetí do přísně uzavřeného řádu se rovnalo vysokému vyznamenání.

Olivová¹³² uvádí, že cílem všech těchto bratrstev bylo uchovávat staré rytířské zvyky a pěstovat staré způsoby rytířského života. Čím více se hroutily základy existence feudální šlechty, tím více lpěla na minulosti, čím více se rozšiřovala propast mezi minulostí a přítomností, tím výrazněji stoupal význam této tradice. Bylo však zapotřebí většího úsilí k jejímu udržení, bylo nutné větší předstírání, aby bylo navozeno zdání, že se nic nezměnilo. Větší bylo lpění na formálních detailech, na ceremoniiálu a na všech vnějších stránkách a znacích starého rytířského životního stylu. Rytířský styl klasického feudalismu, přenesený do podmínek 15. století se změnil ve fikci, v romantický sen a ve hru. Jedním z nejmarkantnějších znaků tohoto světa tradice a hry byly rytířské turnaje této doby. Jejich význam ve šlechtickém světě převýšil význam, který měly v období vrcholného středověku. Tehdy byly turnajem odrazem hlavní a skutečně náplně života rytířů – bojů za čest a slávu. Ovšem v okamžiku, kdy došlo ke změně úlohy rytíře v boji, stal se turnaj jediným způsobem, kterým mohl prokázat bytostnou podstatu své existence. To však znamenalo, že se mohl realizovat ne ve své skutečnosti, ale pouze ve hře, která se však sama začínala proměňovat. Chudnoucí šlechta neměla dostatek prostředků a proto se pořádání častých a nákladných turnajů stalo záležitostí špiček feudální šlechty, bohatých knížat a především panovníka. Rozkladem šlechty

¹³¹ ČORNEJ, P. et al. *Dějiny evropské civilizace. I.* Vyd. 1. Praha: Paseka, 1995, s. 270. ISBN 80-7185-010-1.

¹³² OLIVOVÁ, V. *Lidé a hry: historická geneze sportu.* 1. vyd. Praha: Olympia, 1979, s. 201-202.

a uzavřením turnajů do okruhu rytířských společenstev se současně zmenšoval počet aktivních účastníků turnajů a diametrálně se proměnil i průběh turnajů. I v tomto období byly základním znakem turnaje srážka dvou rytířských šiků, ale právě tento skupinový charakter ustupoval v praxi výrazně do pozadí. Skupiny se rozpadly na dvojice buď spontánně v průběhu hry, nebo skupiny vysílaly průběžně každá po jednom členu k individuálnímu souboji. Současně se měnil i charakter těchto soubojů: rytíři užívají místo kopí dřevce různého tvaru, síly i délky. Hlavním cílem přestává být vyhození protivníka ze sedla, ale zlomení dřevce. Vítězí ten, kterému se podařilo zlámat největší počet dřevců. Průběh souboje oslabuje i fakt, že se v tomto období objevuje jako typický znak bariéra mezi rytíři, která znemožňovala prudkou srážku koní.

Zchudnutí rytířstva se projevilo také výrazným poklesem celkového lesku turnajů. Aby se jich řada rytířských rodin mohla vůbec účastnit, byly v turnajových pravidlech vydávány zákazy přehnaného luxusu v odívání. „*Item paní a panny, které přihlížejí turnajům, nemají mít více než tři nebo čtyři zdobné sukně, na nichž nemá být zlato, ani nemají být celé poseté perlami. Ta, která tento zákaz přestoupí, nesmí ani rozdílet ceny, ani předtančit.*“¹³³

Olivová¹³⁴ uvádí, že se v této době objevuje nový typ rytířských her spojených se jménem krále Artuše a nazývané kruhový stůl (*tabula rotunda, Table Ronde, Tafelrunde, Grál*). Jejich náplní vedle tance a hodování byly individuální a skupinové rytířské souboje, které však měly novou funkci. Stávaly se součástí určitého děje a jednotliví rytíři nevystupovali sami za sebe, ale představovali rytíře Artušova kruhového stolu a jednali podle předem dané předlohy. Jejich vítězství v soubojích bylo samozřejmou záležitostí vycházející z fabule děje.

Podle Olivové¹³⁵ došlo ve druhé polovině 15. století a na počátku 16. století v západní Evropě k novému oživení starých rytířských tradic. Významnou úlohu sehrálo v tomto vývoji Španělsko. V něm prožila stará rytířská bojová tradice období nového rozkvětu v souvislosti s procesem politického sjednocování pyrenejského poloostrova. Upevňující se centrální královská moc se opřela o rozšířené mocenské pozice římské církve. Bojový entuziasmus církve rozněcoval ve jménu Boha a čistoty křesťanské krve španělské rytíře k nové aktivitě. Vojáci Kristovi nalézali nové pole

¹³³ OLIVOVÁ, V. *Lidé a hry: historická geneze sportu*. 1. vyd. Praha: Olympia, 1979, s. 202.

¹³⁴ OLIVOVÁ, V. *Lidé a hry: historická geneze sportu*. 1. vyd. Praha: Olympia, 1979, s. 203.

¹³⁵ OLIVOVÁ, V. *Lidé a hry: historická geneze sportu*. 1. vyd. Praha: Olympia, 1979, s. 212-217.

působení v boji proti nevěřícím – proti Arabům, Maurům a Židům. Mocenský rozmach rozpoutal extrémní náboženské vášně, které spojil s vzednutým nacionálním cítěním. Přibližně ve stejné době docházelo i v několika dalších státech západní Evropy, v první řadě ve Francii, k formování nových centralizovaných států. Sjednocovací proces však nenabyl tak drastických forem jako ve Španělsku. Stará feudální roztržičnost byla nahrazována postupně sílící centralizovanou mocí. Kolem královského dvora byl koncentrován i rozsáhlý správní aparát skládající se převážně ze šlechty. Feudální šlechta procházela procesem proměny ve šlechtu dvorskou., která ztrácela svou starou nezávislost a byla podřízena rozhodující vůli krále, ale současně s ním se podílela na moci v nových státech. Tato šlechta přinášela s sebou ke královskému dvoru staré rytířské tradice, kterými v rámci svých možností odívala sebe i dvůr do lesku stále stoupající nádhery a lesku.

Rytířské tradice se obrazily i ve formě dvorských zábav. V tomto období se setkáváme se znovuorozením slavností Artušova kruhu. Všechny šlechtické slavnosti nabyly mimořádné okázanosti, nádhery a pompy. Předvádění divokých zvířat, bláznů, lidských zrůd, důmyslný mechanismus staveb, to vše tvořilo jejich nedílnou součást. Obrazové ztvárnění a literární zpracování pak mělo znemožnit jejich zapomenutí. Vedle těchto slavností Artušova kruhu došlo k obnovení starých turnajů. K jejich pořádání vznikala zvláštní společenstva, která byla i jakýmsi garantem toho, že účastníci pocházejí ze starých rytířských rodin. Členem nesměl být nikdo, kdo vstoupil do jakéhokoliv užšího vztahu s měšťanstvem a jeho činností, tj. obchodem, nebo kdo bydlel ve městě, platil daně a zastával nějaký úřad. Zneuctění společenstva se přísně trestalo. Současně se měnilo i místo konání turnajů. Z náměstí, či kolbiště za městem se turnaje přenesly do šlechtických zahrad a dvorů a byly povýšeny na nejvyšší stupeň šlechtické etikety. Staly se nepostradatelnou a prvořadou součástí života šlechty na přelomu 15. a 16. století, staly se rozhodujícím kritériem viditelně prokazujícím původ a rod. Zároveň se rytíři této doby v rámci úsilí o udržení své nadřazenosti a výlučnosti se zvýšenou měrou zaměřili na obranu starého rytířského ideálu – rytířské cti. Proto také každé sebemenší porušení etikety a ceremoniálu bylo chápáno jako zásah nejen proti rytířské cti, ale proti samé existenci rytířstva. Jakákoliv urážka mohla být smazána jen nejvyšší hodnotou – krví.

Znovuoživení lesku starého rytířského ideálu však bylo ve svém celku vzdáleno soudobé společenské realitě. „Všude děrami rytířského okrasného hávu probleskuje lež. Skutečnost neustále usvědčuje ideál ze lži, a ten se proto čím dál tím více stahuje do oblasti literatury, do slavností a her; pouze tam se mohla iluze krásného rytířského života udržet; tam jsou rytíři mezi svými v rámci kasty, v níž jedině a výlučně tyto nálady mají platnost.“¹³⁶

4.2 Nový ideál

Čornej¹³⁷ uvádí že, bohatá italská města již na přelomu 12. a 13. století vytvořila samostatné městské státy. Jejich vnitřní režim byl odlišný od města k městu a značně proměnlivý v čase. O nadvládu zápasil patriciát spojený s feudální šlechtou, řemeslnické cechy i městská chudina. Ve 14. století v Itálii nebylo jistoty ani stability, chyběl pevněji zakotvený politický systém, ztrácela se jakákoliv dominující autorita. Republikánské zřízení v městských státech, početné omšelé, leč monumentální antické památky i četba starověkých autorů vytvářely v myslích inteligence pouto historické sounáležitosti a s antickým Římem. Během této doby ve vzdělaných vrstvách společnosti sílil pocit, že právě návrat k hodnotám antické kultury, jejich obroda, znovuzrození, tj. renesance, umožní Itálii překonat politickou roztržičnost a opětovně jí zajistí vůdčí světové postavení, o které přišla v důsledku vpádu barbarských Gótů. Nedílnou součástí návratu k antickému starověku tvořila i změna hodnotového systému. Stejně jako v antice se také v renesanci dostával do centra pozornosti člověk se svými problémy. Posun od záležitostí božských k záležitostem lidským probíhal pozvolna a trvalo několik desetiletí než se prosadil. Člověk a jeho prospěch se staly mírou pozemského světa, což samo o sobě nevyklučovalo křesťanskou víru.

Když na samém počátku 15. století vytvořil Donatello sochu Davida, bylo to poprvé od dob antiky, kdy byla opět veřejně vystavena na odiv krása nahého mužského těla. Podle Olivové¹³⁸ se nahé tělo stalo symbolem osvobození renesančního člověka, znakem mnohostranného uvolnění lidské individuality. V okamžiku, kdy došlo k jeho

¹³⁶ HUIZINGA, J. *Podzim středověku*. Vyd. 1. Jinočany: H & H, 1999, s. 169-170. ISBN 80-86022-26-9.

¹³⁷ ČORNEJ, P. et al. *Dějiny evropské civilizace. I.* Vyd. 1. Praha: Paseka, 1995, s. 278. ISBN 80-7185-010-1.

¹³⁸ OLIVOVÁ, V. *Lidé a hry: historická geneze sportu*. 1. vyd. Praha: Olympia, 1979, s. 277.

zobrazení a veřejnému vystavení bylo zřejmé, že renesanční Itálie překročila hranici středověku, hranici danou křesťanstvím a jeho principiálním odmítáním hříšného lidského těla, hranici, kterou nebyl s to překročit ani středověký rytíř.

Podle Burckhardta¹³⁹ prudký sociální pohyb v italských městech rozbil starou společenskou strukturu. Novost společnosti vedla i k hledání nových cest při oceňování člověka. Kritéria původu a legitimacy byla nahrazena kritérii, s jejichž pomocí se lidé v nové společnosti prosazovali a prosadili. Takovými kritérii se stala síla a dovednost, bohatství a vzdělání, které vesměs vycházely z individuality člověka a z jeho schopností. Vysoké ocenění člověka a jeho možností vedlo k vytvoření ideálu všestranného člověka, jehož rozsáhlé vědění je spojeno s manuální zručností a fyzickou odolností. Překotný rozvoj italských měst, vzrůst blahobytu, bohatství, nádhera, okázalost, úspěch vědy, umělecká díla to vše vedlo k okouzlení nad lidským dílem, k růstu sebevědomí renesančního člověka. Člověk začal brát osud do vlastních rukou, začal prostřednictvím svého rozumu činit výrazné kroky k poznávání světa. Ani v renesanční Itálii však nebyl bez přitažlivosti starý rytířský titul. Patřilo k nové společnosti, že na jedné straně opovrhovala legitimitou, jíž se jí nedostávalo, a na druhé straně usilovala o získání rytířského titulu, který ji měl tuto legitimitu dodat. „*Před pár lety, napsal Franco Sacchetti koncem 14. století, jsme mohli vidět, jak se kdejakí řemeslníci až po pekaře, rozčesávače vlny, lichváře, směnárníky a různé holomky nechávají povyšovat do rytířského stavu. K čemu potřebuje úředník aby mohl jít do nějakého venkovského městečka jako rettore rytířskou hodnost? Pro jakoukoli obvyklou výdělečnou činnost je naprosto k ničemu. Ó, jak hluboko jsi klesla, nešťastná hodnosti. Stejně dobře jako se dnes prohlašují za rytíře dokonce i zemřelí, bychom mohli udělat rytířem figuru ze dřeva či z kamene, ba dokonce i vola.*“¹⁴⁰

Burckhardt¹⁴¹ uvádí, že toto opožděné rytířství, jež nemělo s rodovou šlechtou nic společného, bylo částečně směšnou a marnivou honbou za tituly, ale mělo i jinou stránku. Turnaje totiž nezaknuly a kdo se jich chtěl zúčastnit, musel být formálně rytířem. Boj na uzavřeném poli a opravdový a nebezpečný zápas s kopími byl

¹³⁹ BURCKHARDT, J. C. *Kultura renesance v Itálii*. Praha: Rybka, 2013, s. 268. ISBN 978-80-87067-08-6.

¹⁴⁰ BURCKHARDT, J. C. *Kultura renesance v Itálii*. Praha: Rybka, 2013, s. 269. ISBN 978-80-87067-08-6.

¹⁴¹ BURCKHARDT, J. C. *Kultura renesance v Itálii*. Praha: Rybka, 2013, s. 269. ISBN 978-80-87067-08-6.

příležitostí ukázat sílu a odvahu. To si jedinec s rozhledem, bez ohledu na původ, rozhodně nechtěl nechat ujít.

Nedostatek legitimacy a urozenosti mohla však nahradit i výchova a vzdělání. Proto byla podle Kobosila¹⁴² věnována mimořádná pozornost všestranné výchově mládeže, v první řadě mládeže z rodin, které na sebe strhly politickou moc, ale i z mládeže z rodin bohatých obchodníků a řemeslníků. Mimořádné intenzity nabyla soukromá výuka, ale vedle ní existovala i řada veřejných škol, které sloužily potřebám měšťanstva. Výuky na školách se ujali humanisté, kteří do nich prostřednictvím svého studia antiky vnesli i nový obsah. Průkopnický charakter měla nesporně škola v Mantově, zřízená v roce 1425 pod patronací rodu Gonzagů. Učitelem se stal Vittorino da Feltre, který může být považován za nejvýznamnějšího vychovatele renesanční Itálie. V jeho osobě se hmatatelně prolínala stará a nová doba. Svými studii a znalostí antického díla se zařadil mezi humanisty, ale svým asketickým životem, spojeným s posty a bičováním, patřil ještě ke středověku. Jeho pedagogické zásady však ovlivnily pedagogiku nejen v Itálii, ale i v jiných evropských zemích. Vittorino da Feltre vychovával nejprve syny a dcery z vládnoucí rodiny Gonzagů, ale pověst o jeho úspěšných vyučovacích metodách se rozšířila i do ostatních měst a synové z velkých a nejbohatších italských rodin se ucházeli o to, stát se jeho žáky. Z prostředků Gonzagů byla v Mantově zřízena Akademie – *Accademia fisica letteraria morale*. V této Akademii pak da Feltre zavedl v širším rozsahu svůj vyučovací systém. Do vyučovacího procesu byla prvně zavedena rovnováha ve výuce věd a fyzické kultury. Da Feltre vycházel důsledně z antického pojetí nezbytnosti harmonického rozvoje těla i ducha. Zdůrazňoval, že právě všestranný rozvoj vede k utváření uceleného charakteru člověka a k rozvíjení jeho morálních kvalit. Zavrhoval tělesné tresty a usiloval svou trpělivostí vytvořit školu radosti – *la casa giocosa*. Podněcoval ctižádostivost svých svěřenců, pěstoval jejich odvahu, sílu, lhostejnost k bolesti a nepohodlí. Zápas, šerm, běh, plavání, jízda na koni, střelba z luku a míčové hry se střídaly z hodinami věnovanými antickým klasikům, s hodinami matematiky, logiky, metafyziky a hudby. Studenti byli trestáni jen mírně, ale při závažném porušení pravidel byli ze školy vyloučeni. Křesťanské milosrdenství vedlo Da Feltra k tomu, že vedle chlapců z bohatých rodin přijímal do školy i děti z rodin chudých. Zdá se, že právě ve výuce

¹⁴² KOBOSIL, J. *Dějiny vychovatelství*. V Praze: Nakladatelství V. Kotrba, 1916, s. 101-102.

dětí, které byly vybírány jen podle svých schopností, spatřoval svůj hlavní životní cíl. Vittorino da Feltre nezanechal žádné písemné dílo, ale ideál všestranné tělesné i duševní výchovy se stal základem, z něhož vycházeli další učitelé.

Burckhardt¹⁴³ uvádí, že se na přelomu 15. a 16. století společnost zvýšenou měrou zaměřuje na zjemnění a kultivování svého chování, na vypracování norem a konvencí. Čím méně propůjčovaly jistou výhodu stavovské rozdíly, tím více byl každý jednatel nucen uplatňovat své přednosti, tím více se musel společensky zušlechťovat. Vystupování jednotlivce a vyšší forma společenského styku se stávaly uměleckým dílem. Z člověka měly vyzařovat jeho vlastnosti: cenila se umírněnost, vlídnost a sebevědomí i vzdělání (dokonalost formy psaného i mluveného slova a kladný vztah k umění). Důležité bylo moudré a vtipné vystupování, ovládání tance a slušivý vzhled umocněný elegantním oblečením. Florentin Giovanni della Casa vypracoval jakousi školu dvornosti v díle pod názvem *Il Galateo*, který je krásně a duchaplně napsaným návodem jak dobře žít a úvodem do jemnocitu a taktu vůbec. V téže době, byl podle Olivové¹⁴⁴ literárně ztvárněn i ideál ženské krásy. Převládala jednoznačně obraz ženy se světlými, hustými a dlouhými vlasy. Kůže měla být bělostná, zářivá jako z alabastru. Oči měly být velké, oční bělmo lehce namodralé. Za nejkrásnější byly považovány oči modré, které měly bohyně. V dalších a dalších podrobnostech byl rozváděn tento ideál ženské krásy, který se výrazně odlišoval od skutečného typu italských žen. Naproti tomu je výrazně shodný s ideálem krásy rytířské doby.

Dobovou představu dokonalého šlechtice a dvořana shrnuje proslulý spis Baldassara Castigliona známý jako *Kniha o Dvořanovi* či *Dvořan (Il libro del cortegiano* nebo *Il Cortegiano*), patřící mezi díla, která výrazně přispěla k rozšíření myšlenkového světa italské renesance. Toto dílo vydané poprvé roku 1528 se během 16., ale i 17. století dočkávalo neustále nových překladů v zemích západní a jižní Evropy (1534 Španělsko, 1537 Francie, 1560 Německo, 1561 Anglie, 1566 Polsko). Kniha nabízela reprezentativní obraz dokonalého urozeného muže pohybujícího se v prostředí renesančního velmožského dvora. Castiglione, sám ostatně působící u dvora mantovských Gonzagů a posléze v papežských službách, předestřel svým čtenářům

¹⁴³ BURCKHARDT, J. C. *Kultura renesance v Itálii*. Praha: Rybka, 2013, s. 272-275. ISBN 978-80-87067-08-6.

¹⁴⁴ OLIVOVÁ, V. *Lidé a hry: historická geneze sportu*. 1. vyd. Praha: Olympia, 1979, s. 284.

závazný kodex aristokratických ctností a rozhodující měrou se přičinil o ideál pozdně renesančního šlechtice.

Kniha je po formální stránce pojata jako rozhovor skupiny lidí, mužů i žen, během něž vykryštalizuje taková vize dvořana, na níž se všichni diskutující v závěru shodnou. Tato výsledná vize nepůsobí jako souhrn striktně vyhraněných názorů; jednotliví účastníci sice vystupují s různými názory na právě probíraný problém, avšak odlišnost jejich myšlenek nikdy nepřerůstá do konfrontace, spíše se rozplývá v atmosféře vlídné tolerance a přátelského respektu. U „dvořana“ lze vysledovat několik profilujících se vlastností, na nichž se pánové a dámy sjednotí: měl by to být člověk všestranný, rozvinutý tělesně i duševně, vyznačující se vyrovnaností a přirozeností. „*Proto bych si přál, aby byl pěkně a souměrně rostlý, aby projevoval sílu, lehkost a uvolněnost a aby ovládal všechny tělesná cvičení vhodná pro válečníky: musí v první řadě umět dobře zacházet se zbraněmi všeho druhu, pěšky i na koni, vyznat se všech obratech a znát především ty zbraně, kterých se používá mezi urozenými muži; zbraně totiž potřebujem nejen ve válce, kde se nevyžaduje tak vytříbený cvik, nýbrž i při sporech, jež často vzplanou mezi dvěma šlechtici a vedou k souboji.*“¹⁴⁵ Pozoruhodný je okruh kulturních zájmů dvořana; patří sem nejen znalost antických autorů, ale i malování a provozování hudby. „*Přál bych si, aby byl v literatuře vzdělán víc než průměrně, přinejmenším v tom oboru, kterém říkáme humanistická studia, aby ovládal nejen latinu, ale i řečtinu, v kterémžto jazyku bylo napsáno mnoho výtečných knih. Aby znal básníky a právě tak dějepisce a byl zběhlý v psaní veršem i prózou v našem lidovém jazyce; vedle potěšení, které poskytne sám sobě, osvojí si tímto způsobem i umění bavit se příjemně s dámami, které obvykle takové hovory milují... Chtěl bych dále aby náš dvořan nikdy nezapomínal na jednu zásadu: aby totiž byl v této i ve všech věcech skromný a zdrženlivý spíš než vyzývavý a aby si pošetile nenamlouval, že jeho vědomosti jsou větší než v pravdě jsou.*“¹⁴⁶ „*Chci se zmínit o jiné znalosti, kterou by náš dvořan neměl zanedbávat, jelikož je podle mého mínění velmi důležitá: měl by totiž umět kreslit a vyznat se ve vlastním umění malířském.*“¹⁴⁷ V duchu zásady, „urozenost zavazuje“ se všichni zúčastnění shodnou v tom, že ideální dvořan by měl být šlechtického původu, protože jen tak se dá od něj očekávat dostatečně silná motivace

¹⁴⁵ CASTIGLIONE, B. *Dvořan*. 1. vyd. Praha: Odeon, 1978, s. 54.

¹⁴⁶ CASTIGLIONE, B. *Dvořan*. 1. vyd. Praha: Odeon, 1978, s. 82-83.

¹⁴⁷ CASTIGLIONE, B. *Dvořan*. 1. vyd. Praha: Odeon, 1978, s. 88-89.

k jednání v duchu závazného kodexu aristokratických ctností. „Přál bych si proto, aby náš dvořan pocházel z urozeného stavu a urozené rodiny: neboť mnohem snadněji promineme muži nízkého původu, že se nesnaží nijak proslavit, nežli šlechtici, neboť ten, když sejde z cesty svých předků, poskvrní rodinné jméno a nejen nic nezíská, ale ztratí i to, co už získal; šlechtictví je jako planoucí pochodně, jež vrhá světlo na naše skutky, ať dobré či špatné, a zažehává nadšení: strach z hanby i očekávaná pochvala podněcuje k ctnostem, a jelikož tato zář šlechtictví neosvětluje činy neurozených, chybí jim onen vznět i strach z hanby a myslí si, že není jejich povinností překonávat činy předků; kdežto pro šlechtice je pohanou už to, nedosáhnou-li aspoň úrovně svých otců.“¹⁴⁸

Podle Bůžka¹⁴⁹ Castiglione vycházel z dobové představy o čtyřech nejdůležitějších ctnostech šlechtického chování. *Fortitudo*, chrabrost a statečnost projevoval šlechtic službou ve zbrani, které předcházela všestranné tělesná příprava. *Sapientia*, moudrost, předpokládala vzdělaného šlechtice, který umí číst, psát a počítat, ovládá cizí jazyky, vyzná se v historii a právu, bere do ruky malířský štětec i hudební nástroj. Navíc by měl být dobrým stylistou a vynikajícím řečníkem. *Iustitia* tříbila šlechticovu smysl pro spravedlnost a čestnost jeho jednání. Umírněnost, přívětivost a zdvořilost patří k těm rysům chování urozených osob, které lze označit dobovým pojmem *temperantia*. Nad uvedenými čtyřmi ctnostmi se jakoby vznášela *grazia*, všudypřítomná vznešenost šlechticova vystupování, kterou ruku v ruce provázela *sprezzatura*, noblesnost, elegance a uvědomění si svého výlučného postavení ve společnosti.

Ve složitém, dynamickém a mnohotvárném vývoji renesanční Itálie tak došlo na počátku 16. století k výrazné proměně starého středověkého ideálu rytíře do podoby šlechtického dvořana.

¹⁴⁸ CASTIGLIONE, B. *Dvořan*. 1. vyd. Praha: Odeon, 1978, s. 46-47.

¹⁴⁹ BŮŽEK, V. Urozenec. In: BŮŽEK, V. ed., a KRÁL, P., ed. *Člověk českého raného novověku*. Vyd. 1. Praha: Argo, 2007, s. 98-99. ISBN 978-80-7203-694-3.

4.3 Výchova aristokrata na prahu novověku

Podle Holého¹⁵⁰ se nejranější výchova urozených dětí odehrávala v prostředí šlechtického fraucimoru, tedy v ženské části šlechtické domácnosti. V jeho péči zůstávali chlapci na rozdíl od dívek do sedmi let. Dobový názor, že v tomto věku je nejlépe začít se systematickou výukou, nevycházel jen z antické či středověké tradice, ale i z obecně antropologických předpokladů jako je rostoucí intelektuální schopnost dítěte. V této době, po zvládnutí základních a pohybových a mluvních dovedností, začaly být děti vychovávány k činnostem, které měly později zúročit v praktickém životě. Spíše bezděčně si osvojovaly základy společenského chování a náboženství, cíleně se učily základům četby a psaní. Z náboženského hlediska nebylo dítě v prvních letech považováno za plnohodnotného křesťana a s výjimkou křestního obřadu se nezúčastňovalo dalších forem církevního života.

Bůžek¹⁵¹ uvádí, že počátkem 16. století vyvrcholila obliba *naučení* s radami a příkazy, jak se chovat od útlého dětství až na práh dospělosti. Některá z nich kladla větší důraz na galantní vystupování a uvolněnou konverzaci, jiná učila urozence, jak se mají chovat ve světě pokrytectví a přetvářky, z dalších promlouvaly zvýšené nároky na jejich zbožnost. O jejich celoevropské oblíbenosti svědčí i spis Erasma Rotterdamského *O slušném chování dětí* z roku 1530, psaný pro mladého vévodu Jindřicha Burgundského.

Požadavky na děti, které ze spisku vyplývají, nejsou nijak přemrštěné, skrývá se v nich realistický pohled na to, co je možné od dětí požadovat. Nežádá se po nich více, než aby se uměly, přiměřeně svému věku, chovat ve společnosti dospělých, v chrámu, při hostině, při hrách, aby se uměly přiměřeně oblékat a pečovaly o své zdraví i hygienu apod. Podle Rotterdamského si má mládež na slušné chování zvykat od nejtítlejšího věku, ne proto, že by to bylo pro člověka nejdůležitější, ale proto, že v tomto věku je možné vštípit dětem chování, které získává člověku přízeň a ozdobí jeho ducha.

„Vzdělávání mládeže má však mnoho stránek, z nichž první a nejdůležitější je, aby v útlou mysl bylo zaseto sítě zbožnosti. Dalším úkolem je aby si oblíbila svobodné nauky a oblíbila si je. Za třetí musí být vzdělána v životních povinnostech. A za čtvrté si

¹⁵⁰ HOLÝ, M. *Zrození renesančního kavalíra: výchova a vzdělávání šlechty z českých zemí na prahu novověku (1500-1620)*. Praha: Historický ústav, 2010, s. 41-43. ISBN 978-80-7286-166-8.

¹⁵¹ BŮŽEK, V. et al. *Věk urozených: šlechta v českých zemích na prahu novověku*. Vyd. 1. Praha: Paseka, 2002, s. 283. ISBN 80-7185-417-4.

musí hned od nejútlejšího věku zvykat na slušné chování. Tuto poslední stránku jsem si nyní vzal za předmět úvahy. O ostatních totiž mnoho psali jak četní jiní spisovatelé, tak i já sám. Avšak i když ona nejvyšší ozdoba těla pochází z dobře uspořádaného ducha, přece vidíme, že se pro nedbalost učitelů někdy stává, že leckdy u ušlechtilých a vzdělaných lidí tuto vlastnost postrádáme... Sluší se zajisté, aby byl člověk cele naladěm, duchem, tělem, vystupováním i oděvem, ale nade všechno se sluší dětem skromnost, a to zvláště dětem urozeným. Za urozené můžeme považovat všechny, kdo vzdělávají ducha svobodnými studii. Necht' jiní malují na své štíty lvy, orly, býky a leopardy, více opravdové urozenosti mají však ti, kdo mohou jako své erby namalovat tolik obrazů, kolika svobodným uměním se naučili“¹⁵²

Bůžek¹⁵³ uvádí, že z českého prostředí pochází veršovaná skladba *Ludvíka Pernštejna naučení rodičům*. Spisek vznikl po roce 1508 za podpory Viléma z Pernštejna, který v něm shrnul své životní zkušenosti, jež chtěl předat synovy Vojtěchovi při příležitosti narození prvního mužského potomka.

V tematicky členěných odstavcích promlouvá novorozenec k otci či matce, podle toho koho z nich se rady týkají, a poučuje je, jak by měl být vychováván od kojeneckého věku přes úskalí rodinného života až k záležitostem správy panství.

Ze spisu se dozvíme, že všichni novorozenci byli zabaleni do plen, které měly být podle dobových zvyklostí co nejvíce utaženy, aby došlo k požadovanému narovnání končetin. Malý Ludvík z Pernštejna si však hned v úvodu svého *naučení* stěžuje:

„Aj, ted' ležím v plenkách tiše,
utažen jsa ledva dýše,
pro nezbednost mého dětinství,
jináč mne nedají na rukojemství.
Ten žalář snášeti musím,
leč kdy povyrostu, tu' se vyprosím.“¹⁵⁴

¹⁵² ERASMUS ROTTERDAMSKÝ, D. *Humanismi et pacis praedicator = Hlasatel humanistických a mírových myšlenek*. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1958, s. 89.

¹⁵³ BŮŽEK, V. et al. *Věk urozených: šlechta v českých zemích na prahu novověku*. Vyd. 1. Praha: Paseka, 2002, s. 284. ISBN 80-7185-417-4.

¹⁵⁴ VOREL, P. Dítě na aristokratickém dvoře na počátku raného novověku podle představ Viléma z Pernštejna. In: KUBEŠ, J., ed. a JIRÁNEK, T., ed. *Dítě a dětství napříč staletími: 2. pardubické bienále: Pardubice, 4. až 5. dubna 2002*. Vyd. 1. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2003, s. 30. ISBN 80-7194-515-3.

Šlechtická rodina se brzy po porodu rozrostla nejen o dítě, ale i o další dočasné členy – chůvy a kojné. Vhodné kojné se hledaly už dlouho před porodem, neboť na ně byly kladeny značné nároky a ne každá žena mohla toto místo zodpovědně zastávat. Proto Ludvík v *naučení* požaduje:

*„Žádám za to, najmilejší paní máti,
že o mne s pilností budeš dbáti,
svým sluhám časté dávajíc příkázání,
abych neupadl při nich v zapomínání.
Spaní ať má tehdáž v nenávisti,
když mi od prsy podá jísti.
A pro všecko při ní druhá,
nechť ji k tomu napomíná ztuha,
ať mne při té chvíli odbývá bedlivě,
chce-li ať se jí neodplatím hněvivě.
I jináč, když mne bude zdvíhati
a opět zase pokládati,
nechť se mnú trefně o vše uhodí,
nebt' se málem dítěti uškodí.“¹⁵⁵*

V období od sedmi let přebírá zodpovědnost za výchovu otec. Ten zajistí, aby vhodně vybraný vychovatel započal s výukou mladého aristokrata:

*„ Když pak přiblížím se k létu sedmému,
když mi přijde zvykati něčemu jinému,
najmilejší paní matko, žádostivě toto chci,
aby se přimluvila ku panu otci,
ať ráčí o mne tak pečovati,
v ničemž nedadúc času mrhati.
Ať jsem poddán člověku rozumnému,
kterýž by uměl zhoditi věku mladému.*

¹⁵⁵ VOREL, P. Dítě na aristokratickém dvoře na počátku raného novověku podle představ Viléma z Pernštejna. In: KUBEŠ, J., ed. a JIRÁNEK, T., ed. *Dítě a dětství napříč staletími: 2. pardubické bienále: Pardubice, 4. až 5. dubna 2002*. Vyd. 1. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2003, s. 30. ISBN 80-7194-515-3.

*Najprv abych se naučil čísti a psáti
a což potřebného sobě znamenati.*¹⁵⁶

Holý¹⁵⁷ uvádí, že věk sedmi let (s případnými drobnými odchylkami) byl obecně považován za přelomový ve výchově a vyučování urozených dětí mužského pohlaví. Rodiče, případně poručníci, si byli dobře vědomi významu výchovy a vzdělávání a někdy měli i konkrétní představy, jak by taková výchova měla vypadat. Rozhodně již nešlo o výchovu ke středověkému ideálu rytířství. Alespoň ne primárně. Vedle základního pensa různorodých znalostí (latinská gramotnost a základy sedmera svobodných umění) posazovaných křesťansko-humanistickou teorií i praxí 16. století měli chlapci získat takové znalosti a dovednosti, aby obstáli v různých funkcích rozrůstajícího se byrokratického aparátu panovnického či aristokratického dvora. Šlechtici si měli v první řadě prohloubit vzdělání, jehož se jim do té doby dostalo. Jaké možnosti se nabízely urozeným rodičům, kteří chtěli zajistit svým potomkům nejen módní, ale již tolik potřebné vzdělání?

Nejběžnější bylo najmutí soukromého vychovatele – preceptora. Povinnosti jednotlivých vychovatelů a charakter toho, co měli vyučovat, se poměrně výrazně odlišovaly. Záleželo přitom na řadě okolností: věku urozence, stupni jeho znalostí i speciálních požadavcích. Výhradně na vychovateli spočívala výuka šlechtických potomků spíše v počátečních fázích, kdy je bylo zapotřebí naučit elementárním znalostem (čtení, psaní), případně základům sedmera svobodných umění a také latiny. Vychovatel mohl zodpovídat i za další organizaci další výuky, zajišťoval další učitele např. šermu, hudby apod. Vedle vlastní výuky byly vychovatelům svěřovány i další úkoly: celkový dohled na chlapce, materiální zajištění během cest, vytváření denního režimu či komunikace s rodiči či poručníky svěřenců.

Podle Holého¹⁵⁸ měli někdy preceptoři na starosti i další šlechtické chlapce nejen z jedné rodiny, nýbrž i ze širšího sociálního okruhu. Takovým soustředěním více dětí ke

¹⁵⁶ VOREL, P. Dítě na aristokratickém dvoře na počátku raného novověku podle představ Viléma z Pernštejna. In: KUBEŠ, J., ed. a JIRÁNEK, T., ed. *Dítě a dětství napříč staletími: 2. pardubické bienále: Pardubice, 4. až 5. dubna 2002*. Vyd. 1. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2003, s. 32. ISBN 80-7194-515-3.

¹⁵⁷ HOLÝ, M. *Zrození renesančního kavaléra: výchova a vzdělávání šlechty z českých zemí na prahu novověku (1500-1620)*. Praha: Historický ústav, 2010, s. 56-61. ISBN 978-80-7286-166-8.

¹⁵⁸ HOLÝ, M. *Zrození renesančního kavaléra: výchova a vzdělávání šlechty z českých zemí na prahu novověku (1500-1620)*. Praha: Historický ústav, 2010, s. 76-77. ISBN 978-80-7286-166-8.

společné výuce mohla vzniknout tzv. zámecká škola, které představovala jednu z dalších možných forem výchovy urozených. Tyto školy vznikaly obvykle z potřeby zajistit výuku vlastnímu potomkovi na šlechtickém sídle, k níž pak byli přibráni další chlapci z širší rodiny nebo z okruhu přátel rodičů. Jakmile dítě či děti dospěly, zámecká škola obvykle zanikla.

Další z alternativ šlechtické výchovy a vzdělávání představovala podle Holého¹⁵⁹ různě dlouhou dobu trvající pážecí služba u panovnického dvora. Během této služby si šlechtici nejen osvojili dvorské mravy a navázali mnoho cenných kontaktů, ale prohloubili se znalosti latiny a dalších jazyků (němčiny, italštiny či francouzštiny). Pochopitelně záleželo na tom o jaký dvůr se jednalo.

Holý¹⁶⁰ uvádí, že z dochovaných instrukcí Ferdinanda I. pro hofmistra pážat Wilhelma von Pollerstrass z roku 1549 je možné získat odpovědi na otázky: jaký byl denní program pážat, zda se lišil všední den od svátku, jaké měli chlapci povinnosti, jak byli ubytováni, jak se bavili? Chceme-li sumárně postihnout povinnost chlapců v pážecí službě bez ohledu na všední a sváteční dny, lze říci, že eldkonobové měli být především pilní v učení a poctivě vykonávat jednotlivé povinnosti svých představených. Ve službě se chlapci nad třináct let střídali: jednou obsluhovali panovníka, jednou měli službu v kostele, jindy byli bez těchto dvou součástí pážecí služby. I pro sváteční dny platilo, že je třeba vést chlapce vést ke komunikaci v latině a v dalším cizím jazyku a i ve svátek se měli učit psát německojazyčné texty. Vedle jízdy na koni a odpočinkových her v době volna (skákání, zápasení, běhání o závod, házení tyčí či kamenem a míčových her) měli chlapci možnost zdokonalovat se v rytířském cvičení (*ritter spil*), zejména v šermu. Učitel šermu měl chlapce vyučovat denně. Instrukce určovaly i právo preceptora neposlušné či nepilné chlapce potrestat.

Z uvedených příkladů lze vyvozovat, že zájem o nabytí vzdělání postupně narůstal. Jeho obsah byl ovlivňován specifickými požadavky nobility a dobovými kulturními trendy. Vzdělání se pak stalo jednou z hodnot, která byly začleněna do kánonu šlechtických ctností.

¹⁵⁹ HOLÝ, M. *Zrození renesančního kavalíra: výchova a vzdělávání šlechty z českých zemí na prahu novověku (1500-1620)*. Praha: Historický ústav, 2010, s. 315. ISBN 978-80-7286-166-8.

¹⁶⁰ HOLÝ, M. *Exercitia aularum. Dny všední a sváteční pážat na dvoře Ferdinanda I. v polovině 16. století ve světle dvou dochovaných instrukcí*. In: MIKULEC, Jiří, ed. *Folia historica bohemica*. 23. 1. vyd. Praha: Historický ústav, 2008, s. 8-17. ISBN 978-80-7286-127-9.

Do značné míry byly specifická výchova šlechtických dívek. Podle Holého¹⁶¹ dívky obvykle zůstávaly až do svého provdání buď ve fraucimoru domácím, či u některého z členů širší rodiny, případně z jejich přátel. V některých případech sloužily královně nebo jiné člence vládnoucího rodu. Dívky se v domácím prostředí učily číst a psát, byly vyučovány základům křesťanské věrouky a především si měly osvojit chování odpovídající jejich šlechtickému stavu (hudba, tanec). Pobyt ve fraucimoru dával též dobrou příležitost zvládnout praktické dovednosti, jako byly běžné ruční práce (vyšívání, šití, bylinkářství). Dívky se tak připravovaly na budoucí úlohu ctnostné a pracovitě ženy, která s patričním personálem povede šlechtickou domácnost. Pobyt ve fraucimoru přinášel i možnost sňatku. V počátcích 16. století bylo jevem dosti výjimečným, aby se dívkám dostávalo srovnatelné úrovně vzdělání jako jejich mužským protějškům.

4.4 Rytířské (kavalírské) cesty

Za rytířskou jízdu můžeme považovat diplomatickou cestu Evropou 15. století, kterou podnikl pan Lev z Rožmitálu s družinou českých vyslanců ve službách krále Jiřího z Poděbrad. Zprávu nám podává podivuhodné dílo, cestopis zemana Václava Šaška z Bříkova *Deník o jízdě a putování pana Lva z Rožmitálu a z Blatné z Čech až na konec světa*.

Podle Kolára¹⁶² autor patřil bezpochyby k drobné venkovské šlechtě, protože zapisoval s odbornou pozorností zajímavosti týkající se zemědělského hospodaření, lovu a vojenství. Zároveň podrobně podával informace o turnajích a jiných zábavách pořádaných k zábavě urozených v nejrůznějších evropských zemích. Jeho vzdělání patrně nebylo zvlášť vynikající, přestože uměl německy a vyznal se i v latině a měl povědomost o oblíbených hrdinech z rytířských skladeb. Všechno však zastihuje Šaškova mladistvá dychtivost po nových poznacích a zkušenostech, které mu dlouhé cestování poskytovalo. Jestliže se díval na věci hospodářské a vojenské okem znalce,

¹⁶¹ HOLÝ, M. *Zrození renesančního kavalíra: výchova a vzdělávání šlechty z českých zemí na prahu novověku (1500-1620)*. Praha: Historický ústav, 2010, s. 407. ISBN 978-80-7286-166-8.

¹⁶² KOLÁR, J. Václav Šašek z Bříkova a jeho Deník. In: ŠAŠEK Z BÍRKOVA, V. a RYBA, B., ed. *Deník o jízdě a putování pana Lva z Rožmitálu a z Blatné z Čech až na konec světa*. Vyd. 3. Praha: Československý spisovatel, 1974, s. 4-7.

poskytovaly mu kulturní odlišnosti prakticky nepřetržitě příležitost ke srovnávání a údivu. Šašek vnímal jevy, jejichž pravdivost si ověřil vlastní zkušeností, ať už to byly etiketa na dvorech cizích panovníků či zvyklosti při běžném společenském styku, které byly odlišné od domácích.

Šašek dospěl ku příkladu při popisování turnajů v Bruselu k poznání, že zjemnělé prostředí burgundského dvora změnilo turnaj v pouhé sportovní zápolení, zatímco v Čechách měl turnaj dosud podobu skutečného rytířského boje. „*Když se sjeli, dívali jsme se na způsob jejich klání. Utkávají se, pobodše koně, s přehradou mezi zápasníky, ale dřevcí používají velmi tenkých. Ten pak, kdo jich zláme největší počet, dosahuje slávy vítězství. Dřív než odejdou z kolbiště, spočítá se hned, kolik každý zlámal dřevcí. Toho pak, který jich zlámal nejvíce, velký zástup lidí s velikým křikem vyvolává jeho jméno a oslavuje vítězství, doprovází až k jeho obydlí.*“¹⁶³

Zapisoval také historické události o kterých se dozvěděl od místních obyvatel.

„*Město Blaye drželi kdysi celých sto a padesát let králové angličtí. Ale jistá žena, věštkyně, dobyla města nazpět a odňala Angličanům také celé francouzské království. Byla totiž tato žena, dcera jednoho pastýře, od Boha obdařena tak velkým ctnostmi, že dokonala všechno, cokoli podnikala. Ale v poslední bitvě ji anglická král zajal a odvezl do Anglie, a když tam byly na jeho rozkaz posazena na ryšavého koně a vedena městem Londýnem, byly upálena, a její popel byl potom naházen do moře.*“¹⁶⁴

Šašek vlastnímu smyslu cesty asi příliš nerozuměl a nebyl si patrně vědom toho, že se zúčastnil velkoryse státnické akce, kterou český velmož Lev z Rožmitálu podnikal v letech 1465-1467 ve službách svého švagra, krále Jiřího z Poděbrad. Tak se stalo, že politicko-propagační cesta nabyla v Šaškově podání rázu rytířského putování Evropou za získáním cti a slávy. Toto dílo vzniklo na přelomu dvou epoch, kdy dožívaly staré životní formy středověku a zároveň se hlásila ke slovu nová epocha. Šaškův cestopis spojuje obojí: se středověkem jej pojí představa o definitivnosti feudálního pořádku, náboženská koncepce lidského života a víra v sílu rytířské tradice. Nová doba se hlásí zejména v navazování bezprostředního kontaktu se skutečností a smyslem pro myšlenkovou racionálnost.

¹⁶³ ŠAŠEK Z BÍRKOVA, V. a RYBA, B., ed. *Deník o jízdě a putování pana Lva z Rožmitálu a z Blatné z Čech až na konec světa*. Vyd. 3. Praha: Československý spisovatel, 1974, s. 38.

¹⁶⁴ ŠAŠEK Z BÍRKOVA, V. a RYBA, B., ed. *Deník o jízdě a putování pana Lva z Rožmitálu a z Blatné z Čech až na konec světa*. Vyd. 3. Praha: Československý spisovatel, 1974, s. 70.

V raném novověku se podle Bůžka¹⁶⁵ poznávání cizích krajů již stalo součástí šlechtického vzdělání. Na daleké cesty se vydávaly generace šlechtických mladíků mezi šestnáctým a dvacátým rokem věku, aby završily dobu zrání a vzdělávání. Od uroence se již neočekávaly jen hrdinské skutky a vítězství v rytířských kláních. Ideály středověkého rytířství se proměňovaly a dostávaly novu podobu. Byl kladen důraz nejen na rozvoj fyzické síly šlechtice, ale i na všestranný rozvoj duševních schopností a na všeobecnou vzdělanost. Holý¹⁶⁶ uvádí, že sám pojem „kavalířská cesta“ (německy „Kavalierstour“) není dobovým termínem. Ostatně pro tuto formu dobového vzdělávání žádné označení neexistovalo. Teprve až v 17. a 18. století se objevil pojem „Grand Tour“ a jeho další varianty v jednotlivých jazycích. Za zásadní můžeme považovat, že se domácí ani zahraniční literatura neshoduje na důvodech, jak takový jev vůbec vznikl, stejně jako na periodizaci kavalířských cest. Pro české prostředí bývá za počátek takových cest považována polovina 16. století.

Podle Holého¹⁶⁷ šlechta, většinou členové, kteří usilovali o církevní kariéru, již ve středověku vyjížděla v dosti omezené míře za vyšším vzděláním do zahraničí na soudobé akademie a univerzity. Protože však na rozdíl od neurozených na nich nepotřebovala získávat akademické grady, což však neznamenovalo, že by takové školy nechtěla navštěvovat, ať z důvodu studijních, či z důvodů mimostudijních (zachování rodové tradice, reprezentačních, turisticko-poznávacích apod.), transformovala si stávající model pro své nové a proměnlivé potřeby a vytvořila z něj to, co nazýváme kavalířskými cestami. Fenomén kavalířských cest se prosadil v různě modifikované podobě v řadě zemích Evropy. Z užší středoevropské oblasti zasáhl podobně českou, německou, rakouskou a polskou šlechtu.

Bůžek¹⁶⁸ uvádí, že klasická kavalířská cesta skládala ze dvou částí. V první řadě ze studia na univerzitě, kde nejdůležitějším a nejvíce uplatnitelným předmětem bylo právo. Do studijních programů patřily i obory jako matematika, geometrie, latina a další jazyky. Šlechtici však málokdy zakončovali toto studium získáním příslušného

¹⁶⁵ BŮŽEK, V. et al. *Věk urozených: šlechta v českých zemích na prahu novověku*. Vyd. 1. Praha: Paseka, 2002, s. 298. ISBN 80-7185-417-4.

¹⁶⁶ HOLÝ, M. *Zrození renesančního kavalíra: výchova a vzdělávání šlechty z českých zemí na prahu novověku (1500-1620)*. Praha: Historický ústav, 2010, s. 347. ISBN 978-80-7286-166-8.

¹⁶⁷ HOLÝ, M. *Zrození renesančního kavalíra: výchova a vzdělávání šlechty z českých zemí na prahu novověku (1500-1620)*. Praha: Historický ústav, 2010, s. 349-350. ISBN 978-80-7286-166-8.

¹⁶⁸ BŮŽEK, V. et al. *Věk urozených: šlechta v českých zemích na prahu novověku*. Vyd. 1. Praha: Paseka, 2002, s. 302. ISBN 80-7185-417-4.

vysokoškolského titulu. Druhou, důležitou složkou vzdělávání šlechtických mladíků byla šlechtická cvičení, která zahrnovala jezdeckví, šerm, vlajkonošectví, hru na hudební nástroje, malbu a kresbu a poslech hudby, tanec, či divadelní aktivity. Výchovný smysl mělo i samotné poznávání cizích národů a krajů. Součástí cesty byl pobyt na rozmanitých dvorech, jež dával možnost pozorovat a napodobovat chování dvorské společnosti. Holý¹⁶⁹ doplňuje, že někteří šlechtici necítili potřebu stát se alespoň na krátkou dobu příslušníky jedné ze soudobých univerzit. Místo toho poznávali navštívené země (jejich krajinu, památky, historii), setkávali se s různými šlechtici, vzdělanci a umělci, učili se cizím jazykům, pobývali na aristokratických dvorech a zdokonalovali se v rytířských cvičeních.

Dlouhodobé cestování po Evropě nebylo levnou záležitostí. Holý¹⁷⁰ uvádí, že přesné údaje o výlohách za cestování neznáme, ale jejich skladba byla velmi pestrá: náklady na cestovní prostředky, výdaje za ubytování, výlohy za stravu a ošacení, platby související se studiem, výlohy na reprezentaci, různé úplatky místním úředníkům a jiným osobám, platy jednotlivým členům doprovodu zejména preceptorovi, platby dalším osobám poskytujícím šlechtici a jeho doprovodu další služby kupříkladu lékařům, průvodcům, prostitutkám atd., výdaje na nákupy různých předmětů. Přestože se skladba jednotlivých položek u jednotlivých šlechticů lišila, je jisté, že náklady na cestu byly mimořádné. Mnozí méně majetní urození si samostatnou cestu s vlastním doprovodem nemohli dovolit a rádi pak přijali možnost cestovat v doprovodu potomka z movitější rodiny. Větší skupiny vznikaly i z důvodů reprezentativních a bezpečnostních.

Cestu bylo zajistit podle Holého¹⁷¹ nejen finančně, ale také personálně, což spolu souviselo. Potřebné bylo sestavit doprovod. Pokud nejelo více urozených mladíků, doprovázela jej obvykle alespoň jedna osoba. Zejména bohaté šlechtice však doprovázely početné doprovodné skupiny. Klíčové místo v průvodu šlechtice náleželo především vychovateli: preceptoru nebo hofmistroví. Úkolem vychovatele byl kromě utváření vlastního programu studijní cesty a jejího materiálního zabezpečení především

¹⁶⁹ HOLÝ, M. *Zrození renesančního kavalíra: výchova a vzdělávání šlechty z českých zemí na prahu novověku (1500-1620)*. Praha: Historický ústav, 2010, s. 351. ISBN 978-80-7286-166-8.

¹⁷⁰ HOLÝ, M. *Zrození renesančního kavalíra: výchova a vzdělávání šlechty z českých zemí na prahu novověku (1500-1620)*. Praha: Historický ústav, 2010, s. 357-358. ISBN 978-80-7286-166-8.

¹⁷¹ HOLÝ, M. *Zrození renesančního kavalíra: výchova a vzdělávání šlechty z českých zemí na prahu novověku (1500-1620)*. Praha: Historický ústav, 2010, s. 354. ISBN 978-80-7286-166-8.

celkový dohled na chování, výchovu a vzdělávání jejich svěřence. Při pobytu v zahraničí preceptoři vyučovali své urozené žáky různým disciplínám a částečně tak zřejmě v některých případech nahrazovali absenci skutečného univerzitního studia. Vychovatelé obvykle zajišťovali chlapcům další učitele, například hry na hudební nástroj, šermu, jízdy na koni, tance apod. Zároveň měli informovat o průběhu cesty, pokrocích ve vzdělávání, finančních otázkách a zdravotním stavu rodiče či poručníky mladíků.

Značný význam pro kulturní rozvoj českých zemí měla podle Bůžka¹⁷² dnes již téměř legendární cesta české šlechty do Itálie v letech 1551-1552. Tehdy se pod vedením Vratislava z Pernštejna vydalo do severní Itálie přivítat korunovaného krále Maxmiliána II. a jeho choť celkem 53 pánů a rytířů. Přestože nešlo o klasickou studijní cestu, pro mnohé účastníky to byl první dlouhodobý výjezd za hranice Království českého, jež poté formoval jejich životní názory a postoje.

V průběhu kavalírských cest nezískávali šlechtičtí mladíci pouze vzdělání a vědomosti o dvorském životě. Bůžek¹⁷³ uvádí, že pobyt daleko od přísných rodičů či poručníků jim umožňoval zažít doposud nepoznané sexuální zkušenosti. Vzpomínky na první erotické a sexuální zážitky z kavalírských cest si poznamenávali mladíci do svých památníků, které byly jejich nerozlučným průvodcem.

Kavalírská cesta byla přechodnou etapou mezi mládím a dospělostí, někdy završením puberty, jindy zpříjemněním dospívání. Z cesty domů se vracel dospělý muž, který byl zralý na ženitbu, úřad či diplomatickou kariéru.

¹⁷² BŮŽEK, V. et al. *Věk urozených: šlechta v českých zemích na prahu novověku*. Vyd. 1. Praha: Paseka, 2002, s. 299. ISBN 80-7185-417-4.

¹⁷³ BŮŽEK, V. et al. *Věk urozených: šlechta v českých zemích na prahu novověku*. Vyd. 1. Praha: Paseka, 2002, s. 303. ISBN 80-7185-417-4.

5. REALITA RYTÍŘSTVÍ

5.1 Rytířský kodex a realita

Stereotypní obraz rytíře, to je podle McGlynn¹⁷⁴ jezdec ve zbroji vyznávající ctnosti jako jsou statečnost, milosrdenství a loajalita, jenž je ochoten položit život při obraně víry, dětí a žen (obzvláště krásných žen). Pokud je rytíř je popisován jako dvorný, je to ve skutečnosti pohotově vykládáno jako suma dobroty a ušlechtilosti rytířova charakteru. Tento stereotypní obraz je naprosto falešný. Bezpochyby existovali ušlechtilí rytíři, ale ti asi zažívali na rytířských a válečných kolbištích trpké časy v konfrontaci se svými méně jemnocitnými kolegy. Ve skutečnosti se mnoho takových ideálů neobjevovalo. Obrovské množství času, peněz, výbroje a výstroje nebylo do rytířů investováno proto, aby se z nich stali zbožní gentlemani, ale proto aby z nich vyrostly bezohledné zabijácké stroje. Jejich výcvik v nich měl vypěstovat nejenom sílu a statečnost, ale také chladně uvažující inteligenci, aby dokázali pochopit taktiku, strategii a všechny náležitosti k vedení války. „*Někteří rytíři skutečně hledali na nebezpečných místech dobrodružství a skládali výstřední sliby, a když bojovali na bojišti, zacházeli spolu celkem lidsky. Často však vidíme, že z dobrodružství se stává banditství nebo členství v rytířské kompanii, a lidskost se při válčení vykládá jako pořádné výkupné.*“¹⁷⁵ Podle McGlynn¹⁷⁶ rytířství, které vzniklo na základě válečnických kodexů a přetvořilo se do svébytného kulturního fenoménu, odrážejícího se v umění, architektuře, písních trubadúrů, v literatuře i v náboženství, nebylo ničím jiným, než pojistkou bojující vyšší třídy. Jeho klíčovým prvkem je snaha zmírnit brutalitu válčení tím, že se člověk bude chovat k zajatému nepříteli, alespoň pokud je urozené krve, relativně humánním způsobem. Soucitné zacházení s poraženými nepřáteli vysokého postavení je určující charakteristikou rytířství a je zcela slučitelné s naprosto odlišným zacházením, jehož se dostává lidem považovaným za níže postavené.

¹⁷⁴ MCGLYNN, S. *Mečem a ohněm: ukrutnosti a zvěrstva středověkého válečnictví*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 2010, s. 95. ISBN 978-80-204-2211-8.

¹⁷⁵ Hay, D. *Evropa pozdního středověku 1300-1500*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2010, s. 71. ISBN 978-80-7021-986-7.

¹⁷⁶ MCGLYNN, S. *Mečem a ohněm: ukrutnosti a zvěrstva středověkého válečnictví*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 2010, s. 96. ISBN 978-80-204-2211-8.

McGlynn¹⁷⁷ uvádí, že rytířský kodex byl motivován pudem sebezáchovy a díky výkupnému systém fungoval. Dříve přijímané dogma stanovilo, že je uvážlivé a legitimní zacházet s poraženými nepřáteli tak, že byli pozabíjeni. Novější názor dával přednost uchování šlechtických životů za tučné výkupné. Jednalo se svým způsobem o vyhlášení pravidel rytířských odborů. Živý (bohatý) válečný zajatec byl cennější než mrtvý a od jeho rodiny mohly být za propuštění požadovány ohromné sumy. Zásada platila i pro nejvznešenější v zemi, například propuštění Richarda Lví srdce stálo Anglii ohromující částku 150 000 marek a závazek královny vazalské poddanosti císaři Jindřichu VI.. Požadování výkupného se rychle rozrostlo do výnosného byznysu a válčení přinášelo nové příležitosti ke zbohatnutí. Celý proces vymáhání výkupného se stal postupně předmětem právních kodexů a mnoho kauz muselo být rozhodnuto před rytířským tribunálem. „*Bylo uklidňující vědět, že člověk vyjíždí do bitvy nikoliv za tím účelem, aby se se svými bližními, vznešenými aristokraty vyvraždil, ale aby s nimi pouze soutěžil o dvojí cenu – získat si rytířskou slávu a přzemní lup. Vítězství nyní přinášelo aplaus a obohacení, aniž by člověk příliš riskoval krk.*“¹⁷⁸

Kronikáři také dosvědčují všeobecně uspokojuvou povahu rytířského porozumění. „*Byli všichni oblečeni v kroužkové zbroji a na obou stranách se všeobecně šetřili, v důsledku bázně boží a bratrství ve zbrani. Daleko více se starali o zajímání než zabíjení uprchlíků. Jako křesťanští vojáci nežíznilo po krvi svých bratrů.*“¹⁷⁹

Kronikáři často dělají z finanční nouze ctnost a o záležitostech výkupného zachovávají mlčení. Místo toho zdůrazňují bratrské svazky mezi bojovníky. Peníze byly prvořadé, ale tyto svazky měly přesto svůj význam. Byly hlubší než jenom ony mlčky chápané a sdílené elitou. Mnoho rytířů byli nejenom bratři ve zbrani, kteří sdílejí stejné náboženství a kulturu, často také jazyk, ale i přátelé a příbuzní, kteří se navzájem důvěrně znali. „*Sotva skončila bitva, v níž byly vojska pana Charlese úplně zničena, sir John Chandos jeho stateční druhové přijeli k hraběti Montfortovi, aby mu blahopřáli, že se konečně domohl svého dědictví - vévodství bretaňského. Hrabě se jim uklonil a řekl, že za skvělý výsledek dne vděčí výhradně jejich statečnosti a odvaze. Co spolu takto rozmlouvali, přijeli k nim dva rytíři a heroldové, kteří byli posláni, aby přehlédli*

¹⁷⁷ MCGLYNN, S. *Mečem a ohněm: ukrutnosti a zvěrstva středověkého válečnictví*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 2010, s. 99. ISBN 978-80-204-2211-8.

¹⁷⁸ MCGLYNN, S. *Mečem a ohněm: ukrutnosti a zvěrstva středověkého válečnictví*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 2010, s. 100. ISBN 978-80-204-2211-8.

¹⁷⁹ FROISSART, J. *Kronika stoleté války*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1977, s. 118.

mrtvé a zjistili co se stalo s panem Charlesem (protože v té chvíli se nevědělo, zda je mrtev či nikoliv), a ohlásili, že našli jeho mrtvé tělo. Hrabě je požádal, aby ho na to místo dovedli, neboť si jej přál vidět. Chvíli hleděl teskně na tělo svého nepřítele a pak s pohnutím řekl: „Ó pane Charlesi, můj milý bratranče, kolik zla vytrpěla Bretaň, protože jsi chtěl své nepravé nároky prosadit silou zbraní!“ Nato propukl v pláč a sir John Chandos ho odtud odvedl.“¹⁸⁰

Nebojující osoby a obyvatelé měst neměli z rytířství žádný prospěch a proto také žádnou rytířskost neprojevovali ani ji nečekali. *„První významnou bitvu svedl u Caen. Město se zatvrzele bránilo; přes pět set Angličanů padlo v jeho úzkých uličkách pod údery kamení a trámů, jež na ně vrhali ze střech domů, což krále nesmírně rozhněvalo, a nařídil aby obyvatele vyvraždili a město vypálili.“¹⁸¹*

McGlynn¹⁸² uvádí, že rytíři nejraději bojovali podle pravidel *bellum hostile*, kdy kořist a drancování byly příkazem dne a navzdory omezením božího míru, zavedeného na ochranu rolníků, žen, dětí, starců a duchovenstva před drancováním, v praxi nevěnovali těmto chráněncům nejmenší pozornost. Představa ideálního rytíře se tak dostávala do stále většího konfliktu s realitou rytíře na bitevním poli. Projevovaly se protichůdné názory zastávané společností, která na jedné straně oceňovala všechny jemnější aspekty rytířství, ale na druhé straně odsuzovala až příliš časté odchylky od těchto ideálů, v první řadě marnivost, požitkářství a nekončící lačnost po krvi. Tyto dobové problémy podnítily debaty, v níž jak rytíři, tak duchovní hledali cesty, jak přemostit propast mezi rytířskou praxí a vysokými ideály požadovaných od rytířů v jednom významném textu za druhým. Knížata proto stanovovala vlastní pravidla, aby redukovala to, co jeden středověký autor nazval zločineckými počiny, mezi něž řadil drancování, loupež, vraždu, svatokrádež, zneuctění a znásilňování žen, travičství a vězení. Friedrich Barbarossa, Richard I., Jindřich V. a Richard II. byli však jen čtyři panovníci, kteří vydali nařízení ke zdrženlivosti. Kupříkladu v roce 1385 Richard II. stanovil trest smrti za zneuctění eucharistie a mešního nádobí a za loupežná přepadení kostelů, duchovních, žen a civilistů obecně.

¹⁸⁰ FROISSART, J. *Kronika stoleté války*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1977, s. 80-81.

¹⁸¹ FROISSART, J. *Kronika stoleté války*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1977, s. 35.

¹⁸² MCGLYNN, S. *Mečem a ohněm: ukrutnosti a zvěrstva středověkého válečnictví*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 2010, s. 103-104. ISBN 978-80-204-2211-8.

Přestože rytířský kodex nezaručoval vždy bezpečnost rytířům ani jejich zajatcům, jeho výlučné společenské uplatňování vysvětluje, proč ve zlatém věku rytířství bylo válčení stále ještě poznamenáno otřesnými a všeobecně rozšířenými ukrutnostmi. Teorie a praxe spolu neladily. Zákony války měly teoreticky za cíl poskytnout obranu nebojícím, jak to bylo vyjádřeno v božím míru, v praxi však byly vyhrazeny pouze pro vládnoucí třídu. Rytířství nabídlo rytířům pojistku a záruku, že mohou vést válku s ohledem na svou vlastní třídu a bezpečnost, avšak bez ohledu na všechny ostatní.

Ukrutnosti popisované v kronikách a eposech (zde neuváděné) byly všechny spáchány v onom krvavém zlatém věku rytířstva. Mnoho z nich bylo provedeno na královský rozkaz a král byl ve své říši největším a nejušlechtilejším rytířem.

5.2 Rytířství a křížové výpravy

Contamine¹⁸³ uvádí, že rytíři, jakožto křesťané netoužili po krvi svých bratří a navzájem si loajálně zatleskali při triumfu, který jim seslal sám Bůh; bojovali k užitku svaté církve a pro klid jejich věrných. Navzdory tomu rytířská válka narazila na omezení při tažení proti nevěřícím ve Španělsku stejně jako ve Svaté zemi. Zde bitvy mohly vyústit v nekonečné masakrování poražených, byť pocházejících z vysokých kruhů. Koncem 11. století tak křesťanstvo přichází s novým pojetím války: Svatá válka měla nejen neurážet Boha, ale měla mu přímo vyhovovat. Ti, kdo se jí účastnili, byli považováni za jedince, kteří jednájí a konají morálně přijatelně, ale také jejich boj byl označován za ctnostný čin zasluhující si zcela zvláštní náklonnost Boha, ztělesněnou odpuštěním trestů, jež přiznávala a udělovala papežská moc. Křížová výprava je nejen přípustná, ale mění ji v *bellum justissimum*, což znamená, že křesťanstvo se cítí jako ze všech stran sevřená pevnost a všechny expedice, které z ní vycházejí jsou srovnatelné s výpady, o něž se pokoušejí útočníci. Jednak je Svatá země svrchovaným královstvím Krista a její hlavní město Jeruzalém, musí být nikoli dobyto, nýbrž znovu dobyto, znovu nabyto věrnými kříže. Navíc je právem křesťanů trestat vyznavače islámu.

¹⁸³ CONTAMINE, P. *Válka ve středověku*. Vyd. 1. Praha: Argo, 2004, s. 322-323. ISBN 80-7203-615-7.

Hrochovi¹⁸⁴ uvádějí, že první křížová výprava vyrazila z Evropy po moři a po zemi v roce 1096. Po zemi putující skupiny pochodovaly s požehnáním byzantského císaře na Balkán, probjovaly se územím seldžuckých Turků, aby dosáhly v roce 1098 Sýrie, kde se k nim připojila po moři plující část výpravy. Rytíře zdrželo zdlouhavé obléhání Antiochie, klíčového místa na pobřežní cestě Sýrii, ale přesto v roce 1099 dosáhli Svaté země a 15. července po bleskovém útoku na městské hradby dobyli Jeruzalém.

Zde se popisy kronikářů shodují: začalo nemilosrdné vraždění všeho obyvatelstva bez rozdílu, které křižáci rozpoutali po pádu města a které trvalo ještě následující den. Vrcholu dosáhlo v chrámové čtvrti, kde se podle jejich líčení křižáci brodili po kolena v krvi. Ušetřeni nezůstali ani ti, kdo se vzdali v Šalamounově chrámu. Jediní z obránců města, kteří unikli smrti byli, ti, kteří kapitulovali s nabídkou výkupného hraběti Raimondovi z Toulouse. „*V tomto okamžiku jeden z našich rytířů, Lietaud, se vyšplhal na městskou hradbu. Brzy, jakmile Lietaud vstoupil na zeď města, všichni obránci města utekli z hradeb a naši je následovali a zabíjeli a posekali je šavlemi, a to až k chrámu Šalamounovu, kde bylo takové krveprolití, že naši se brouzdali až po kotníky v krvi...Křižáci se brzy rozutíkali na všechny strany města aby se zmocnili zlata, stříbra, koní a mul, aby vyloupili domy, které překypovaly bohatstvím. Potom celí šťastní, plačící radostí, šli se poklonit a uctít hrob našeho Ježíše Krista Spasitele, aby tak splatili svůj dluh. Následujícího rána vyšplhali se na střechu chrámu a přepadli Saracény muže i ženy, vytáhli meče a usekali jim hlavy.*“¹⁸⁵ Podobný obraz podává další kronikář: „*Nebylo místa, odkud by mohli Saracéni uniknout našim mečům. Na chrámu Šalamounově, kam utíkající vstoupili, byli ubodáni šípky a smeteni ze střechy dolů a v chrámě též asi deset tisíc jich bylo sřato. Kdybyste tam bývali byli, brodili byste se po kotníky v krvi zavražděných. Co ještě vyprávěti? Ani jediný nezůstal na živu. Ba ani žen ani dětí nešetřili.*“¹⁸⁶

Jeruzalémské vraždění překonalo podle Hrochových¹⁸⁷ všechno, čím křižáci demonstrovali principy západního křesťanstva. Pro muslimy se stalo na dlouho dobu

¹⁸⁴ HROCHOVÁ, V. a HROCH, M. *Křižáci v Levantě*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1975, s. 61.

¹⁸⁵ HROCHOVÁ, V. *Křížové výpravy ve světle soudobých kronik*. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1982, s. 64.

¹⁸⁶ HROCHOVÁ, V. *Křížové výpravy ve světle soudobých kronik*. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1982, s. 66-67.

¹⁸⁷ HROCHOVÁ, V. a HROCH, M. *Křižáci v Levantě*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1975, s. 64.

důkazem, že s křižáky nelze spolupracovat ani se dohodnout. Mnohé lze jistě vysvětlit náboženským fanatismem i krajním vyčerpáním po řadě týdnů strávených v horečnaté činnosti letních veder bez vody a jídla. Jednání Raimonda z Toulouse však dokazuje, že i za těchto podmínek bylo možné udržet dobová pravidla rytířského vedení války. Umírněný postup získal Raimondovi značný respekt v muslimském světě, ale neposílil jeho autoritu mezi křižáky. Samo dobytí Jeruzaléma nijak neotřáslo muslimským světem, neboť ze strategického hlediska byl jen okrajovým územím. Pro islámskou propagandu se ovšem stalo jeruzalémské vraždění součástí protikřesťanské agitace.

Náboženský fanatismus může být také vysvětlením pro nechvalně proslulé případy neuvěřitelných krutostí třetí křížové výpravy. Přitom se události u Hattínu a Akkonu týkají dvou postav považovaných za ztělesnění samé podstaty rytířství: Richarda Lví srdce a Saladina.

Hrochovi¹⁸⁸ uvádějí, že vítězství zápasního křesťanstva v první křížové výpravě představuje jedno z nejvýznačnějších vojenských tažení celého středověku. Toto vítězství se dalo jen těžko udržet. Nedostatek lidských sil a znovu se vyzbrojující islámský nepřítel představovaly ohromný tlak na křižácké státy, to vyvolalo v letech 1146-1148 druhou křížovou výpravu, která znamenala dočasný příliv tolik potřebných mužů, jejichž disciplína byla udržována jenom díky templářům. Tato výprava skončila neslavně bez významnějšího výsledku. Křižácké státy byly vydány na pospas nepřátelům a když na scénu dorazil roku 1186 Saladin, staly se ještě zranitelnějšími. Saladin významně narušoval integritu křesťanských států jak svou diplomatickou obratností, tak vojenskými schopnostmi. V červenci roku 1187 došlo k proslulé bitvě u Hattínu. *„Frankové trpěli při těchto útocích, jimiž chtěli uniknout ze své tísně, trpěli strašnou žízni; poněvadž nenalezli cestu k ústupu, sestoupili z koní a sedli si na zem. Muslimové zaútočili, strhli králův stan a zajali všechny do jednoho. Byl mezi nimi král, jeho bratr a dále kníže Renaud pán al-Karaku, nejhorší nepřítel muslimů mezi Franky...Bylo tolik mrtvých a zajatých, že ten, kdo viděl padlé, nevěřil, že by byli brali jediného zajatce, a kdo viděl zajatce, nevěřil, že by byli někoho zabili. Od svého prvního útoku na syrském pobřeží neutrpěli Frankové žádnou srovnatelnou porážku... Když byli všichni zajati, usedl Saladin ve svém stanu, dal si předvést krále Franků a knížete, pána al-Karaku; králi nabíd, aby usedl vedle něho, a poněvadž tento téměř umíral žízni*

¹⁸⁸ HROCHOVÁ, V. a HROCH, M. *Křižáci v Levantě*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1975, s. 166-167.

poručil mu podat ledovou vodu; král pil a zbytek podal knížeti, jenž se také napil, ale Saladin řekl: „Tento zlořečenec se nenapil s mým svolením, takže jsem mu neslíbil život!“ Poté oslovil knížete, vytkl mu jeho zločiny a vyjmenoval jeho ohavnosti; nakonec se zvedl a usekl mu vlastní rukou hlavu... V pondělí ráno, dva dny po vítězství, dal sultán vyhledat zajaté templáře a johanity a nabídl 50 dinárů každému, kdo přivede jednoho zajatce, a vojsko mu hned přivedlo stovky z nich. Poručil, aby byli s'tati, poněvadž dával přednost tomu zabít je a nedělat z nich otroky. Celý houf učenců a určitý počet zbožných asketů se nacházeli v jeho okolí; každý prosil, zda by nemohl zabít některého z nich, vytáhl si meč a vykasal si rukávy. Sultán seděl přihlížeje s pobavenou tváří, zatímco nevěřící vrhali ponuré pohledy... Viděl jsem takové, kteří se hlasitě smáli a zabíjeli, kteří mluvili a jednali; kolik slibů splnili? Kolik chvály si získali? Jakou věčnou odplatu si zajistili prolitou krví? Kolik zbožného díla naplnili hrdly, které prosekli? Kolik nevěřících zabili, aby dali život islámu?“¹⁸⁹

Hrochovi¹⁹⁰ uvádějí, že se po Hattínu křižácká říše zhroutila, zvláště, když byl ztracen i Jeruzalém. Jednou z nejznámějších válečných operací bylo obležení Akkonu v letech 1189-1191. Během dlouhého obléhání Saladin nebyl schopen křižáky zatlačit od města nebo prolomit jejich sevření. Situace se vyřešila v okamžiku, kdy dorazily posily pod vedením francouzského krále a krále Richarda Lví srdce. Posádka se obávala vyvraždění a souhlasila s kapitulací za podmínky, že bude ušetřena. Navzdory tomu, bylo několik tisíc obránců zkráceno o hlavu, ale nikoliv ve chvíli, kdy město padlo, ale více než měsíc poté. „Když anglický král postřehl, že sultán váhá s dodržováním výše uvedených podmínek, porušil své dané slovo dané zajatým muslimům, s nimiž uzavřel smlouvu o vydání města, že jim zachová život a propustí je s majetkem, dětmi a ženami, jestliže sultán mu vyhoví; jestliže se sultán bude zdráhat, může ale anglický král muslimy poslat do otroctví jako své zajatce. Místo toho král porušil své slovo a projevil své nevnitřnější myšlenky, které choval již dříve, a provedl svůj záměr, poté co dostal peníze a francké zajatce. Tak o tom psali později dokonce i jeho souvěrci. V úterý 20. srpna odpoledne vytáhl z celým vojskem Franků, s jízdou, pěšími a Turkopoly... až do středu roviny mezi Tell Kaisan a Tell Ajjadija. Sem zavedli Frankové zajaté muslimy,

¹⁸⁹ HROCHOVÁ, V. *Křížové výpravy ve světle soudobých kronik*. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1982, s. 133-134.

¹⁹⁰ HROCHOVÁ, V. a HROCH, M. *Křížáci v Levantě*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1975, s. 178.

jimž Bůh předurčil aby padli v tento den za svoji víru: bylo to více než 3000 lidí v řetězech. Vrhli se na ně jako jeden muž a chladnokrevně je zabíjeli meči a kopími.“¹⁹¹

Přestože podle McGlynn¹⁹² obě strany označovaly nevěřící a pohany za psy propadlé peklu, dokázaly uzavřít přátelské příměří na základ vzájemně přijatelných podmínek. To, že je čas od času porušily, patřilo ke způsobu vedení války. Ani masakry zajatců rytířské pověsti Richarda a Saladina příliš neuškodily. Ve stínu vojenských úspěchů se mnohé přehledlo. Proslulé zdvořilosti mezi Saladinem a Richardem Lví srdce se opakovaly na nejrůznějších úrovních po celé Svaté zemi a jejich přátelství po Akkonu ještě vzrostlo. Válka, kterou Richard ve Svaté zemi vedl, ho ozdobila gloriolou rytířského krále.

Brát kořist a loupit na úkor nepřítele patřilo k běžnému způsobu válčení a rytíři ve znamení Kříže se svatým posláním si ve Svaté zemi nepočínali ušlechtileji než při svých válkách v Evropě. Spíše naopak. Jako vraždící vojsko nesporně překonávali i běžné normy tehdejšího evropského válčení. Nejedvážnějšími, nejzkušenějšími a nejvelkodušnějšími účastníky výprav byli podle kronikářů jejich vůdcové. Každý z nich byl živou sbírkou rytířských ctností: vzorem síly, obratnosti a statečnosti. „Rytířskost“, s níž následovali Krista, byla výše popsána.

¹⁹¹ HROCHOVÁ, V. *Křížové výpravy ve světle soudobých kronik*. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1982, s. 165.

¹⁹² MCGLYNN, S. *Mečem a ohněm: ukrutnosti a zvěrstva středověkého válečnictví*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 2010, s. 138. ISBN 978-80-204-2211-8.

ZÁVĚR

V každé z historických epoch se vytvářejí rozličné společenské normy, jimiž by se měla výchova řídit. Čím hlouběji postupujeme do minulých staletí, tím obtížnější je ovšem takové normy postihnout.

Představu o praktických způsobech vedení a péče o děti v období vrcholného středověku nabízejí prameny, které se věnují dětství obecně, nejen ve vztahu k dvorskému prostředí. Jedná se například o knížecí zrcadla nebo teoretické spisy dobových učenců a vychovatelů. Z těchto spisů je patrné, že dítě od narození do sedmi let zůstávalo zpravidla v péči matky, ve vyšší společnosti přebíraly péči o dítě chůvy a kojné. V této nejranější fázi se děti učily první kroky, slova, hry a vhodné návyky.

V sedmi letech péče matky a chův končila a dítě v tomto období nejen vstupovalo do další fáze života, ale začalo se připravovat na budoucí roli ve společnosti, s čímž souviselo odlišné směřování chlapců a dívek. Zatímco se výchova chlapců soustředila na světskou, případně církevní kariéru, u dívek se zaměřila na roli budoucích manželek a matek.

Výchova u dvora nabízela dvě alternativy, které se ale prolínaly a doplňovaly. Dítě mohlo vyrůstat na dvoře rodičů pod jejich dozorem a pod vedením vychovatelů. Druhou eventualitu představovalo odeslání dítěte k cizímu dvoru. Dvorská výchova zahrnovala nejen fyzické (rytířské) aktivity ale i nabývání vědomostí a osvojování určitých pravidel chování. Dvorné chování (*curialitas, corteisie*) se s rozvojem dvorské – rytířské kultury stalo nedílnou součástí výchovy a představovalo tehdejší společenskou etiku, a to jak v soukromé, tak veřejné sféře.

Uhlazené a vybrané chování zahrnovalo: umění hovořit s urozenými dámami, dovednost tance, vybranost stolování, hraní šachů nebo skládání básní. Intelektuální výchova obsahovala znalost čtení, schopnost diktovat text a ovládání latiny (mezinárodního jazyka) a francouzštiny (jazyka milostné a rytířské poezie). Nezahrnovala znalost psaní. Mezi fyzické dovednosti budoucích rytířů patřily: jízda na koni, plavání, střelba z luku, vzájemný boj a lov se sokolem. Hlubší vzdělání se považovalo za zbytečné.

Při obřadu pasování mladý rytíř přísahal, že bude používat svého meče k obraně církve, Boha, pána a na obranu slabých a utlačovaných. Závazným pro jeho chování

měl být *Rytířský kodex*, systém hodnot sdílených rytíři. Idealismus rytířství však byl mírněn pragmatismem válečníků a praktickými aspekty vedení války.

Italští humanisté již vnášejí do vzdělávání nového ducha a nový obsah. Vycházejí důsledně z antického pojetí nezbytnosti harmonického rozvoje těla i ducha.

V této době se společnost zvýšenou měrou zaměřuje na zjemnění a kultivování svého chování. Ze šlechtice měly vyzařovat jeho vlastnosti: cenila se umírněnost, vlídnost, sebevědomí a vzdělání (dokonalost formy psaného i mluveného slova a kladný vztah k umění). Důležité bylo moudré a vtipné vystupování, ovládání tance a slušivý vzhled umocněný elegantním oblečením. Chrabrost a statečnost projevoval šlechtic službou ve zbrani, které předcházela všestranná tělesná příprava.

Podle dobových traktátů a oblíbených naučení se na prahu novověku nejranější výchova urozených dětí odehrávala v prostředí šlechtického fraucimoru. Po zvládnutí základních pohybových a mluvních dovedností začaly být děti vychovávány k činnostem, které měly později zúročit v praktickém životě. Spíše bezděčně si osvojovaly základy společenského chování a náboženství.

Věk sedmi let byl považován za přelomový ve výchově a vyučování urozených dětí mužského pohlaví. Pro jejich další výchovu a vzdělávání mohlo být využito více variant. Nejběžnější bylo najmutí preceptora, který je vyučoval elementárním znalostem (čtení, psaní), základům sedmera svobodných umění a také latiny. Další alternativu šlechtické výchovy a vzdělávání představovala pážecí služba u panovnického dvora. Během této služby si mladí šlechtici nejen osvojili dvorské mravy a navázali mnoho cenných kontaktů, ale prohloubili si znalosti latiny a dalších jazyků (němčiny, italštiny či francouzštiny). Vedle jízdy na koni a odpočinkových her (skákání, zápasení, běhání o závod, házení tyčí či kamenem a míčových her) měli možnost zdokonalovat se v rytířském cvičení, zejména v šermu. Součástí šlechtického vzdělání se stalo poznávání cizích krajů. Klasická kavalířská cesta se skládala ze dvou částí. V první řadě ze studia na univerzitě, kde nejdůležitějším předmětem bylo právo. Do studijních programů patřily i obory jako matematika, geometrie, latina a další jazyky. Šlechtici však málokdy zakončovali toto studium získáním příslušného vysokoškolského titulu. Druhou, důležitou složkou vzdělávání šlechtických mladíků byla šlechtická cvičení, která zahrnovala jezdeckví, šerm, vlajkonošectví, hru na hudební nástroje, malbu a kresbu a poslech hudby, tanec, či divadelní aktivity.

Zájem o nabytí vzdělání postupně narůstal a jeho obsah byl ovlivňován specifickými požadavky nobility a dobovými kulturními trendy.

V období renesance a novověku došlo, v důsledku s celoevropskou proměnou vládnoucí složky společnosti, k postupné proměně akcentů ve výchově a vzdělávání. Oproti dřívější době byl kladen menší důraz na výchovu urozených chlapců ke středověkému rytířství. Namísto tradičních šlechtických ctností, v čele se středověce chápaným hrdinstvím a vojenskou zdatností, se do popředí dostalo vzdělání jako další znak urozenosti. Vzdělání se stalo jednou z hodnot, která byla začleněna do kánonu šlechtických ctností.

V práci se podařilo zdokumentovat vzdělávání a výchovu elitních společenských vrstev v období vrcholného středověku až počátku novověku. Práce zároveň zachytila proměnu pohledu na vzdělání v tomto období, čímž splnila předpokládaný cíl. V prostudované literatuře nebylo toto téma obdobným způsobem zpracováno.

Práci nebo její části je možné prakticky využít při vzdělávání studentů středních škol, při přednáškové činnosti zájmového vzdělávání nebo k osobnímu rozvoji a potěšení.

SEZNAM POUŽITÉ ČESKÉ LITERATURY A PRAMENŮ

- ANTONÍN, Robert et al. *Lucemburkové: česká koruna uprostřed Evropy*. Vyd. 1. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2012. 929 s. ISBN 978-80-7422-093-7.
- BAKER, Alan. *Rytíř*. Vyd. 1. Praha: Metafora, 2004. 208 s. ISBN 80-86518-66-3.
- BOBKOVÁ, Lenka, ed. a HOLÁ, Mlada, ed. *Lesk královského majestátu ve středověku*. 1. vyd. Praha: Paseka, 2005. 378 s. ISBN 80-7185-773-4.
- BREWER, Derek. *Chaucer a jeho svět*. Vyd. 1. Praha: Odeon, 1988. 219 s.
- BURCKHARDT, Jacob Christoph. *Kultura renesance v Itálii*. Praha: Rybka, 2013. 503 s. ISBN 978-80-87067-08-6.
- BŮŽEK, Václav, ed. a KRÁL, Pavel, ed. *Člověk českého raného novověku*. Vyd. 1. Praha: Argo, 2007. 486 s. ISBN 978-80-7203-694-3.
- BŮŽEK, Václav et al. *Věk urozených: šlechta v českých zemích na prahu novověku*. Vyd. 1. Praha: Paseka, 2002. 413 s. ISBN 80-7185-417-4.
- CASTIGLIONE, Baldassare. *Dvořan*. 1. vyd. Praha: Odeon, 1978. 349 s.
- CIBULKA, Josef. *Český řád korunovační a jeho původ*. Praha: [s.n.], 1934. 186 s.
- CONTAMINE, Philippe. *Válka ve středověku*. Vyd. 1. Praha: Argo, 2004. 485 s. ISBN 80-7203-615-7.
- ČORNEJ, Petr et al. *Dějiny evropské civilizace. I*. Vyd. 1. Praha: Paseka, 1995. 372 s. ISBN 80-7185-010-1.
- DOUGHERTY, Martin J. *Zbraně a bojové techniky středověkých válečníků: 1000-1500 n.l.* Praha: Naše vojsko, 2012. 224 s. ISBN 978-80-206-1292-2.
- DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, Dana a ZELENKA, Jan. *Curia ducis, curia regis: panovnický dvůr za vlády Přemyslovců*. Praha: Historický ústav, 2011. 309 s. ISBN 978-80-7286-182-8.
- DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, Dana, ed. a ZELENKA, Jan, ed. *Dvory a rezidence ve středověku. II, Skladba a kultura dvorské společnosti*. 1. vyd. Praha: Historický ústav, 2008. 510 s. ISBN 978-80-7286-134-7.
- DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, Dana. *Královský dvůr Václava II*. Vyd. 1. České Budějovice: Veduta, 2011. 329 s. ISBN 978-80-86829-73-9.

- DUBY, Georges. *Tři řády, aneb, Představy feudalismu*. Vyd. 1. Praha: Argo, 2008. 399 s. ISBN 978-80-7203-966-1.
- ELIAS, Norbert. *O procesu civilizace: sociogenetické a psychogenetické studie. I., Proměny chování světských horních vrstev na Západě*. Vyd. 1. Praha: Argo, 2006. 338 s. ISBN 80-7203-838-9.
- ERASMUS ROTTERDAMSKÝ, Desiderius. *Humanismi et pacis praedicator = Hlasatel humanistických a mírových myšlenek*. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1958. 114 s.
- FLORI, Jean. *Rytíři a rytířství ve středověku*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2008. 256 s. ISBN 978-80-7021-897-6.
- FROISSART, Jean. *Kronika stoleté války*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1977. 229 s.
- GOETZ, Hans-Werner. *Život ve středověku*. Vyd. 1. Jinočany: H & H, 2005. 454 s. ISBN 80-7319-025-7.
- GRAVETT, Christopher. *Normanští rytíři a doba Viléma Dobyvatele*. Vyd. 1. Brno: Computer Press, 2009. 64 s. ISBN 978-80-251-2281-5.
- HAY, Denys. *Evropa pozdního středověku 1300-1500*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2010. 412 s. ISBN 978-80-7021-986-7.
- HOLÝ, Martin. *Exercitia aularum. Dny všední a sváteční pážat na dvoře Ferdinanda I. v polovině 16. století ve světle dvou dochovaných instrukcí.. In: MIKULEC, Jiří, ed. Folia historica bohemica. 23. 1. vyd. Praha: Historický ústav, 2008. 417 s. ISBN 978-80-7286-127-9.*
- HOLÝ, Martin. *Zrození renesančního kavalíra: výchova a vzdělávání šlechty z českých zemí na prahu novověku (1500-1620)*. Praha: Historický ústav, 2010. 588 s. ISBN 978-80-7286-166-8.
- HROCHOVÁ, Věra a HROCH, Miroslav. *Křížáci v Levantě*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1975. 309 s.
- HROCHOVÁ, Věra. *Křížové výpravy ve světle soudobých kronik*. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1982. 255 s.
- HUIZINGA, Johan. *Podzim středověku*. Vyd. 1. Jinočany: H & H, 1999. 675 s. ISBN 80-86022-26-9.
- KÁDNER, Otakar. *Dějiny pedagogiky. Díl I., Do konce středověku*. Vyd. 2. V Praze: Nákladem České grafické Unie, 1923. 282 s.
- KAVKA, František. *Život na dvoře Karla IV*. Vyd. 1. Praha: Apeiron, 1993. 137 s. ISBN 80-900703-4-5.

- KOBOSIL, Josef. *Dějiny vychovatelství*. V Praze: Nakladatelství V. Kotrba, 1916. 422 s.
- KOVAŘÍK, Jiří. *Rytířské bitvy a osudy. I, Meč a kříž (1066-1214)*. Vyd. 1. Praha: Mladá fronta, 2005. 278 s. ISBN 80-204-1289-1.
- KYBALOVÁ, Ludmila. *Středověk*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2001. 278 s. ISBN 80-7106-146-8.
- LE GOFF, Jacques a SCHMITT, Jean-Claude. *Encyklopedie středověku*. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 2002. 935 s. ISBN 80-7021-545-3.
- LE GOFF, Jacques, ed. *Středověký člověk a jeho svět*. Vyd. 2. Praha: Vyšehrad, 2003. 319 s. ISBN 80-7021-682-4.
- LENDEROVÁ, Milena a RÝDL, Karel. *Radostné dětství?: dítě v Čechách devatenáctého století*. Vyd. 1. V Praze: Paseka, 2006. 376 s. ISBN 80-7185-647-9.
- MCGLYNN, Sean. *Mečem a ohněm: ukrutnosti a zvěrstva středověkého válečnictví*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 2010. 323 s. ISBN 978-80-204-2211-8.
- OLIVOVÁ, Věra. *Lidé a hry: historická geneze sportu*. 1. vyd. Praha: Olympia, 1979. 604 s.
- Rytířské srdce majíce: Česká rytířská epika 14. století*. Praha: Odeon, 1984. 356 s.
- ŠAŠEK Z BÍRKOVA, Václav a RYBA, Bohumil, ed. *Deník o jízdě a putování pana Lva z Rožmitálu a z Blatné z Čech až na konec světa*. Vyd. 3. Praha: Československý spisovatel, 1974. 169 s.
- ŠMAHEL, František. *Mezi středověkem a renesancí*. Vyd. 1. Praha: Argo, 2002. 428 s. ISBN 80-7203-426-X.
- ŠRÁMEK, Jiří. *Panorama francouzské literatury: od počátku po současnost. 1*. Vyd. 1. Brno: Host, 2012. 715 s. ISBN 978-80-7294-565-8.
- VÁCLAV LUCEMBURSKÝ a FROISSART, Jean, ed. *Netoužím po ráji*. 1. vyd. Praha: Odeon, 1975. 141 s.
- VERDON, Jean. *Volný čas ve středověku*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2003. 261 s. ISBN 80-7021-543-7.
- VOREL, Petr. Dítě na aristokratickém dvoře na počátku raného novověku podle představ Viléma z Pernštejna. In: KUBEŠ, Jiří, ed. a JIRÁNEK, Tomáš, ed. *Dítě a dětství napříč staletími: 2. pardubické bienále: Pardubice, 4. až 5. dubna 2002*. Vyd. 1. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2003. s. 13-47. ISBN 80-7194-515-3.

Zbraslavská kronika = Chronicon Aulae Regiae. Vyd. 2., opr. Praha: Svoboda, 1976.
597 s.

SEZNAM POUŽITÉ ZAHRANIČNÍ LITERATURY A PRAMENŮ

CROUCH, David. *Tournament*. London: Hambledon and London, 2006. 235 s.
ISBN 1-85285-531-2.

WOLFF, Karoline. *Frauen- und Mädchenbildung im deutschen Hochmittelalter: klösterliche und weltliche Bildung im Vergleich: am Beispiel der Biographien Hildegard von Bingen und Agnes von Böhmen*. 1. Aufl. München: GRIN, 2009. 13 s.
ISBN 978-3-640-39086-1.

BIBLIOGRAFICKÉ ÚDAJE

Jméno autora: Ivana Novotná

Obor: Andragogika

Forma studia: Kombinovaná

Název práce: Rytířská a dvorská výchova v období vrcholného středověku až počátku novověku

Rok: 2014

Počet stran textu bez příloh: 96

Celkový počet stran příloh: 0

Počet titulů českých použitých zdrojů: 46

Počet titulů zahraničních použitých zdrojů: 2

Počet internetových zdrojů: 0

Počet ostatních zdrojů: 0

Vedoucí práce: PhDr. Tereza Vacínová Ph.D.